

**Міністерство освіти і науки України
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Ю. М. Мирошниченко

**ТАКТИКА СУДУ
В СИСТЕМІ КРИМІНАЛІСТИКИ
структурно-функціональний аналіз**

Монографія

Харків 2019

УДК 343.112

М 63

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Харківського національного університету внутрішніх справ
(протокол № 11 від 30.10.2019 р.)*

Рецензенти:

Одерій Олексій Володимирович,
доктор юридичних наук, доцент

Пиріг Ігор Володимирович,
доктор юридичних наук, доцент

Степанюк Руслан Леонгійович,
доктор юридичних наук, професор

М 63 Мирошніченко Ю. М.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз: монографія. Харків, 2019. 228 с.
ISBN

Дослідження присвячено обґрунтуванню необхідності розробки засобів тактико-криміналістичного забезпечення діяльності суду в кримінальному провадженні та визначенню місця тактики суду в системі криміналістики. Висвітлюються системні властивості криміналістичної тактики та проблеми створення її структурної моделі. Наводиться типологічна характеристика системи «криміналістична тактика». Розглядаються основні етапи розвитку криміналістичної тактики та ієнеза теоретичних уявлень про місце в ній тактики судового розгляду кримінальних справ. Досліджується зміст, структура, суб'єктний склад судової тактики, визначаються перспективні напрямки її розвитку.

Для науковців, викладачів, студентів, суддів, прокурорів, адвокатів.

УДК. 341.112

ISBN

© Мирошніченко Ю. М., 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ГЛАВА 1	
КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА В ПРОЄКЦІЇ ТЕОРІЇ СИСТЕМ	
§ 1. Системний підхід як методологічна основа дослідження проблем криміналістичної тактики.....	8
§ 2. Криміналістична тактика в категоріях загальної теорії систем.....	16
§ 3. Системні властивості криміналістичної тактики.....	25
§ 4. Типологічна характеристика системи «криміналістична тактика».....	37
ГЛАВА 2	
ІСТОРІЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ В СИСТЕМНОМУ ВИМІРІ	
§ 1. Проблеми періодизації розвитку криміналістичного знання.....	55
§ 2. Донауковий період історії криміналістичної тактики.....	64
§ 3. Криміналістична тактика на етапі формування криміналістики як науки.....	77
§ 4. Становлення криміналістичної тактики в системі криміналістики.....	82
§ 5. Криміналістична тактика на стадії зрілості науки криміналістики.....	96
§ 6. Криза криміналістики з позиції системного підходу....	101
ГЛАВА 3	
ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ СТРУКТУРНОЇ МОДЕЛІ СИСТЕМИ «КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА»	
§ 1. Деякі підходи до визначення змісту системи «криміналістична тактика».....	122
§ 2. Судова тактика: поняття, зміст, структура.....	131
§ 3. Тактика сторін судового провадження.....	140
§ 4. Тактика суду в кримінальному провадженні.....	152
ВИСНОВКИ	191
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	204

ВСТУП

Огляд даних судової статистики по кримінальних провадженнях свідчить про суттєву питому вагу справ, які протягом тривалого часу не знаходять свого вирішення в українських судах. Зрозуміло, що ця проблема має комплексний характер, однак попри колосальне навантаження на суди першої інстанції, негаразди з кадровим і матеріально-технічним забезпеченням, недосконалість процесуального законодавства, одні лише об'єктивні чинники не вичерпують проблеми порушення розумних строків судового провадження. Практика розгляду кримінальних справ показує, що недоліки в судовій діяльності не в останню чергу є наслідком порушення судами правила безперервності судового розгляду, недодержання якого певною мірою пояснюється недостатнім володінням судьями методами дослідження доказів із використанням тактико-криміналістичних засобів, відсутністю організаційних навичок, нездатністю спланувати розгляд конкретної кримінальної справи, скласти календарний план роботи з урахуванням усіх судових справ, що знаходяться в провадженні судді.

У певному сенсі деяку частку відповідальності за такий стан справ у кримінальному судочинстві має взяти на себе й криміналістика як наука, покликана сприяти своїми розробками всемірному підвищенню ефективності криміналістичної діяльності на всіх стадіях кримінального провадження. Насамперед, проблема полягає у відсутності

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз

єдності підходів учених-криміналістів щодо визначення меж предметного поля своєї науки. Звичайно, в наш час навряд чи хтось буде серйозно заперечувати проти включення до предмета криміналістики закономірностей судового провадження в кримінальних справах. Утім, і активних наукових розробок у цьому напрямку також спостерігати не доводиться. Якщо вести мову про судову тактику, то доведеться визнати, що знайти по-справжньому глибоке, комплексне дослідження концептуальних основ цього виду криміналістичної діяльності, що переконливо обґрунтують саме право на існування цього підрозділу криміналістичної тактики, досить важко.

Відкритим, зокрема, залишається питання суб'єктного складу тактики судового розгляду кримінальних справ. Якщо державний обвинувач, як споживач тактичних рекомендацій, жодних заперечень криміналістів не викликає, то з приводу суду та сторони захисту позиції науковців різняться. Одні з них відносять до складу суб'єктів судової тактики всіх професійних учасників судового провадження (суддю, прокурора, адвоката-захисника), інші виключають суд з числа адресатів тактико-криміналістичних розробок, наполягаючи на тому, що лише сторони кримінального провадження є суб'єктами криміналістичної тактики при судовому розгляді кримінальних справ. Третя група науковців навпаки критично ставиться до розробки в межах криміналістичної теорії спеціальних тактичних рекомендацій для сторони захисту.

Неоднозначне ставлення вчених не тільки до розуміння сутності тактичної діяльності суду, а й загалом до питання доцільності її виділення в самостійний вид криміналістичної діяльності, що має власний зміст і структуру, які істотно відрізняють її від діяльності сторін кримінального провадження, визначило актуальність обраної теми дослідження, автор якого мав на меті узагальнити та впорядкувати наукові уявлення про тактико-криміналістичну діяльність суду, сформулювати деякі концептуальні положення, що визначили б місце тактики суду в системі криміналістики та стали б теоретичним фундаментом для подальшого розвитку відповідного напрямку науки криміналістики, напрацювання криміналістичних рекомендацій з організації, планування та керування судовим

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз провадженням, розробки прийомів і методів дослідження доказів, проведення окремих судових дій.

Методологічною основою даного дослідження став системний підхід, що передбачає можливість структурного та функціонального аналізу складних явищ, до числа яких відноситься криміналістична тактика. Перший з них дозволяє проаналізувати будову системи, з'ясувати природу її компонентів і характер зв'язків між ними. Другий дає можливість зрозуміти, як система діє, визначити цілі системи, зрозуміти механізми їх досягнення, вивчити взаємозв'язок системи із зовнішнім середовищем, оцінити результати її діяльності. Тому перша глава монографії повністю присвячена структурно-функціонального аналізу криміналістичної тактики, як складної соціальної системи. Досліджуються її системні властивості, склад і структура, визначається характер внутрішніх і зовнішніх зв'язків, розглядається механізм функціонування, дається типологічна характеристика системи «криміналістична тактика».

Однак для глибокого розуміння системи не можна обмежуватися вивченням її нинішнього стану, необхідно по можливості дослідити всю її історію в динаміці, з'ясувати причини виникнення системи, визначити системи, з яких вона постала, встановити з якими системами і яким чином взаємодіяла в процесі свого розвитку. Відтак друга глава книги містить результати дослідження розвитку криміналістичної тактики в системі криміналістики. В ній з позицій системного підходу розглядаються проблеми періодизації історії криміналістики, детермінанти розвитку криміналістичного знання, пропонується авторський підхід до визначення критеріїв періодизації історії науки криміналістики, характеризуються окремі етапи розвитку криміналістичної тактики, її сучасний стан та подальші перспективи.

В останній главі монографії розкривається генеза теоретичних уявлень про тактику суду в системі криміналістики. Обґрунтовується теза про активну участь суду в процесі доказування. Послідовно розглядаються поняття, зміст, структура судової тактики й тактики суду як системоутворюючих компонентів криміналістичної тактики різних рівнів. Наводиться авторська дефініція тактики суду в кримінальному прова-

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз
дження, визначається її місце в системі криміналістики, окреслюються перспективні напрямки розвитку.

Автор висловлює щирі вдячності рецензентам монографії за їх зауваження та пропозиції. Надзвичайно цікаву думку, зокрема, висловив доктор юридичних наук І. В. Пиріг, з точки зору якого тактика судового розгляду не повинна розроблятися в рамках криміналістики й заслуговує на виділення в окрему галузь теоретичного знання. І попри те що автор не готовий відразу й беззастережно погодитися з наведеним судженням, оскільки не бачить поки що необхідних для цього об'єктивних передумов, сама по собі перспектива започаткування нового напрямку в юридичній науці уявляється вельми привабливою. Принаймні ця ідея заслуговує на ґрунтовне теоретичне опрацювання, якому неодмінно буде приділено увагу в одному з наступних досліджень.

Не менш цінним є зауваження професора О. В. Одерія стосовно того, що при обговоренні питання співвідношення криміналістичної тактики й методики судового розгляду кримінальних справ недостатньо уваги приділено сучасним дослідженням проблем методико-криміналістичного забезпечення судового провадження. Коментар Олексія Володимировича з цього приводу наводить на думку про необхідність консолідації зусиль криміналістів, які працюють за різними напрямками криміналістичного забезпечення судового провадження, з метою створення цілісної теорії, що об'єднала б судову тактику, судову методику, рекомендації з використання спеціальних знань судом. Висловлена свого часу в науковій літературі пропозиція щодо зосередження всіх криміналістичних досліджень і науково-практичних рекомендацій для судового розгляду в одному розділі криміналістики (О. Ю. Корчагін, 2007) залишається актуальною й вимагає переосмислення стосовно нових правових реалій, що безумовно сприятиме підвищенню якості кримінального судочинства. Почати слід з визначення структури нового вчення та його місця в системі криміналістики, що автор приймає як найближче дослідницьке завдання.

ГЛАВА 1

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА В ПРОЄКЦІЇ ТЕОРІЇ СИСТЕМ

§ 1. СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ

На сучасному етапі свого розвитку криміналістична тактика все ще не має чітко визначеної структури, що забезпечувала б її внутрішню єдність. Розв'язанню цієї проблеми багато в чому може сприяти застосування системного підходу, який протягом останнього часу набуває все більш важливого значення в арсеналі загальнотеоретичних методів наукового пізнання дійсності. Методологія системного підходу передбачає постійне врахування й використання в процесі дослідження, притаманних його предмету загальносистемних і специфічних властивостей, які часто залишаються поза увагою дослідника при вивченні об'єкта-системи з використанням інших теоретичних та емпіричних методів пізнання.

В криміналістичній літературі існує чимало різноманітних визначень феномена «криміналістична тактика». Однак, попри відносно змістовне розмаїття, не важко помітити дещо, що об'єднує всі без винятку дефініції цього поняття — всі вони вказують на те, що криміналістична тактика — це, насамперед, система:

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз

система наукових засобів і методів¹; система наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій²; система теоретичних положень і практичних рекомендацій³; система наукових положень і тактичних прийомів⁴; система прийомів проведення слідчих і судових дій⁵, а тому й вивчати криміналістичну тактику необхідно як систему, з використанням універсального пізнавального інструментарію, яким озброєє дослідника загальна теорія систем і який далеко не в повній мірі використовується науковцями при розробці відповідної проблематики.

¹ Радянська криміналістика. Криміналістична техніка і слідча тактика : підручник / Л. Ю. Ароцкер та ін.; за ред. В. П. Колмакова. Київ : Вищ. шк., 1973. С. 173.

² Александров И. В. Криминалистика: тактика и методика : учебник. Москва : Юрайт, 2016. С. 20; Баев О. Я. Криминалистическая тактика и уголовно-процессуальный закон. Воронеж : ВГУ, 1977. С. 8; Белкин Р. С. Общая теория советской криминалистки. Саратов : СГУ, 1986. С. 269; Криминалистика : учебник / Т. В. Аверьянова и др. ; под ред. Р. С. Белкина. Москва : НОРМА, 1999. С. 451; Криминалистика : учебник / Н. А. Бурнашев и др. ; под ред. А. Г. Филишова (отв. ред.), А. Ф. Вольнского. Москва : Спартак, 1998. С. 228; Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів / В. О. Коновалова та ін. ; ред. В. Ю. Шепітько ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, Академія правових наук України. Харків : Право, 1998. С. 6.

³ Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень : монографія / за ред. І. П. Красюка. Київ : НАВСУ, 2003. С. 172; Якушин С. Ю. Тактические задачи и средства их решения в уголовном судопроизводстве: основные итоги исследования. *Вестник экономики, права и социологии*. 2014. № 1. С. 111–115.

⁴ Бахин В. П. Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики: лекция. Киев : Нац. акад. внутр. дел Украины, 1999. С. 3; Криминалистика : учебник / Н. С. Алексеев и др. ; отв. ред. И. Ф. Крылов. Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1976. С. 280; Салтевський М. В. Криміналістика : підручник. У 2 ч. Ч. 2: Методика і тактика. Харків : Консум, 2001. С. 5–6; Селиванов Н. А. Советская криминалистика. Система понятий : монографія. Москва : Юрид. лит., 1982. С. 93.

⁵ Танасевич В. Г. О предмете советской криминалистки (в порядке обсуждения). *Вопросы борьбы с преступностью*. 1976. № 24. С. 108–130.

Піонером в області обґрунтування доцільності застосування системного підходу в криміналістиці справедливо вважається А. І. Вінберг, який у 1969 році опублікував статтю «До питання про метод системного (структурного) аналізу при визначенні предмета криміналістики і співвідношенні її розділів». Питання використання системного підходу в науковій розробці рекомендацій по боротьбі зі злочинністю згодом порушувалися й іншими вченими. Проведені ними дослідження переконливо показали перспективність системного підходу в вивченні злочинної та правоохоронної діяльності як у цілому, так і на рівні її підсистем та структурних елементів. Більш того, у всіх дослідженнях відзначається важливе методологічне значення системного підходу, що полягає в значному розширенні можливостей криміналістичного наукового пізнання¹.

Суть системного підходу як наукової методології полягає в застосуванні окремими науками до пізнання свого предмета концептуальної системи та поняттєвого апарату загальної теорії систем (теорії складних систем). Це стає можливим завдяки тому, що загальна теорія систем будується на визнанні ізоморфізму основних законів, що визначають функціонування й будову цілісних об'єктів різної природи, а тому сформульовані нею принципи вивчення складних об'єктів як систем можуть застосовуватися в самих різноманітних науках, сприяючи адекватній постановці проблем і виробленню стратегії їх дослідження².

У зв'язку з принциповим значенням ізоморфізму в області системних досліджень, необхідно хоча б у загальних рисах сформулювати уявлення про сутність цього явища та підстави для твердження про його існування.

Принцип ізоморфізму структур полягає в тому, що структури явищ і об'єктів, які істотно розрізняються між собою, практично завжди виявляються функціонально тотожними, підкоряються певним загальним законам будови та функціонування. Ізоморфізм проявляється на всіх ієрархічних рівнях організації складних систем. Від мікросвіту, де досить обмеже-

¹ Головин М. В. Проблемы целеопределения в расследовании : монография / под. ред. В. Д. Зеленского. Краснодар : КубГАУ, 2004. С. 12.

² Каск Л. И. Системный подход в познании государства и права. *Правоведение*. 1977. № 4. С. 31–40.

ні прояви ізоморфізму, в основному, набувають форму фундаментальних фізичних законів, до біологічних і соціальних систем, в яких закони, що регулюють їх поведінку, складні й різноманітні¹.

Професор М. С. Каган пояснює подібність структур матеріальною єдністю природи. «Для влаштування, забезпечення функціонування та розвитку живої й неживої матерії (в тому числі, з певними застереженнями, й суспільства), — пише вчений, — природа реалізує певні структури, які довели свою ефективність в ході еволюції. Тому, якщо якась структура забезпечує оптимальний результат організації, буття й розвитку одного явища, то й для іншого явища, — на його думку, — повинна бути застосовна схожа модель»². Дана закономірність, судячи з усього, має універсальний характер, у зв'язку з чим, як зазначено, може бути застосована до всіх форм буття, зокрема й до буття суспільного, в якому функціонують різноманітні системи (економічна, політична, духовно-моральна, правова та ін.), котрі складаються з безлічі різнорівневих, відносно зіставних за своєю структурою інститутів (підсистем), що передбачає можливість пізнання одного системного об'єкта за допомогою знання про інший, добре вивчений, об'єкт.

Таким чином, вважається, що, безумовно, доведений ізоморфізм процесів у системах різної природи (якості) дає підстави й можливості переносити знання з однієї сфери до іншої³, використовувати надбання однієї науки представниками інших, іноді доволі далеких від неї, галузей науки. При цьому, однак, слід пам'ятати, що наявність загальних рис у функціонуванні й розвитку різноякісних систем не дозволяє повністю екстраполювати закони розвитку й функціонування однієї системи на всі інші. Така екстраполяція була б вочевидь помилковою, лженауковою, бо поряд із загальними закономірностями діють і специфічні закони, притаманні тільки даних

¹ Синицын Е. В. Тектология А. Богданова и современные методы анализа сложных систем. *Вестник международного института А. Богданова*. 2000. № 1. С. 49–57.

² Каган М. С. Человеческая деятельность. (Опыт системного анализа). Москва : Политиздат, 1974. С. 15.

³ Сычева О. И. Тактика судебного следствия : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Казань, 2009. С. 140.

конкретній системі¹. Ізоморфізм говорить тільки про структурну подібність різних сфер реальності, та до того ж лише тією мірою, якою цей ізоморфізм має місце². Інакше кажучи, ізоморфізм не поверхова тотожність, дана в явищі й така, що безпосередньо сприймається органами чуттів, а тотожність в сутності процесів³, що характеризуються спільністю таких закономірностей як диференціація й інтеграція елементів і зв'язків системи, поділ систем, зміна структур та елементів⁴. Тому системний підхід вимагає від дослідника серйозного, вдумливого ставлення, за якого виключається сліпе копіювання, механічне перенесення знання з однієї предметної області в іншу без урахування специфіки сфери його застосування.

Принцип ізоморфізму зазвичай розуміється як наявність однозначної (власне ізоморфізм) або часткової (гомоморфізм) відповідності структури однієї системи структурі іншої, що дозволяє моделювати ту чи іншу систему за допомогою іншої, подібної їй у тому або іншому відношенні⁵. У зв'язку з цим доречно зазначити, що в системних дослідженнях, особливо там, де виникає необхідність створення моделі досліджуваного об'єкта, більш прийнятним є використання терміна «гомоморфізм», який за словами Н. А. Петровського, є більш загальним явищем, аніж ізоморфізм, оскільки не вимагає взаємно однозначної відповідності елементів порівнюваних систем (хоча й не «забороняє» такої відповідності). На відміну від ізоморфізму, гомоморфізм висловлює «неточну», «неповну» відповідність однієї системи (гомоморфного образу) іншій — (прообразу) і в

¹ Аверьянов А. Н. Системное познание мира: методологические проблемы. Москва : Политиздат, 1985. С. 106.

² Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука) / редкол. Л. И. Абалкин (отв. ред.) и др.; отд-ние экономики АН СССР; ин-т экономики АН СССР. В 2 кн. Кн. 1. Москва : Экономика, 1989. С. 21.

³ Шалютин С. М. Об отражении как общем свойстве материи. Теория познания и современная наука: сборник статей. Москва, 1967. С. 98.

⁴ Аверьянов А. Н. Системное познание мира: методологические проблемы. Москва : Политиздат, 1985. С. 106.

⁵ Метеленко Н. Г. Підприємство як інститут національної економіки з погляду системних позицій. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2007. № 1. С. 32–39.

цьому сенсі є формою приблизної відповідності, висловлює ступінь відповідності, в той час як ізоморфізм — взаємно однозначний характер відповідності. За образним порівнянням автора, гомоморфізм є «свого роду систематично скорочений переклад» тексту з однієї мови на іншу, в той час як ізоморфізм можна порівняти з дослівним, точним перекладом¹.

Більш категоричний у своїх висновках Ю. А. Гастев, який пише: «Оскільки повнота і точність відтворення зовнішнього світу в людській свідомості завжди відносні (а про «взаємну однозначність» взагалі не може бути мови), то відповідності між більш-менш великими сукупностями предметів зовнішнього світу та їх образами в людській свідомості жодним чином не можуть бути ізоморфними (навіть щодо самих «скромних» наборів атрибутів), а повинні носити більш загальний характер»².

Стосовно подібності правових об'єктів-систем В. А. Лапач зазначає, що в праві зазвичай випадків повної структурної відповідності систем не зустрічається, проте часткові відповідності систем (гомоморфізм) є для права регулярними. Так, зокрема, в якості гомоморфності, на думку автора, можна розглядати співвідношення всіх підсистемних правових утворень з об'єднуючими їх більшими системами³.

Відтак, у дослідженнях, подібних нашому, слід, очевидно, керуватися усвідомленням того, що «...будь-яке (мовне) описання Світу є гомоморфізм, який не є ізоморфізмом»⁴. Розуміння різниці між ними особливо важливе при створенні моделей систем, які не можуть і не повинні бути абсолютним віддзеркаленням модельованого об'єкта, до чого ми повернемося пізніше. Наразі ж це скоріше питання термінологічної коректності, яке жодним чином не впливає на методологічне

¹ Саркисян Р. Е. Управление сложными организационно-экономическими системами. Основы теории : учебное пособие. Ч. 1. Москва : МИИТ, 2011. 215 с.

² Гастев Ю. А. Гомоморфизмы и модели (логико-алгебраические аспекты моделирования). Москва : Наука, 1975. С. 30.

³ Лапач В. А. Система объектов гражданских прав: теория и судебная практика. Москва : Юрид. центр Пресс, 2002. С. 195–196.

⁴ Кононюк А. Е. Обобщенная теория моделирования. Начала. К. 1. Ч. 1. Київ : Освіта України, 2012. С. 161.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз значення самої ідеї використання знання, одержаного в результаті вивчення однієї системи для дослідження іншої.

Криміналістика загалом і криміналістична тактика зокрема на даному етапі свого розвитку вимагає міждисциплінарного синтезу наукових знань, методів і понять, перш за все різних положень управлінської, кібернетичної, психологічної та інших наук. «Інтеграція наукового знання — це процес взаємопроникнення, ущільнення, уніфікації знання, що виявляється через єдність з протилежним йому процесом розчленування, розмежування, диференціації; процес, який об'єктивно детермінований взаємопроникненням різних видів і комплексів матеріально-виробничої та суспільно-політичної діяльності людей, а у своїх найглибших — матеріальною єдністю світу, загальним зв'язком, ізоморфізмом структур в якісно різноманітних об'єктах»¹.

Принцип ізоморфізму (гомоморфізму) при цьому використовується як теоретичне обґрунтування можливості об'єднання здобутків окремих наук для вирішення певних проблем, що особливо характерно для криміналістики, яка за визначенням Р.С. Белкіна є наукою інтегральною². На даний момент переважним поглядом на природу криміналістики є думка про те, що криміналістика являє собою синтетичну, інтегративну науку³.

В цілому гомоморфізм зводиться до наступного: якщо одна структура характеризується певним набором елементів, зв'язків, відносин, то це може виявитися вірним і для іншої, подібної їй тією чи іншою мірою. Подібність ця заснована не на дзеркальному відбитті, а на близькості розв'язуваних завдань у подібних умовах при схожих ресурсах. При цьому внаслідок запозичення знань відбувається збагачення, посилення та як наслідок деяка зміна властивостей елементів системи-реципієнта зі збереженням їх специфічних особливостей.

¹ Інтеграція сучасного наукового знання / под ред. Н. Т. Костюк. Київ : Вища школа, 1984. С. 33.

² Белкин Р. С. Курс криминалистики : учебное пособие для вузов. В 3 т. Т. 1. Москва, 2001. С. 121–128. URL: <http://crimlib.info/images/a/af/ю...pdf> (дата звернення 24.08.2019).

³ Князьков А. С. Криминалистика: курс лекцій / под ред. проф. Н. Т. Ведерникова. Томск : ТМЛ-Прогресс, 2008. С. 45.

Для прикладу можна взяти хоча б вчення про організацію криміналістичної діяльності, однією з основоположних засад якого є поняття ситуаційної детермінованості тактичних рішень. У зв'язку з цим порівняно недавно в криміналістиці з'явився науковий напрям, названий криміналістичною ситуацією, об'єктивними передумовами для формування якої стало, зокрема, «...створення кібернетичних методів ситуаційного управління та моделювання, становлення ситуаційного підходу в суспільних науках»¹. В наш час теорія криміналістичних ситуацій багато в чому розвивається шляхом інтеграції наукових досліджень в галузі менеджменту, наукової організації праці, інформатики, операційних систем, теорії ігор тощо.

Отже, коли ми говоримо про можливість пізнання закономірностей виникнення, розвитку та вирішення різного роду криміналістичних ситуацій через знання про відповідні категорії предметного поля теорії прийняття рішень, яка давно й успішно розробляється в рамках управлінської науки, то це означає, що як криміналістичні, так і управлінські ситуації породжуються близькими за своєю природою системами відносин субординації типу «начальник — підлеглий», «керівник — учасник слідчо-оперативної групи» або координації, що характеризуються наявністю горизонтальних зв'язків між суб'єктами відповідного виду діяльності (управлінської чи криміналістичної), націленими на отримання загального результату, досягнення якого у тій чи іншій сфері значною мірою залежить від психологічних особливостей особистості учасників відповідного процесу (кримінального або управлінського), характеру взаємовідносин між ними, їх ставлення до свого статусу, до ситуації, що склалася та інших факторів.

Подібність зазначених систем дозволяє (з певною мірою умовності, звичайно) говорити про управлінську природу криміналістики, на що звертає увагу професор І. О. Возгрін². Значення гомоморфізму тут полягає в тому, щоб шляхом зіставлення об'єктивувати досі невідомі властивості досліджуваної

¹ Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1997. С. 11.

² Возгрин И. А. Введение в криминалистику. История, основы теории, библиография. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003. С. 82.

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз системи, поширити на теорію криміналістичних ситуацій, добре відомі закономірності розвитку ситуацій управлінських. В контексті нашого дослідження формування уявлення про явище гомоморфізму також важливе як теоретичне підґрунтя використання в процесі дослідження системи криміналістичної тактики як наукових положень, розроблених загальною теорією систем, так і системних досліджень в галузях природничо-наукових та науково-технічних знань, що власне й змусило нас зупинитися на висвітленні цього питання.

§ 2. КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА В КАТЕГОРІЯХ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ СИСТЕМ

В літературних джерелах, присвячених проблемам криміналістичної тактики, повсюдно використовуються терміни «система», «структура», «компонент», «зв'язок», «функція», «мета» та ін. Але чи завжди ми замислюємося над глибинним смислом, змістовної сторони понять, що ними позначені? Приступаючи до системного аналізу, метою якого є побудова максимально адекватної реальному об'єкту дослідження абстрактної моделі, відразу необхідно з'ясувати сутність основних категорій, котрі характеризують будову й функціонування системи та будуть використовуватись у її подальшому дослідженні.

У найзагальнішому вигляді систему представляють як таку, що володіє відповідною структурою цілеспрямовану множину пов'язаних між собою елементів (об'єктів, суб'єктів, відносин, процесів і т.д.). При цьому, якщо про систему (від грец. Σύστημα — ціле, складене з частин) говориться як про деякий цілісний набір (склад) елементів, то, ведучи мову про структуру (від лат. Structūra — будова, зв'язок або розташування складових частин), мають на увазі певну побудову цих елементів у їх функціональному взаємозв'язку. Найкращим чином дозволяє зрозуміти різницю між складом і структурою системи влучний вислів професора Ю. П. Сурміна, за яким склад відповідає на питання: «З чого складається система?», а

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз
структура забезпечує відповідь на складніше питання: «Як влаштована система?»¹.

Під елементом системи зазвичай розуміють її найпростішу неподільну частину. Однак неподільність ця умовна, оскільки вважається, що будь-який елемент може бути представлений у вигляді самостійної системи, яка має власну внутрішньою структуру. Такий елемент називають підсистемою. Слід також зазначити, що й сама система, як конкретний об'єкт дослідження завжди є елементом (підсистемою) іншої системи вищого рівня. З цим пов'язують поняття ієрархічності системи і як наслідок уявлення про системність всього суцього як про нескінченне різноманіття систем, тісно пов'язаних між собою і розташованих у певному порядку від нижчого рівня до вищого. В ієрархічних систем кожен рівень виконує свою функцію, кожен наступний рівень підпорядкований попередньому і залежить від вихідної від нього інформації. В контексті еволюційного перетворення (історичного розвитку) системи ієрархічність проявляється в тому, що її попередній стан ставиться вище наступного, як такий, що своїм впливом визначає розвиток системи в певному напрямку.

Неодмінною умовою існування системи є наявність безлічі різноманітних зв'язків, що розглядаються як «...компоненти системи, що здійснюють взаємодію між її елементами, а також між системою в цілому та середовищем»². Зовнішнє середовище, в яке занурена система — це й безліч різноманітних взаємопов'язаних систем, зміни в поведінці яких впливають на стан конкретної системи, і в кінцевому підсумку сукупність цих систем як деяка надсистема. Елементи зовнішнього середовища задають системі безліч цілей та обмежень і поставляють безліч ресурсів³. При цьому зв'язки системи із середовищем мають спрямований характер: за одними середовище впливає на систему (їх називають

¹ Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ : учеб. пособие. Киев : МАУП, 2003. С. 109.

² Качала В. В. Основы теории систем и системного анализа : учеб. пособие. Москва : Горячая линия – Телеком., 2007. С. 62.

³ Дязитдинова А. Р., Кордонская И. Б. Общая теория систем и системный анализ. Самара : Поволжский государственный университет телекоммуникаций и информатики, 2017. С. 12.

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз входами системи), за іншими система впливає на середовище, щось робить у середовищі, щось видає в середовище (такі зв'язки називають входами системи)¹.

Отже, входи — це те, що система використовує для своєї діяльності, з чим вона працює і що перетворює. Виходи — результат діяльності системи, те, що вона створює, у що перетворює вхідні величини відповідно до своїх функцій². Стосовно об'єкта нашого дослідження основним ресурсом на вході в систему є інформація: емпірична, наукова, правова, коли мова йде про функціонування теоретичного блоку системи «криміналістична тактика», і криміналістично значуща інформація, що необхідна для здійснення прикладних тактичних завдань. Саме інформація, стимулює функціонування системи, спонукаючи її до досягнення бажаного стану шляхом внутрішньосистемних змін і, як наслідок, активного впливу системи на навколишнє середовище з метою його перетворення на тому, чи іншому функціональному рівні: від впливу на конкретну криміналістичну ситуацію до позитивного впливу на стан злочинності в державі.

На виході із системи одержують кінцеві продукти, якими в нашому випадку є наукові положення та розроблені на їх основі рекомендації, орієнтовані на задоволення потреб зовнішнього середовища, представленого як наукою криміналістикою, в рамках якої положення криміналістичної тактики використовуються при розробці, наприклад, окремих криміналістичних методик, так і ширшим — правозастосовним середовищем, яке, у свою чергу, має на виході результат тактичної діяльності відповідних суб'єктів.

В ряді випадків у класифікаторі виходів системи крім корисних кінцевих продуктів необхідно виділяти відходи, тобто кінцеві продукти, що здійснюють негативний вплив на

¹ Тарасенко Ф. П. Прикладной системный анализ : учебное пособие. Москва : КНОРУС, 2010. С. 31.

² Сорока К. О. Основы теории систем і системного аналізу : навч. посібник. Харків : ХНАМГ, 2004. С. 74–75.

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз навколишнє середовище¹. З наукової точки зору до них, очевидно, можна віднести різного роду псевдотеорії, неспроможні концепції, недопустимі тактичні рекомендації. В аспекті практичної діяльності суб'єктів криміналістичної тактики — це недозволені прийоми, помилкові тактичні рішення тощо.

За словами фундатора загальної теорії функціональних систем академіка П. К. Анохіна, центральним моментом для системи є результат, оскільки будь-який комплекс і будь-яка множина стають системою тільки завдяки результату. Разом із тим система не може бути стабільною, якщо сам результат своїми істотними параметрами не впливає на систему зворотним зв'язком². Зворотний зв'язок — це вплив результатів функціонування системи на характер цього функціонування³, коли система безпосередньо або через керуючого суб'єкта передає деякі результати своєї діяльності (своїх виходів) на свої ж входи з метою підтримки функціонування й розвитку. Не складно виявити зворотний інформаційний зв'язок системи «криміналістична тактика» на прикладі використання наукою результатів аналізу та узагальнення судово-слідчої практики, в ході якого, певною мірою, відбувається опис результатів функціонування системи, виходячи з даних про вироблені нею продукти (тактичні засоби), про їх прийнятність (допустимість), ефективність та адекватність застосування. Інформація про ці параметри передається на вхід системи як практичне підтвердження дієвості теоретичних розробок або сигнал про необхідність відповідних коригувань.

Таким чином, результат через характерні для нього параметри та завдяки зворотному зв'язку має можливість реорганізувати систему, створюючи таку форму взаємосприяння між її компонентами, яка є найбільш сприятливою для отри-

¹ Дязитдинова А. Р., Кордонская И. Б. Общая теория систем и системный анализ. Самара : Поволжский государственный ун-т телекоммуникаций и информатики, 2017. С. 12.

² Анохин П. К. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем. *Принципы системной организации функций*. Москва : Наука, 1973. С. 44.

³ Горев А. Э. Основы теории транспортных систем : учеб. пособие. Санкт-Петербург : СПбГАСУ, 2010. С. 7.

мання саме запрограмованого результату¹. Досягнутий результат має бути корисним як для самої системи, так і для взаємодіючих з нею об'єктів, оскільки виниклий або назриваючий ступінь незадоволення елементів зовнішнього середовища кінцевими продуктами системи, або низька ефективність взаємодії елементів зовнішнього середовища із системою породжують проблемні ситуації². Дане положення теорії систем пояснює причини, тривалої дискусії щодо окремих кризових явищ у криміналістиці, що не завжди поспіває за змінами соціально-економічного середовища. Реформа кримінальної юстиції з одного боку та подальша організація, професіоналізація, технологізація злочинності з іншого боку вимагають нових методик розслідування окремих видів злочинів, нових тактичних рекомендацій з виявлення, процесуального закріплення й демонстрації доказової інформації, організації досудового слідства і судового провадження в кардинально змінених правових реаліях. При цьому на вході в систему спостерігається невідповідність динаміки та якості законотворчого процесу потребам тактико-криміналістичної діяльності, викликам злочинності, необхідності протистояти зловживанням правом тощо.

Функції системи — це її поведінка в зовнішньому середовищі; зміни, здійснені системою в навколишньому середовищі; результати її діяльності; продукція, вироблена системою³, спосіб (правило, алгоритм) перетворення вхідної інформації у вихідну. Процес такого перероблювання називають функціонуванням системи. Подібно зв'язкам розрізняють внутрішні й зовнішні функції системи. Зовнішні функції — це активні, спрямовані впливи системи на навколишнє середовище для досягнення поставлених цілей. Внутрішні функції системи визначаються тим, що виконання системою зовнішньої роботи неминуче призводить до

¹ Анохин П. К. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем. *Принципы системной организации функций*. Москва : Наука, 1973. С. 35.

² Дязигтдинова А. Р., Кордонская И. Б. *Общая теория систем и системный анализ*. Самара : Поволжский государственный ун-т телекоммуникаций и информатики, 2017. С. 14.

³ Тарасенко Ф. П. *Прикладной системный анализ : учебное пособие*. Москва : КНОРУС, 2010. С. 39.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз мобілізації системи. Налагодження обміну з навколишнім середовищем вимагає постійного регулювання елементів, взаємозв'язків між ними і т.п. Тому під внутрішньою функцією слід розуміти найважливішу умову зовнішнього функціонування, за якого прояв цілого забезпечується проявом та існуванням його частин, тобто це спосіб взаємодії частин усередині цілого.

Як зазначає професор Л. Я. Драпкін, основна функція будь-якої науки полягає в отриманні знань про об'єкти дослідження (внутрішня функція) і практичному освоєнні дійсності (зовнішня функція)¹. Функціональність, що розглядається в теорії систем як процес отримання вхідної інформації, її перероблювання та видача виробленого продукту, властива криміналістичній тактиці остільки, оскільки вона, як і будь-яка інша система, виконує ряд внутрішніх (тих, що переробляють вхідний ресурс) і зовнішніх (що впливають на навколишнє середовище для досягнення поставлених цілей) функцій, основними з яких, відповідно, є функції пізнавальна та практична. Перша з них реалізується шляхом накопичення емпіричного матеріалу про стан і тенденції злочинності, передовий досвід і недоліки слідчо-прокурорської та судової практики, через подальший аналіз, узагальнення, теоретичне осмислення отриманих даних і продукування орієнтованого на потреби практики нового наукового знання про сутність кримінальної та криміналістичної діяльності, поведінкові особливості учасників кримінального провадження, закономірності організації розслідування злочинів і судового розгляду кримінальних справ.

Водночас накопичення знання не є для цього розділу криміналістичної науки самоціллю, на основі сформульованих системою теоретичних положень розробляються рекомендації щодо організації та планування досудового слідства та судового розгляду, визначення оптимальної лінії поведінки слідчого, прокурора та суду, прийомів проведення слідчих і судових дій. У цьому полягає практична (службова) функція

¹ Драпкин Л. Я. Развитие криминалистики и трансформация определения ее предмета. *Библиотека криминалиста. Научный журнал*. 2012. № 4(5). С. 324–327.

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз криміналістичної тактики, спрямована на надання допомоги уповноваженим особам зі здійснення завдань кримінального судочинства.

Поняття функції системи або її елементів здається інтуїтивно зрозумілим і прозорим, однак критично мислячі вчені помітили, що очевидне для найпростіших механічних може виявитися невірним для великих складноорганізованих систем¹, до яких ми поза всякими сумнівами відносимо криміналістичну тактику. Крім двох основних, найбільш загальних (пізнавальної та прикладної) в науці криміналістики виділяють такі функції тактики:

- евристичну — відкриття нових закономірностей злочинної та правозастосовної діяльності;
- прогностичну — передбачення появи нових видів злочинів і способів їх скоєння, тенденцій розвитку теорії криміналістичної тактики й практики кримінального провадження, створення їх перспективних моделей;
- інтегруючу — акумулювання знання інших наук, включення їх у свої положення;
- комунікативну — поширення знання між різними розділами всередині криміналістики та в інших сферах науки та практики;
- методологічну — розробка методів і рекомендацій для оптимізації діяльності владних суб'єктів кримінального провадження;
- конструктивну — розробка нових тактичних прийомів і методів, спрямованих на вдосконалення судово-слідчої практики;
- регулятивну — розробка науково обґрунтованих методів організації криміналістичної діяльності, ефективного управління процесом розслідування і судового розгляду, ухвалення раціональних тактичних рішень в умовах різних криміналістичних ситуацій;
- освітню — наповнення освітнього процесу науковим матеріалом;
- критичну — оцінка нових поглядів, ідей, думок, перевірка їх на відповідність ustalеним теоретичним положенням

¹ Плотинский Ю. М. Модели социальных процессов: учебное пособие для высших учебных заведений. Москва : Логос, 2001. С. 14.

криміналістичної тактики, виявлення помилок і недоліків у всіх напрямках тактико-криміналістичної діяльності.

Такими є функції тактики як складової криміналістичної науки. Проте не важко помітити, що у викладеному нами матеріалі на домінуючому теоретичному фоні відтіняється прикладний аспект прояву властивостей цього системного явища, розглядати яке ми схильні з позиції, висловленої свого часу Л. Д. Самігіним, за яким до розуміння криміналістичної тактики об'єктивно має бути два підходи: 1) як до форми практичної діяльності, 2) як до системи наукових положень про тактичні прийоми в науці криміналістиці¹. З огляду на це, ті ж самі функції, розглянуті під практичним кутом зору набувають додаткових смислових значень. Так, зокрема, пізнавальна функція в цьому сенсі, спрямована на одержання криміналістично значущої інформації та встановлення фактичних даних, на підставі яких пізнається подія злочину. Прогностична — розглядається як така, що дозволяє суб'єкту криміналістичної тактики передбачити розвиток ситуації досудового слідства, судового розгляду чи окремої процесуальної дії та обрати необхідні тактичні засоби для утримання її у сприятливому для себе руслі. Застосування цих засобів з метою впливу на криміналістичну ситуацію — регулятивна функція криміналістичної тактики. Комунікативна функція на практиці реалізується шляхом встановлення доцільного, продуктивного, тактично вивіреного контакту слідчого, прокурора, судді з іншими учасниками кримінального провадження. Функція методологічна полягає в забезпеченні оптимального шляху досягнення цілей криміналістичної діяльності за допомогою застосування системи тактичних прийомів і методів розслідування та судового розгляду кримінальних справ. Цей перелік, швидше за все, не є вичерпним, але достатнім для характеристики криміналістичної тактики як складної функціональної системи.

Як зазначалось, функціонування системи підпорядковане досягненню корисного результату. Щоправда, його зміст формується системою у вигляді певної моделі раніше, ніж з'явиться сам результат. На цьому етапі задається мета систе-

¹ Самыгин Л. Д. О сущности и содержания следственной тактики. *Вестник Московского университета. Сер. 11: Право.* 1989. № 1. С. 74.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз ми, яка власне і є абстрактним образом (моделлю) бажаного результату.

У практичних застосуваннях мета — це ідеальне прагнення, яке дозволяє побачити перспективи чи реальні можливості, що забезпечують своєчасне завершення чергового етапу на шляху до ідеальних прагнень. Мета досягається шляхом вирішення задач. Задачі системи — цілі, які бажано досягти до певного моменту часу в межах певного періоду функціонування системи¹. У створюваних людиною системах підпорядкованість всього (і складу, і структури) поставленій меті настільки очевидна, що визнається фундаментальною властивістю будь-якої штучної системи².

Узагальнено мету тактики кримінального провадження подають як «...швидке й повне розкриття злочинів, встановлення істини у справі, забезпечення справедливого вироку суду»³. В ієрархічній системі цілей ця загальна мета конкретизується підпорядкованими їй цілями проведення окремих слідчих дій. Метою огляду, наприклад, є виявлення та фіксація слідів злочину. Обшук проводиться з метою відшукування й вилучення предметів, документів та інших об'єктів, що мають значення для кримінального провадження. Однією з цілей слідчого експерименту є перевірка сумнівів щодо можливості здійснення певних дій. Свої власні цілі мають також ті чи інші тактичні прийоми: відновлення в пам'яті сприйнятих колись фактів, нейтралізація протидії, подолання відмови від давання показань, спонукання до співпраці, розпізнання неправдивих показань, викриття у брехні тощо.

Такими є деякі основні положення загальної теорії систем, які можуть виявитися корисними для пояснення окремих проблем криміналістичної тактики. Зрозуміло, що категорійний апарат даної теорії ними не вичерпується. Це швидше той мінімальний набір понять, який необхідний для цілей нашого дослідження.

¹ Антонов А. В. Системный анализ : учебник. Москва : Высшая школа, 2004. С. 65–66.

² Тарасенко Ф. П. Прикладной системный анализ : учебное пособие. Москва : КНОРУС, 2010. С. 50.

³ Балашов Д. Н., Балашов Н. М., Маликов С. В. Криміналістика : учебник. Москва : ИНФРА-М, 2005. С. 212.

§ 3. СИСТЕМНІ ВЛАСТИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ

Поняття «система» використовують у тих випадках, коли необхідно описати досліджуваний об'єкт як щось ціле, складне, про що неможливо відразу сформулювати уявлення, показати його, зобразити графічно або описати вербально. У спеціальній науковій літературі зустрічається чимало визначень поняття «система». В. Н. Садовський, наприклад, наводить близько 40 його найбільш розповсюджених дефініцій¹. Проте всі спроби сформулювати загально визнану дефініцію поки не привели до позитивного результату, тому нам, за прикладом професора А. В. Антонова, також здається логічним не шукати в літературі всеосяжного визначення складної системи, а вказати на основні властивості системи, які всебічно характеризують її, та так чи інакше присутні в різних формулюваннях визначень². При цьому, зрозуміло, системні властивості, як абстрактний продукт загальної теорії систем, цікавлять нас не самі по собі, але як інструмент пізнання сутності досліджуваного об'єкта, адже, якщо «зміст криміналістичної тактики розкривається через її систему»³, то система пізнається, через з'ясування її властивостей.

Системи мають безліч властивостей, але все ж деякі з них виділяються із загального ряду як необхідні й достатні для системного аналізу досліджуваного явища. Такі властивості називають загальносистемними. Звичайно, в кожній конкретній системі, яка має виняткову неповторність, ці властивості будуть проявлятися своєрідно, проте це жодним чином не применшує методологічного значення системного підходу до вивчення об'єктів різного походження, але потребує творчого ставлення до застосування його методів, які формувалися в ході вивчення природних (біологічних,

¹ Садовський В. Н. Основания общей теории систем. Москва : Наука, 1974. С. 77–106.

² Антонов А. В. Системный анализ : учебник. Москва : Высшая школа, 2004. С. 19.

³ Криминалистика : учебник / Т. В. Аверьянова и др. ; под ред. Р. С. Белкина. Москва : НОРМА, 2000. С. 452.

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз фізичних, хімічних) систем і лише згодом були апробовані на дослідженні соціальних процесів та явищ.

Не претендуючи на виключну повноту використання в нашому дослідженні всього потенціалу поняттєвого арсеналу загальної теорії систем, вважаємо за необхідне розглянути питання про те, які властивості має криміналістична тактика, які ознаки характеризують її як систему. Це перший і необхідний крок на шляху до створення теоретичної моделі системи «криміналістична тактика», так би мовити, «передмодельна стадія в наукових дослідженнях»¹. На даному етапі необхідні початкові знання про об'єкт, про закономірності, що визначають його властивості, про цілі, особливості внутрішніх і зовнішніх зв'язків та ін. На цьому ж етапі усуваються нечіткі, неоднозначні формулювання або визначення, які замінюються, нехай наближеними, але чіткими визначеннями, що не допускають різних тлумачень.

Першою з властивостей, котра характеризує об'єкт як систему, є його цілісність, що відображає і взаємозв'язок елементів, і емерджентність системи, і її взаємодію з середовищем, і відмежованість її від середовища, і адаптивність, і стійкість². Як відомо, криміналістична тактика має певний об'єкт, предмет, функції, цілі й завдання, власний категорійно-понятійний апарат, що відокремлює її від суміжних розділів науки криміналістики й характеризує як цілісне утворення.

Властивістю, яка виходить з умови цілісності системи та спрямована на збереження цієї цілісності, є структурність (організованість) системи як певний спосіб взаємодії її складових³, що передбачає, серед іншого, неподільність об'єктів-систем на частини. Система на відміну від суми деяких елементів характеризується внутрішньою єдністю, неможливістю вилучення або додавання без вагомих підстав

¹ Системный анализ : учебник и практикум для академического бакалавриата / под общ. ред. В. В. Кузнецова. Москва : Юрайт, 2017. С. 12.

² Дудник І. М. Вступ до загальної теорії систем : посібник. Полтава, 2010. С. 35.

³ Там само.

яких-небудь елементів у її структуру¹. При вилученні з системи деякої частини відбувається дві важливі події. По-перше, змінюється склад системи, а значить, і її структура. Це буде вже інша система, з відмінними властивостями. Оскільки властивостей у колишньої системи багато, то якась властивість, пов'язана саме з цією частиною, взагалі зникне. Другий важливий наслідок вилучення частини з системи полягає в тому, що частина в системі й поза нею — це не одне й те ж. Змінюються її властивості в силу того, що властивості об'єкта виявляються у взаємодіях з об'єктами, які його оточують, а при вилученні з системи оточення елемента стає зовсім іншим².

З точки зору проблем криміналістичної тактики усвідомлення суті цієї властивості (неподільності системи на частини) може виявитися корисним у дискусії з приводу, підтримуваної певним колом авторів, ідеї щодо вилучення з розділу «Криміналістична тактика» вчення про версію та планування розслідування, взаємодію слідчого з оперативно-розшуковими апаратами, використання допомоги населення в розслідуванні та т.д. При цьому пропонується «згрупувати все, що стосується організації досудового слідства в самостійний розділ науки криміналістики під назвою «Організація розкриття та розслідування злочинів» і розташувати його між розділами криміналістичної тактики й методики розслідування окремих видів злочинів»³.

На наш погляд, вагомі підстави для вилучення із системи «криміналістична тактика» вчення про організацію криміналістичної діяльності відсутні. «Основним завданням сучасної криміналістичної тактики слід вважати забезпечення найбільш ефективної організації попереднього розслідування злочинів, судового слідства, а також оптимального проведення

¹ Садохин А. П. Концепции современного естествознания : учебник для студентов вузов, обучающихся по гуманитарным специальностям и специальностям экономики и управления. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. С. 11.

² Тарасенко Ф. П. Прикладной системный анализ : учебное пособие. Москва : КНОРУС, 2010. С. 48.

³ Филиппов А. Г. Некоторые теоретические проблемы современной российской криминалистики. *Jurisprudencij*. 2005. № 65 (57). С. 16–24.

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз

окремих слідчих і судових дій по дослідженню доказів при розгляді кримінальних справ»¹, а відтак не можна відривати від організації та планування те, що організується та планується, інакше останнє стає безпредметним і безсистемним конгломератом обов'язкових або рекомендованих до виконання дій, а структура криміналістичної тактики позбавляється того головного, що А. І. Вінберг цілком обґрунтовано називав ядром тактики — вчення про слідчу версію².

Втім, ідея ця не нова. Вперше думка про відокремлення вчення про слідчу версію та планування розслідування в самостійний розділ криміналістики була озвучена Г. Н. Александровим, ще в 1955 році під час наукової дискусії, що відбулася в Раді Всесоюзного НДІ криміналістики Прокуратури СРСР³. Згодом до неї зверталися Н. В. Тезієв (1961)⁴, С. С. Степівчев (1968)⁵. Однак, за словами Р. С. Белкіна, ці пропозиції не викликали відгуку ані в літературі, ані в усних дискусіях⁶.

Відірвати питання організації розслідування та судового розгляду кримінальних справ від криміналістичної тактики значить повернутися до її витоків, коли тактика зводилася до рекомендацій з проведення окремих слідчих дій. Лише з плином часу, коли накопичені знання й емпіричний досвід боротьби зі злочинністю показали необхідність комплексних науково-практичних напрацювань з оптимізації всього

¹ Якушин С. Ю. Криминалистическая тактика: современные тенденции развития. *Союз криминалистов и криминологов*. 2014. № 1. С 61–63.

² Криминалистика : учебник / под ред. А. И. Винберга. Москва : Госюриздат, 1959. С. 19.

³ В Совете Института криминалистики Прокуратуры СССР. Вопросы системы советской криминалистики и места в ней следственной тактики. *Советская криминалистика на службе следствия*. Вып. 7. Москва, 1956. С. 153–164.

⁴ Тезієв Н. В. К вопросу о системе науки советской криминалистики. *Правоведение*. 1961. № 1. С. 148–156.

⁵ Степівчев С. С. О системе советской криминалистики. *Правоведение*. 1968. № 4. С. 65–66.

⁶ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. Москва : Норма, 2001. С. 72.

процесу розслідування, саме в межах криміналістичної тактики почали розроблятися проблеми побудови слідчих версій та організації діяльності з їх перевірки. Зрештою, підсумовує Р. С. Белкін, у тому чи іншому сенсі вся криміналістика — це організація, і саме тому будь-яка спроба виділити, відокремити проблеми організації попросту нікчемна¹.

На відміну від корифея криміналістики, ми не можемо собі дозволити такої категоричності суджень, а тому припустимо, що наукові положення про організацію та планування криміналістичної діяльності можливо й заслуговують на те, аби набути статусу окремої криміналістичної теорії, місце якої в першому розділі криміналістики, де зосереджені всі інші окремі теорії, однак це має бути вищий рівень теоретичного узагальнення: основні, універсальні категорії, поняття, методи, принципи, запозичені з теорії менеджменту, психології управління, наукової організації праці й однаково застосовні на всіх рівнях системи криміналістики, на кожному з яких вони пристосовуються для вирішення специфічних завдань відповідного розділу криміналістики.

Функціонування систем як єдиного цілого означає, що вони мають властивості, які відрізняються від властивостей її складових і виникають тоді, коли система працює. Такі властивості систем називають емерджентними (знову виниклими)², характеризуючи які професор Ф. П. Тарасенко пише, що об'єднання частин у систему породжує в системі якісно нові властивості, які не зводяться до властивостей частин, які не виводяться з властивостей частин, властиві тільки самій системі й існують тільки поки система становить одне ціле. Система, таким чином, є щось більше, ніж проста сукупність елементів³. О. П. Бердникова демонструє прояв емерджентності на прикладі спільної діяльності слідчих і співробітників оперативно-

¹ Там само. С. 74.

² Хижняк Д. С. Методологические основы расследования транснациональных преступлений: модельный подход : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12. Саратов, 2018. С. 65.

³ Тарасенко Ф. П. Прикладной системный анализ : учебное пособие. Москва : КНОРУС, 2010. С. 45.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз розшукових служб, за якої властивості, не притаманні жодній із взаємодіючих структур, істотно підвищують її ефективність при спільній і злагодженій діяльності обох підсистем, об'єднаних в єдину систему розкриття й розслідування злочинів¹.

Для нас також очевидним є те, що окремі тактичні прийоми не мають тих властивостей, якими наділяє систему «слідча дія» їх комбінація, що забезпечує досягнення системою поставленої мети — встановлення того чи іншого елемента предмету доказування. Так само окремо взяті слідчі дії не мають того доказового значення, яким володіє їх сукупність, що утворює доказову базу в конкретному кримінальному провадженні, тобто систему фактичних даних як завершене, цілісне знання про подію злочину. Таким чином, «емерджентність є однією з форм прояву діалектичного закону переходу кількісних змін у якісні»². При цьому в системі доказів відбувається специфічне перетворення, коли між комплексом доказів і доказуваною обставиною (версією, що перевіряється) встановлюються відносини еквівалентності або, за термінологією закону, відносини достатності³.

Система, хоча й проявляє себе як одиничний і цілісний об'єкт, але складається з елементів (підсистем, частин), тобто, систем нижчого порядку. Одночасно вона сама може бути системою (підсистемою, частиною), що входить до складу системи вищого порядку⁴. У цьому полягає закономірність ієрархічності систем. Криміналістична тактика — ієрархічна система, окремі компоненти якої можуть розглядатися як відносно самостійні системи нижчого порядку (слідча тактика, тактика обвинувачення, тактика суду). Водночас сама криміналістична тактика є підсистемою ширшої системи, якою є наука криміналістика. Наочною моделлю ієрархії структури останньої є

¹ Бердникова О. П. Взаимодействие следователя и органа дознания по делам, приостановленным за неустановлением виновных лиц. *Российский юридический журнал*. 2012. № 6 (87). С. 154–158.

² Аполов О. Г. Теория систем и системный анализ : курс лекций. Уфа, 2012. С. 108.

³ Александров И. В. Криминалістика: тактика и методика : учебник. Москва : Юрайт, 2016. С. 96–97.

⁴ Гейдес М. А. Общая теория систем (Системы и системный анализ). Москва : ГЛОБУС-ПРЕСС, 2005. С. 178.

зміст навчального курсу криміналістики, побудованого за принципом підпорядкованості рівнів: від вищого до нижчого, від загального до окремого. В прикладному плані можна говорити про те, що сукупність тактико-криміналістичних прийомів і методів судового дослідження утворює систему, яка в сукупності з системами науково-технічних та методичних засобів входить до системи вищого рівня, що зветься криміналістичним забезпеченням процесу доказування, котра в свою чергу є складовою вищої стосовно неї системи під назвою «кримінальне провадження»¹.

При дослідженні складних систем може моделюватися не тільки структурна ієрархія (розташування елементів), але й ієрархія цілей (кримінального провадження, досудового розслідування, тактичної операції, слідчої дії, тактичної комбінації, окремого прийому), ієрархія повноважень суб'єктів криміналістичної тактики (старший слідчої групи, слідчий, співробітник оперативного підрозділу), а також ієрархія функцій системи. Приміром, система тактики слідчої дії може бути представлена ієрархічним набором послідовних операцій з підготовки, проведення та фіксації слідчої дії, оцінки одержаних даних. Кожен з цих етапів у свою чергу є системним утворенням, що, як правило, складається з певних стадій (аналіз інформації, моделювання ситуацій, постановка завдань, визначення часу, місця, кола учасників, вибір і застосування тактичних прийомів).

Відображаючи функціональну взаємозалежність елементів системи, модель структури функціональної ієрархії є важливим інструментом досягнення системою корисного результату своєї діяльності, яким для тактики слідчої дії, як компонента системи процесу доказування в кримінальному провадженні, є з'ясування тих чи інших обставин досліджуваної події. Після цього, за П. К. Анохіним, система переходить до формування наступної функціональної підсистеми з іншим корисним результатом. У разі недостатності отриманого результату від-

¹ Мирошніченко Ю. М. Про деякі загальносистемні властивості криміналістичної тактики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 1. С. 176–180. URL: <http://www.lsej.org.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-uncategorised/105-1-2019-ukr> (дата звернення 03.09.2019).

бувається стимулювання активуючих механізмів, виникає активний підбір нових компонентів, і, нарешті, після кількох «проб і помилок» знаходиться цілком достатній пристосувальний результат¹.

Вплив середовища на систему дає підстави для виділення ще однієї властивості систем — їх стимульованості. З цього приводу зазначається, що будь-яка система піддається впливам зовні і змінює свою поведінку під цими впливами². При цьому зміна всередині системи відбувається в умовах мінливого зовнішнього середовища, що складається з безлічі інших систем, яким також властива мінливість у часі. Неминучість існування в постійно змінюваному оточенні має безліч наслідків для самої системи. І чим сильніші зовнішні зміни, тим активніше повинні проводитися внутрішні³. Для криміналістичної тактики це означає необхідність оперативного реагування на зміни, що відбуваються в системах законодавства, правозастосовної практики, злочинному світі. Результатом такої реакції має стати поява нових і розвиток наявних теоретичних положень, а також «...трансформація форми окремих тактичних елементів — від виникнення й існування їх у формах тактичних прийомів і криміналістичних рекомендацій щодо їх застосування, до наділення деяких з них процесуальною (імперативною або альтернативною) формою»⁴.

Таким чином, відкриті системи, до яких відноситься й об'єкт даного дослідження, зазнають тих чи інших змін у часі, що відбуваються під впливом внутрішніх і зовнішніх протиріч. Відомий вислів Геракліта: «Все тече, все змінюється» як найкраще характеризує цю властивість систем. На думку авторів фундаментального підручника криміналістики, що вийшов на

¹ Анохин П. К. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем. *Принципы системной организации функций*. Москва : Наука, 1973. С. 33.

² Тарасенко Ф. П. Прикладной системный анализ : учебное пособие. Москва : КНОРУС, 2010. С. 39.

³ Там само. С. 43–44.

⁴ Баев О. Я. Избранные работы по проблемам криминалистики и уголовного процесса: сборник. Москва : ЭКСМО, 2011. С. 61. URL: http://kalinovskiy-k.narod.ru/b1/Baev_izbrannoe_2011.pdf (дата звернення 28.12.2018).

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз

рубежі тисячоліть, напрямки розвитку тактики включають актуальні й сьогодні тенденції, серед яких: 1) теоретичне уточнення змісту криміналістичної тактики; 2) «Технізація» і «психологізація» криміналістичної тактики; 3) вдосконалення наявних та розробка нових тактичних прийомів і типових тактичних комбінацій; 4) розробка тактики судового слідства¹.

Професор О. Я. Баєв у свою чергу вважав, що найбільш імовірними напрямками розвитку системи «криміналістична тактика» стануть: ретельна, теоретично обґрунтована розробка подальших рекомендацій щодо чинних тактичних елементів; включення в неї нових елементів, які будуть розроблятися в результаті обґрунтування наукою криміналістикою можливості використання в діяльності з доказування результатів прояву раніше невідомих закономірностей, що виявляються та вивчаються природничими й суспільними науками. До цих же напрямків, на думку вченого, відноситься розв'язання питання про правомірність і допустимість окремих тактичних елементів, що вже застосовуються в слідчій діяльності, або пропонувананих вченими, які спеціалізуються в області криміналістичної тактики та судової психології².

У прикладному ключі розвиток тактики проявляється в самому русі кримінального провадження, процесі судового пізнання: від незнання до знання, від імовірності до достовірності. Власний еволюційний шлях проходить кожний елемент цієї складної інформаційно-пізнавальної системи. Рухаючись у напрямку заданої цілі, кожна криміналістична ситуація виникає, розвивається та припиняє своє існування досягненням результату (позитивного або негативного).

Динамічність, яку академік П. К. Анохін вважав головною рисою кожної функціональної системи, вимагає виняткової змобілізованості. Саме ця властивість систем і дає їм можливість бути пластичними, змінювати свою архітектуру в по-

¹ Криміналістика : учебник / Т. В. Аверьянова и др. ; под ред. Р. С. Белкина. Москва : НОРМА, 2000. С. 107–108.

² Баєв О. Я. Избранные работы по проблемам криминалистики и уголовного процесса: сборник. Москва : ЭКСМО, 2011. С. 71. URL: http://kalinovsky-k.narod.ru/b1/Baev_izbrannoe_2011.pdf (дата звернення 28.12.2018).

шуках запрограмованого корисного результату¹, досягнення якого в тій чи іншій ситуації кримінального провадження забезпечується наявністю у суб'єкта криміналістичної тактики достатніх знань і вмінь, що дозволяють своєчасно реагувати на мінливу слідчу (судову) ситуацію, мобілізуючи необхідні для цього інтелектуальні, організаційні, технічні ресурси з метою спрямування розвитку ситуації у необхідному напрямку.

Ефективність функціонування системи безпосередньо залежить від ступеня її узгодженості з іншими системами навколишнього середовища, у зв'язку з чим виокремлюється така властивість систем як інгерентність (від англ. Inherent — те, що є невіддільною частиною чогось). Доцільність підкреслення інгерентності як однієї з фундаментальних властивостей систем викликана тим фактом, що від неї залежать ступінь і якість здійснення системою обраної функції. У штучних системах вона повинна бути особливою турботою конструктора². Це дозволяє говорити про те, що тактика буде тим більш інгерентною, чим краще її наукові положення будуть узгоджуватись із загальною теорією криміналістики, а практичні рекомендації відповідати потребам їх споживачів, вимогам правових та етичних норм. Не менш важливим для криміналістичної тактики є прикладний аспект інгерентності, адже від того наскільки є злагодженою діяльність правоохоронних органів і посадових осіб щодо профілактики злочинності, узгодженими дії членів слідчо-оперативної групи з розкриття конкретного злочину, продуктивною взаємодією судді з апаратом суду при організації судового розгляду і, зрештою, наскільки особистість слідчого (прокурора, судді), як система соціально значущих рис людини, його можливості, ступінь сформованості професійної ідентичності узгоджується з виконуваними ним функціями в цілому чи стосовно конкретної ситуації, значною мірою залежить реалізація завдань системи «криміналістична тактика».

¹ Анохин П. К. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем. *Принципы системной организации функций*. Москва : Наука, 1973. С. 45.

² Тарасенко Ф. П. Прикладной системный анализ : учебное пособие. Москва : КНОРУС, 2010. С. 48–49.

Розвиток науки тягне за собою постійне збільшення обсягу знань при збереженні наявних теорій. Наукові ідеї, положення та закони мають різноманітні внутрішні й зовнішні зв'язки, породжують на кожному етапі розвитку суспільства певну взаємозалежність наук та їх інтеграцію¹. Інтегративність — наступна властивість криміналістичної тактики, яка визначається її відкритістю, взаємозв'язками з навколишнім середовищем і насамперед з іншими частинами криміналістики, а також з низкою загальних та спеціальних наукових дисциплін.

З одного боку в криміналістичній тактиці як розділі криміналістики активно використовуються висновки та рекомендації, розроблені в інших розділах, з іншого, — криміналістична тактика активно впливає на розвиток загальної теорії криміналістики, криміналістичної техніки та криміналістичної методики розслідування злочинів². Методологія криміналістики підводить під криміналістичну тактику теоретичну основу, криміналістична техніка надає науково-технічне забезпечення ефективного провадження слідчих дій. У криміналістичній методиці слідчі дії знаходять остаточну конкретність, тобто наповнюються змістом залежно від специфіки розслідуваного злочину³.

Водночас криміналістична тактика інтегрує в собі наукові теорії інших областей знання. Важливими джерелами криміналістичної тактики є філософія, логіка, етика, психологія, конфліктологія, наука управління, інформатика, теорія ігор, окремі положення яких діалектично осмислюються, творчо переробляються і пристосовуються вченими для вирішення завдань криміналістичної тактики, серед яких «розроблення найбільш ефективних тактичних прийомів на основі широкого використання даних спеціальних наук, узагальнення передової судової та слідчої практики й

¹ Весельський В. К. Основні напрями розвитку криміналістичної тактики. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): наук.-практ. журн.* 2011. Вип. 24. С. 135–142.

² Там само.

³ Ищенко Е. П. Криминалистика: курс лекций. Москва : Юридическая Фирма «КОНТАКТ» ; АСТ-Москва, 2007. С. 174.

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз

активне впровадження тактичних рекомендацій у практичну діяльність органів розслідування і суду»¹. У прикладному плані завданням криміналістичної тактики є вирішення різної складності тактичних задач, під якими розуміється «...певна сукупність конкретних питань тактичного характеру, необхідність успішного вирішення яких впливає з виниклої слідчої (судової) ситуації»².

Професор А. В. Антонов називає ще одну властивість системи — її оптимальність³. Це, напевне, одна з основних якостей системи «криміналістична тактика», яка буквально пронизана «оптимальністю». У спеціальній літературі, присвяченій питанням криміналістичної тактики, йдеться про оптимальні прийоми й методи судового дослідження, оптимальні тактичні рішення, про оптимальний порядок здійснення доказової діяльності, оптимальні умови застосування тактичних прийомів, оптимальну лінію поведінки, про оптимізацію розслідування тощо. В результаті О. Я. Баєв називає тактику засобом оптимізації цілеспрямованої діяльності в «людинно-специфічних» умовах, характерних для конфліктних ситуацій⁴, а Е. П. Іщенко вважає її головним завданням оптимальну організацію криміналістичної діяльності⁵.

¹ Шеремет А. П. Криміналістика : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. С. 224.

² Якушин С. Ю. Понятие, задачи и средства тактико-криминалистического обеспечения предварительного и судебного следствия по уголовным делам. *Ученые записки Казанского университета. Серия: «Гуманитарные науки»*, 2012. № 4. С. 217–231.

³ Антонов А. В. Системный анализ : учебник. Москва : Высшая школа, 2004. С. 19.

⁴ Баев О. Я. Избранные работы по проблемам криминалистики и уголовного процесса: сборник. Москва : ЭКСМО, 2011. С. 166. URL: http://kalinovsky-k.narod.ru/b1/Baev_izbrannoe_2011.pdf (дата звернення 28.12.2018).

⁵ Іщенко Е. П. Криминалістика: курс лекцій. Москва : Юридическая Фирма «КОНТАКТ»; АСТ-Москва, 2007. С. 173.

§ 4. ТИПОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СИСТЕМИ «КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА»

Останнім часом у пошуках ефективних методів дослідження штучних об'єктів, вчені все частіше звертаються до використання системного підходу, який передбачає можливість змістовно-структурного й функціонального аналізу об'єкта-системи. Перший з них дозволяє розглянути будову системи, з'ясувати природу її компонентів і характер зв'язків між ними, другий дає можливість зрозуміти як система діє, визначити цілі системи, зрозуміти механізми їх досягнення, вивчити взаємозв'язок системи із зовнішнім середовищем, оцінити результати її діяльності.

Водночас результати системних досліджень доводять, що крім структури, властивостей та функцій, систему можна схарактеризувати й через віднесення її до того чи іншого типу, що дозволяє зрозуміти, в якому напрямку слід здійснювати пошук первинних даних. Наприклад, описавши певну систему як штучну, зрозуміло, що не варто починати шукати інформацію, на якій ґрунтуватиметься системний аналіз, у природних явищах чи процесах. Згодом до цього можна звернутися, але для впорядкування процесу пізнання, починати слід з тієї сфери, на яку вказує тип системи¹.

Зважаючи на те, що типологізація здійснюється за суттєвими ознаками, віднесення системи до певного типу робить вірогідним наявність у неї властивостей, у більшій чи меншій мірі притаманних усім системам даної категорії, що значно оптимізує процес дослідження. Відтак типологізація, як метод встановлення системних закономірностей, є важливим засобом підвищення ступеню ймовірності таких, що впливають з неї висновків, які, звичайно, верифікуються застосуванням сукупності інших наукових методів пізнання.

Використовуючи пропоновані в літературних джерелах варіанти класифікації систем можна говорити про те, що криміналістична тактика, як результат інтелектуальної

¹ Системний аналіз сталого розвитку : навч. посібник / В. П. Бех та ін. ; за заг. ред. В. П. Беха, М. В. Туленкова. Київ : МП «Леся», 2015. С. 237.

діяльності людини, є штучною системою. Разом із тим, будучи однією з підсистем науки криміналістики, об'єктно-предметна сфера якої включає «...двоєдиний об'єкт дослідження — злочинну діяльність і її наслідки та діяльність з виявлення, розслідування, запобігання кримінальних правопорушень і судового розгляду кримінальних справ»¹, тактика може розглядатися як соціальна система, покликана своїми засобами сприяти справі боротьби зі злочинністю, ефективному вирішенню соціальних (кримінально-правових) конфліктів.

Безперервний інформаційний обмін із зовнішнім середовищем (іншими системами), характеризує криміналістичну тактику як відкриту систему, «...число елементів якої є кінцевим тільки в даний момент...»², про що писав Р. С. Белкін стосовно загальної теорії криміналістики і що, безумовно, характерно для будь-якого іншого розділу науки криміналістики. З цим пов'язана ще одна суттєва системна властивість криміналістичної тактики — мінливість у часі, котра позиціонує її як систему, що розвивається. За словами В. К. Весельського, межі розвитку криміналістичної тактики нескінченні й залежать від розширення потреб правоохоронних органів у зв'язку з виконуваною ними діяльністю³.

Наявність у системі «криміналістична тактика» значної кількості елементів, внутрішніх і зовнішніх зв'язків, здатність до подальшого розвитку характеризує її як складну динамічну систему що функціонує в рамках кримінального процесуального закону. Як зазначає О. Я. Баєв, діалектичну єдність такого активного й динамічного явища, яким є тактика, та кримінально-процесуального закону, як її правової основи, створює

¹ Журавель В. А. Об'єкт і предмет криміналістики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 3 (90). С. 120–131.

² Белкін Р. С. Курс криміналістики : учеб. пособие : 3 т. Т. 1. Москва, 2001. С. 303. URL: <http://crimlib.info/images/a/af/...pdf> (дата звернення 24.08.2019).

³ Весельський В. К. Основні напрями розвитку криміналістичної тактики. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): наук.-практ. журн.* 2011. Вип. 24. С. 135–142.

єдину динамічну систему існування й використання тактики як інструменту для збирання, дослідження й оцінки інформації при доказуванні та як способу управління цими складними процесами¹.

При цьому криміналістична тактика демонструє ознаки самоорганізації, першою серед яких є здатність до взаємодії з середовищем через одержувану ззовні інформацію, під впливом якої в системі відбуваються структурні зміни, спрямовані на забезпечення її ефективного функціонування. Структура тактики володіє певною гнучкістю, що сприяє збереженню її цілісності, а також здатністю використовувати попередній досвід, що дозволяє враховувати минулі помилки й досягнення задля оптимізації своєї діяльності. Таким чином, криміналістичну тактику відрізняє наявність в ній неформальних відносин та організації, котрі виникають за необхідності розв'язання актуальних наукових проблем і складних прикладних задач, що в загальному підсумку забезпечує її самозбереження.

Нарешті, всі соціальні об'єкти, розглянуті з урахуванням їх історичного розвитку, належать до типу складних систем, що саморозвиваються². Обговоренню питань, пов'язаних з процесом розвитку системи «криміналістична тактика» присвячено окремий розділ нашого дослідження. Наразі ж звернімо увагу на здатність тактики адаптуватися до зміни умов зовнішнього середовища та змінювати структуру при взаємодії системи з оточенням, зберігаючи при цьому цілісність, здатність формувати можливі варіанти поведінки й обирати з них найкращі, що відносить її до розряду функціональних систем, під якими розуміють «динамічні, самоорганізовані, саморегульовані побудови, всі складові елементи яких взаємодіють і взаємос-

¹ Баев О. Я. Избранные работы по проблемам криминалистики и уголовного процесса: сборник. Москва : ЭКСМО, 2011. С. 37. URL: http://kalinovsky-k.narod.ru/b1/Baev_izbrannoe_2011.pdf (дата звернення 28.12.2018).

² Степин В. С. Типы научной рациональности и синергетическая парадигма. *Сложность. Разум. Постнеклассика*. 2013. № 4. С. 45–59.

прияють досягненню корисних для системи та споруджуваних ними цілісних організацій вищого рівня результатів»¹.

Такі системи, на думку фундатора загальної теорії функціональних систем академіка П. К. Анохіна, повинні являти собою справжню кооперацію компонентів множини, зусилля яких спрямовані на отримання кінцевого корисного результату. А це означає, що всякий компонент може увійти в систему тільки в тому випадку, якщо він вносить свою частку сприяння в отримання запрограмованого результату². Віднесення криміналістичної тактики до категорії функціональних систем має важливе теоретичне значення, зокрема для формування системи «криміналістична тактика», до складу якої окремими авторами безпідставно включається тактика захисту³, про що йтиметься в наступній частині цього дослідження.

Складні системи характеризуються ще й тим, що вони одночасно інтегрують у собі природні та соціальні складові, природне й штучне⁴, а в нашому випадку також реальне (матеріальне) та ідеальне (абстрактне). Це пояснюється специфікою криміналістичного знання, яке містить дві основні гілки: криміналістичну теорію, що дозволяє описувати певні явища й пояснювати їхні закономірності, та практичний досвід, що набувається суб'єктами криміналістичної діяльності в процесі їх діяльності та являє собою досить великий набір емпіричних даних, звернення до яких дозволяє звирятати нові завдання з

¹ Судаков К. В. Теория функциональных систем как основа модульного образования в высшей школе. *Знание. Понимание. Умение*. 2006. № 4. С. 39–42.

² Анохин П. К. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем. *Принципы системной организации функций*. Москва : Наука, 1973. С. 34.

³ Баев М. О. Тактические основы деятельности адвоката-защитника в уголовном судопроизводстве. Воронеж : ВГУ, 2004. С. 16; Марина Е. А. К вопросу о тактике защиты в системе криминалистики. *Известия Оренбургского государственного аграрного университета*. 2011. №1 (29). С. 244–246; Острогляд О. В., Береський Я. О. Окремі теоретичні аспекти розуміння тактики захисту в кримінальному процесі України. *Науково-інформаційний вісник*. 2012. № 5. С. 129–135.

⁴ Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ : учеб. пособие. Киев : МАУП, 2003. С. 90.

прецедентами, що мали місце в минулому. Це дозволяє сформулювати, по-перше, певні аналогії для діагностики поточних проблем, а по-друге, рекомендувати необхідні для їх вирішення засоби, які підтвердили свою успішність в подібних ситуаціях.

Криміналістична теорія являє собою комплекс моделей, що дозволяють змістовно пояснювати й інтерпретувати факти, а корисний досвід говорить про успішність тих чи інших криміналістичних засобів в минулому. Непереборної стіни між двома частинами криміналістичного знання в принципі не існує. Якщо ми зможемо пояснити причини колишнього успіху (побудувати логічний ланцюжок або представити деяку модель процесу) — це вже теоретичний результат. Якщо ж наші теоретичні роздуми приведуть нас до вироблення рекомендацій, до яких прислухаються й будуть слідувати суб'єкти криміналістичної діяльності, то, в разі успіху, такі дії, без сумніву, додадуть децицію корисного досвіду.

Відповідно до цього феномен криміналістичної тактики має два рівні свого втілення. Один з них — теоретичний являє собою систему наукових положень і розроблених на їх основі тактико-криміналістичних засобів, інший — практичний, представляється сукупністю окремих прийомів і методів, відібраних слідчим (прокурором, суддею) для вирішення тактичних завдань, та комплексом послідовних операцій з їх реалізації. В першому випадку криміналістична тактика класифікується як абстрактна система, у другому — як реальна. Проте, якщо до тієї чи іншої моделі додати суб'єктну складову, то виявиться, що абстрактна система створюється через цілком реальну діяльність певного кола науковців, а матеріалізації тактичного задуму суб'єкта криміналістичної тактики передують абстрактне моделювання ситуації, формування й оцінка альтернатив тактичного рішення, прогнозування їх наслідків. При цьому різноманітність криміналістичних ситуацій, унікальність того чи іншого злочину, неповторність умов його розслідування, визначає багатоваріантність сценаріїв розвитку кожної конкретної ситуації, вимагаючи творчого підходу до вирішення склад-

них тактичних завдань, що характеризує криміналістичну тактику як нелінійну систему¹.

Володіючи науковою методологією і будучи зовні обмеженою законодавчими приписами та морально-етичними нормами, що визначають допустимість тактичних засобів, регламентують процедуру проведення слідчих дій та встановлюють правила поведінки учасників кримінального провадження, тактика може розглядатися як відносно детермінована система. Ці ж фактори у поєднанні з елементами управління тактичною діяльністю (прийняття тактичних рішень, планування та реалізація тактичних завдань, оцінка одержаних результатів) характеризують тактику як достатньо організовану систему. З іншого боку, як зазначалось, криміналістична тактика належить до класу соціальних систем, детермінованість для яких здебільшого не характерна, «оскільки навіть чітко визначені алгоритми поведінки можуть змінюватися через так званий «людський фактор»². Тобто у конкретно-прикладному аспекті тактика завжди містить елементи вірогідності (стохастичності), оскільки, як правило, поведінку об'єкта тактичного впливу важко передбачити. Відтак, скоріше за все, за ступенем детермінованості криміналістичну тактику можна розглядати як змішану систему, опис якої можливий частково в детермінованому, частково в стохастичному вигляді³.

Таким чином, в системних дослідженнях завжди важливим є контекст. Криміналістична тактика, як система цілеспрямованих дій її суб'єктів, менш передбачувана, а відтак більш стохастична в силу взаємодії систем з різними цільовими мотиваціями (тактика обвинувачення і тактика захисту). «Для таких систем завжди мається низка напрямків можливих переходів з одних станів до інших, тобто мається група сценаріїв перетворення станів системи, і кожному сценарію поставлена у

¹ Мирошніченко Ю. М. Типологическая характеристика системы «криминалистическая тактика»: первое приближение. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2019. № 1. С. 192–195.

² Системний аналіз сталого розвитку : навч. посібник / В. П. Бех та ін. ; за заг. ред. В. П. Беґа, М. В. Туленкова. Київ : МП «Леся», 2015. С. 241.

³ Дудник І. М. Вступ до загальної теорії систем : посібник. Полтава, 2010. С. 68.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз відповідності своя імовірність»¹. Задача суб'єкта тактико-криміналістичної діяльності обрати з них той, який з найбільшим ступенем імовірності приведе до бажаного результату. У цьому сенсі тактика виявляє ознаки ігрових систем, які функціонують через «розумний вибір своєї поведінки у майбутньому. В основі вибору лежить оцінка ситуації та пропонувананих способів дій, що обираються на підставі завчасно сформованих критеріїв, а також з урахуванням міркувань неформального характеру»².

Зрештою, суб'єкт тактичного впливу завжди має на меті «переграти» супротивника. Розробка засобів і методів, що сприяють перемозі у такій «грі» — завдання теорії криміналістичної тактики. Ефективним засобом досягнення заданих цілей в таких системах є прогнозування можливих напрямків розвитку системи та визначення альтернативних методів отримання бажаних результатів шляхом варіаційного моделювання відповідних ситуаційних станів. У криміналістиці це означає необхідність урахування суб'єктом криміналістичної діяльності психологічного компонента відповідної ситуації, до складу якого включається інформація про характерологічні особливості особистості того чи іншого учасника кримінального провадження, його мотиви, цілі, інтереси, цінності, потреби, ставлення до розслідуваної події, до слідчого (прокурора, судді), інших осіб, які беруть участь у справі.

Будучи зовні суперечливою, така типологічна характеристика, насправді, є проявом діалектичного різноманіття властивостей розглядуваного об'єкта, наявності в ньому протилежних тенденцій і сторін, конкуренція яких є рушійною силою розвитку системи, спонукальним фактором пошуку розв'язання проблем. Саме тому, напевне, «класифікація систем за певними ознаками умовна, як і багато іншого, що стосується характеристики складних систем. Вона допускає різні тлумачення належності тієї чи іншої системи до сформованих класів. Так у детермінованій системі можна знайти елементи стохастичності. З іншого боку, детерміновану систему можна вважати окремим випадком стохастичної системи. Так само

¹ Антонов А. В. Системный анализ : учебник. Москва : Высшая школа, 2004. С. 20–21.

² Там само. С. 21.

стохастичну систему можна розглядати як окремий випадок ігрової»¹. Цим, очевидно, пояснюється виняткова складність проблеми класифікації систем, найбільш істотна причина якої полягає в тому, що конкретних різновидів систем настільки багато, що створюється відчуття їх повного збігу з усіма типами наявних об'єктів².

Як зазначають фахівці в області системного аналізу, в будь-якій дії досить просто побачити її складові частини, більш дрібні дії. При цьому легко переконатися, що ці складові частини повинні виконуватися не в довільному порядку, а у визначеній послідовності³. Те ж саме можна сказати про теорію та практику криміналістичної тактики. Процес пізнання відбувається за певними правилами, сукупність яких в науці заведено називати методологією. Тактико-криміналістична діяльність також передбачає деяку послідовність операцій: отримання інформації, оцінка ситуації, прийняття рішення, організація, підготовка та безпосереднє проведення процесуальних дій з використанням обраних тактичних прийомів.

З огляду на це криміналістична тактика може бути порівнянна з технологічними системами. Як і технологія, тактика передбачає раціональну послідовність операцій з досягнення поставлених цілей при оптимальних витратах часу, сил та засобів і в цьому сенсі вона технологічна. Подібно тактиці технологія виступає у двох формах: як програма певного виду діяльності, що включає послідовний перелік процедур та операцій, і як сама діяльність, побудована відповідно до цієї програми. Однак, не варто ані змішувати та ототожнювати, ані розривати та протиставляти криміналістичну тактику й технологію. Технологічні процеси, по суті своїй, стандартизовані й досить жорстко регламентовані, тоді як криміналістичні рекомендації в силу невичерпної різноманітності судово-слідчих ситуацій мають загальний характер, що унеможливорює повну алгоритмізацію

¹ Там само. С. 21.

² Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ : учеб. пособие. Киев : МАУП, 2003. С. 76.

³ Антонов А. В. Системный анализ : учебник. Москва : Высшая школа, 2004. С. 8.

криміналістичної діяльності. Навіть методики розслідування окремих видів злочинів, технологічний підхід до формування яких «...полягає, насамперед, у побудові типових програм розслідування та їх реалізації...»¹, не можуть розглядатись як «технологічні карти» у повному сенсі цього поняття і щоразу вимагають творчого застосування, «...так як неможливо «без залишку» типізувати всі можливі версії та ситуації розслідування й запропонувати формальні засоби їх перевірки та вирішення»².

У криміналістичній літературі зроблена спроба розмежування тактики й технології за ознакою протидії та розділення за цим критерієм слідчих дій на конфліктні (що вимагають застосування тактичних засобів) і безконфліктні (які передбачають достатньою алгоритмізацію їх проведення), до чого, очевидно, схиляється професор Р. С. Белкін та авторський колектив, виданого під його редакцією підручника криміналістики³. В його розділах, іменованих «криміналістична техніка і технологія», «криміналістична тактика і технологія», без будь-яких пояснень щодо розмежування відповідних понять розглядається технологія отримання зразків для порівняльного дослідження, технологія прослуховування та запису телефонних переговорів, але тактика і технологія обшуку та виїмки, слідчого огляду й освідчування і власне тактика допиту, перевірки й уточнення показань на місці, слідчого експерименту, пред'явлення для впізнання, затримання й арешту. При цьому, нажаль, не дається визначення терміну «технологія», що ставить під сумнів доцільність його застосування в тому чи іншому випадку.

¹ Тіщенко В. В., Барцицька А. А. Теоретичні засади формування технологічного підходу в криміналістиці : монографія. Одеса : Фенікс, 2012. С. 159.

² Журавель В. А. Направлення модернізації криміналістических методик. Криміналістика XXI століття: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 25–26 листоп. 2010 р. Харків, 2010. С. 292–297.

³ Криміналістика : учебник / Т. В. Аверьянова и др.; под ред. Р. С. Белкина. Москва : НОРМА, 2006. 992 с.

Як зазначає з цього приводу О. С. Князьков, у практиці нерідкі випадки, коли слідчий має справу з проявом протидії при проведенні огляду місця події, прикладом якої може бути інсценування іншої об'єктивної сторони діяння, ніж фактичної або протидія злочинця, який опинився серед понятих і прагне знищити сліди свого перебування на місці злочину. Цілком можливі випадки вчинення протидії слідчому особою, в якій відбираються порівняльні зразки почерку та інші зразки. З іншого боку спеціального застереження, очевидно, вимагають ті випадки допиту потерпілого й свідка, в яких немає протидії, а є лише неповнота викладу, викликана забуванням обставин, які мають значення для кримінальної справи¹, що надолужується за допомогою спеціальних тактичних прийомів, спрямованих на актуалізацію забутого. Тому з усіх міркувань Р. С. Белкіна з цього питання, беззаперечної підтримки, на наш погляд, заслуговує лише твердження про те, що паралелі між технологією і тактикою закінчуються схожістю цілей — досягнення ефективного результату².

Якщо технологія в криміналістиці розуміється як «нерозривно пов'язаний комплекс послідовних процедур, що виконуються *нормативно* (курсив — Ю. М.) зафіксованими способами дій з метою досягнення запланованої ефективності діяльності щодо виявлення та розслідування злочинів»³, то чим вона відрізняється від криміналістичної тактики як планомірної діяльності по збиранню й дослідженню доказів? Чим технологічна програма відрізняється від плану розслідування, який в криміналістиці розглядається як «...комплекс інформаційних і тактичних, організаційних і

¹ Князьков А. С. Криминалистическая технология и криминалистическая тактика: проблемы соотношения понятий. *Вестник Томского государственного университета*. 2010. № 338. С. 123–127.

² Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистки. Москва : Норма, 2001. С. 84–85.

³ Юматов В. А. Технологические и организационные аспекты оптимизации деятельности специалистов и экспертов в уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Нижний Новгород, 2006. С. 7.

процесуальних рішень, підсумок (зовнішнє вираження) процесу планування, що передбачає оптимальний порядок, терміни, способи, засоби та конкретних виконавців слідчих, оперативно-розшукових, інших дій і тактичних прийомів»¹. Відповідь очевидна — тактична діяльність на відміну від технологічного процесу не має *нормативного* закріплення, інакше тактичні рекомендації перетворилися б у приписи процесуального закону, який, до речі кажучи, розглядуваний як набір загальнообов'язкових, формально визначених правил кримінального провадження, безсумнівно більш «технологічний», ніж сукупність криміналістичних рекомендацій, що завжди враховують евристичну складову процесу розкриття й розслідування злочинів. З цієї причини «технологічність» пізнавально-пошукової діяльності досить умовна. І саме тому навряд чи мають перспективи ідеї перетворення тактичних рекомендацій на приписи, обов'язковість використання яких «...у слідчій діяльності визнається та підкріплюється відповідними службовими розпорядженнями, наказами, настановами, інструкціями, відомчими та міжвідомчими угодами»².

Творчість є невід'ємним атрибутом криміналістичної діяльності, оскільки слідчі ситуації постійно, щодня ставлять перед слідчим серію завдань, кожна з яких вимагає свого вирішення стосовно виниклої слідчої ситуації, індивідуальних особливостей її учасників³. «Парадигмальна трансформація», що заганає слідчого в жорсткі рамки технологічних регламентів, вбиває саму суть розслідування як різновиду «творчої діяльності, що передбачає вихід за межі заздалегідь встановленого масштабу. Слідчий тільки тоді може досягти

¹ Криміналістика : учебник для вузов / И. Ф. Герасимов и др. ; под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. Москва : Высшая школа, 2000. С. 236.

² Центров Е. Е. Парадигма криміналістической тактики и ее основные понятия. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2016. № 3. Т. 2. С. 137–144.

³ Зорин Г. А. Криміналістическая рефлексия в процессах расследования, обвинения и защиты : учебное пособие. Гродно : ГрГУ, 2003. С. 48.

цілей попереднього слідства, коли, діючи відповідно до вимог закону, буде творчо вирішувати виникаючі в процесі слідства питання»¹. Розслідування — підсумок його роздумів, життєвого та професійного досвіду, інтуїції й таланту. Професійна надійність слідчого, в першу чергу, забезпечується його творчим потенціалом, нестандартністю ухвалюваних рішень, оригінальністю підходів до вирішення професійних задач. Натомість схильність до застосування готових схем, кліше в ряді випадків не дозволяє слідчому подолати складну ситуацію і розкрити загадковий злочин².

Присутність технологічної складової в криміналістичній тактиці завжди була помітною. Але, якщо криміналістична технологія в тактиці перш за все і в основному зводиться до забезпечення послідовного виконання організаційних та планувальних заходів щодо підготовки упорядкованого проведення слідчих дій³, то їх найбільш доцільне взаємне розташування із самого початку становлення криміналістичної тактики розглядалося як один з елементів предмета даного розділу криміналістичної науки⁴. І якщо «пізнання в рамках теоретичних і прикладних питань про криміналістичну технологію передбачає розробку й реалізацію найбільш ефективних, науково обґрунтованих практичних рекомендацій щодо вдосконалення організації діяльності у сфері кримінального провадження»⁵, то що нового це додає до

¹ Головин М. В. Проблемы целеопределения в расследовании : монография / под. ред. В. Д. Зеленского. Краснодар : КубГАУ, 2004. С. 47.

² Васильев В.Л. Юридическая психология : учебник. Санкт-Петербург : Питер, 2009. С. 155.

³ Барцицька А. А. Криміналістичні технології: сутність та місце в системі криміналістичної науки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2011. С. 15.

⁴ Криминалистика : учебник. Кн. I. Техника и тактика расследования преступлений / Н. Бобров и др. ; под ред. А. Я. Вышинского. Москва : Советское законодательство, 1935. С. 7.

⁵ Комісарчук Р. В. Мета та завдання вчення про криміналістичну технологію. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 172–175. URL: http://lsej.org.ua/5_2017/46.pdf (дата звернення 08.10.2019).

давно сформульованих і загально визнаних завдань криміналістики загалом і криміналістичної тактики зокрема?

Новизну слід шукати не в нових формулюваннях старих думок, а в нових значеннях, які можуть бути надані навіть старим формулюванням¹. Але оскільки оцінка новизни й актуальності окремих досліджень на тему криміналістичної технології не входить до кола наших завдань, обмежимося з цього приводу висловлюванням професора А. А. Ексархопуло про те, що теорія виявляється необхідною там і тоді, де й коли виникають наукові проблеми, здатні стимулювати пізнавальну діяльність². І надамо читачеві можливість самому відповісти на низку, навіяних цитованою роботою відомого криміналіста, запитань: Поява яких емпіричних або наукових фактів викликало до життя ідею криміналістичної технології? Що концептуально нового вона додає до предметного поля криміналістики? Невже накопичених криміналістичною наукою знань недостатньо для пояснення діалектичних закономірностей поступального руху процесу пізнання в теорії та практиці криміналістичної діяльності? Чи може теорія криміналістичної технології, котра також презентується як «...науково обумовлена система практичних дій та процедур, що підлягають послідовній реалізації в процесі проведення експертної діяльності, застосування техніко-криміналістичних засобів, вирішення тактичних та стратегічних завдань розслідування»³, по новому пояснює вже відомі факти й закономірності, спростовуючи колишнє уявлення про них?

Намагання сформулювати «вчення про криміналістичну технологію», представити його в якості «нового наукового

¹ Кудряшев А. Ф., Елхова О. И. Новизна в философских исследованиях. *Вестник Башкирского университета*. 2014. № 4. С. 1489–1494.

² Эксархопуло А. А. Постановка научной проблемы как начало формирования криминалистической теории. *Вестник Санкт-Петербургского государственного университета*. Сер. 14. 2014. Вып. 2. С. 104–113.

³ Барцицька А. А. Криміналістичні технології: сутність та місце в системі криміналістичної науки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2011. С. 13.

напряму» або навіть «новітньої криміналістичної парадигми»¹ нагадує спробу подати давно відомі теоретичні положення в модній оболонці, «новизна» якої цілком вкладається в усталені наукові уявлення та більшою мірою визначається риторичними зусиллями розробників даної тематики. Криміналісти давно усвідомили, що задля підвищення ефективності виконання службових обов'язків спеціалістів різних професій необхідно розробляти рекомендації, зокрема з алгоритмізації службової діяльності, в тому числі з розслідування злочинів², однак це не привід для витіснення технологією перевіреного роками поняття тактики. У цьому питанні ми, як і В. В. Тищенко та А. А. Барцицька³, погоджуємося з думкою Д. В. Зотова щодо недоцільної підміни вже існуючих у науці категорій методу, методики, прийому, способу терміном «технологія», довільне застосування якого не має під собою змістовної основи, а також не враховує історичної спадковості цього поняття⁴.

Зрозуміло, що ігнорувати тенденції наростання процесу технологізації криміналістичної діяльності, як і всього суспільного буття, безглуздо, це явище об'єктивне, очевидне й беззаперечне. Підтвердження тому — впровадження в практику розкриття та розслідування злочинів інформаційних технологій, засобів автоматизації, електронно-оптичної, телевізійної та обчислювальної техніки, що забезпечує більш ефективне використання інформації у вирішенні завдань кримінального провадження. Тому не може бути жодних заперечень проти вживання в криміналістичному обороті

¹ Комісарчук Р. В. Мета та завдання вчення про криміналістичну технологію. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 172–175. URL: http://lsej.org.ua/5_2017/46.pdf (дата звернення 08.10.2019).

² Колесніченко А. Н., Матусовский Г. А. Вопросы программирования деятельности следователя. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1980. Вып. 21. С. 43–47.

³ Тищенко В. В, Барцицька А. А. Криміналістичні технології: поняття та напрямивикористання. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 2014. Вып. 59. С. 27–34.

⁴ Зотов Д. В. Уголовно-процессуальное доказывание и научно-технические достижения: теоретические проблемы : монография. Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2005. С. 85.

терміна «технологія» в його, так би мовити, вузькотехнічному сенсі, у зв'язку з процесом створення й використання програмних засобів, що застосовуються для інформаційного забезпечення кримінального провадження, розробки й застосування наукоємних методик експертного дослідження тощо. Стосовно ж поширення відповідного поняття на предмет криміналістики та визначення через нього криміналістики як науки про технології (техніко-криміналістичних, організаційно-тактичних і методико-криміналістичних) виявлення, розкриття, припинення, запобігання злочинам¹, маються деякі зауваження.

Дійсно, загальновідомим є той факт, що термін «технологія» давно вийшов за рамки виробничих процесів і в теперішній час розуміється не тільки як сукупність правил, прийомів, методів промислової обробки або переробки сировини, матеріалів, напівфабрикатів, а й у цілому як система дій, характерних для тієї чи іншої діяльності (в тому числі соціальної, політичної, наукової та ін.). Відтак у найзагальнішому плані технологія, очевидно, може розглядатися як система принципів, методів, прийомів, правил і засобів по досягненню певних цілей у відповідній області людської діяльності. Однак, за справедливим висновком Ю. Л. Дябловой, в криміналістиці використання терміна «технологія» повинно мати під собою раціональну наукову основу, а не бути направленим на просту заміну вже наявних та усталених термінів і категорій. Тому має застосовуватися у сформульованому авторкою і підтримуваному нами вузькому сенсі цього поняття для позначення системи наукових положень і заснованих на них рекомендацій щодо практичного використання технічних засобів в процесі цілеспрямованої діяльності для підвищення її ефективності².

¹ Корма В. Д., Образцов В. А. Парадигма криминалистики: от Ганса Гросса до наших дней. Криминалистика – прошлое, настоящее, будущее: достижения и перспективы развития: матер. междунар. науч.-практ. конф., г. Москва, 16 октября 2014 года. Москва, 2014. С. 53–56.

² Дяблова Ю. Л. К вопросу о понятии технологии в криминалистике. *Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки*. 2009. № 2–2. С. 295–301.

Технологія, як цілісна система впорядкованих дій, є поняттям, яке знаходить своє вираження, насамперед, в практичній площині їх послідовної реалізації, що не виключає разом із тим деякої теоретизації наукового знання¹. В контексті останнього мова може йти про технологічність як властивість криміналістики, що відображає об'єктивно обумовлену стадійність, підпорядкованої певним закономірностям, раціонально організованої доказової діяльності в кримінальному судочинстві, а також поступальний рух пізнання цих закономірностей наукою криміналістики. Технологічність притаманна як процесу виявлення, дослідження, оцінки та використання доказів так і процесу наукової розробки прийомів та методів роботи з ними. Криміналістика в силу своєї системної сутності, безумовно, може вивчатися з позицій, заснованого на загальних для будь-якого виду людської діяльності закономірностях, технологічного підходу, шляхом побудови відповідної моделі досліджуваного об'єкта з розумінням, однак, того, що технологічність лише одна з багатьох граней складної за своїм характером та внутрішнім змістом системи «криміналістика», що передбачає можливість створення великої кількості абстрактних моделей цього явища залежно від точки зору автора й мети дослідження.

Наведеного, думається, цілком достатньо для розкриття сутності й адекватного використання позначеного терміном «технологія» поняття, намагання розширення якого до рівня окремої криміналістичної теорії здається нам не виправданим як таке, що не обумовлене наявністю того кола проблем, зовнішнім виразом яких «виявляються якісь труднощі або неможливість пояснити знову виявлені факти об'єктивної дійсності з позицій накопичених знань або вже існуючих теорій або коли ці факти входять у протиріччя з наявними уявленнями про них в науці»². При вирішенні ж питання про

¹ Тіщенко В. В., Барцицька А. А. Теоретичні засади формування технологічного підходу в криміналістиці : монографія. Одеса : Фенікс, 2012. С. 153.

² Эксархопуло А. А. Постановка научной проблемы как начало формирования криминалистической теории. *Вестник Санкт-*

співвідношення понять «тактика» й «технологія», на наш погляд, слід виходити з розуміння того, що технологічність — одна з безлічі властивостей теорії та практики криміналістичної тактики, як і в цілому науки криміналістики та криміналістичної діяльності, різні напрями якої можуть бути більш або менш технологічними. Технологічний же підхід — не що інше як окремих випадок підходу системного, у світлі якого розглядаються як системи-предмети, так і системи-явища, системи-процеси. Технологічний підхід — це системний підхід до вивчення, розуміння та конструювання (моделювання) процесів¹.

Таким чином, з повної визначеністю можна говорити про те, що криміналістична тактика є складною, відкритою, нелінійною, цілеспрямованою, динамічною, адаптивною, функціональною системою. При більш глибокому вивченні в досліджуваному об'єкті безсумнівно можна вгледіти деякі ознаки характерні для інших типів систем. При цьому, однак, слід мати на увазі, що окремі якості, котрі можуть виявлятися при дослідженні криміналістичної тактики, не завжди будуть тими суттєвими ознаками, які дають підстави для її віднесення до групи систем зі схожими властивостями, які на відміну від тактики є визначальними для даного типу. Водночас принцип гомоморфізму систем, який лежить в основі системного підходу, не виключає можливості вивчення системи «криміналістична тактика» з використанням знань, накопичених наукою про системи подібні їй у тій чи іншій мірі. Все залежить від контексту, мети дослідження, точка зору автора, аспекту, на вивчення якого спрямовані його дослідницькі зусилля.

На завершення цієї частини нашого дослідження зазначимо, що системний підхід, як нам здається, ще раз продемонстрував свою ефективність у вивченні складних системних об'єктів, зробивши можливим висвітлення низки дуже важливих сутнісних характеристик криміналістичної тактики. При цьому, безумовно, не варто абсолютизувати пізнавальні мож-

Петербурзького державного університета. Сер. 14. 2014. Вып. 2. С. 104–113.

¹ Мирошніченко Ю. М. К вопросу о корреляции понятий криминалистической тактики и технологи. *Leges i viața*. 2019. № 1. С. 88–92.

Ю. М. Мирошниченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз ливості даної методології, оскільки «...в суті своїй системний підхід сам по собі не дає вирішення проблеми. Він лише знаряддя нової постановки проблеми і організовує дослідження об'єкта у всьому його різноманітті та взаємозв'язках його елементів...»¹. При більш глибокому системному аналізі дослідниками можуть бути названі й інші властивості та класифікаційні ознаки системи «криміналістична тактика», ми ж обмежимося наведеними, вважаючи їх достатніми для переходу до розгляду проблем побудови теоретичної моделі системи «криміналістична тактика».

¹ Баев О. Я. Избранные работы по проблемам криминалистики и уголовного процесса: сборник. Москва : ЭКСМО, 2011. С. 177. URL: http://kalinovsky-k.narod.ru/b1/Baev_izbrannoe_2011.pdf (дата звернення 28.12.2018).

ГЛАВА 2

ІСТОРІЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ В СИСТЕМНОМУ ВИМІРІ

§ 1. ПРОБЛЕМИ ПЕРІОДИЗАЦІЇ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗНАННЯ

У попередній частині нашого дослідження ми спробували представити криміналістичну тактику як складну соціальну систему, з'ясувати її склад і структуру, визначити характер зв'язків, розібратися в механізмі її функціонування. Однак дослідження внутрішнього й зовнішнього функціонування системи, за словами професора М. С. Кагана, ще нічого не говорить нам, про її походження, розвиток та перспективи подальшого існування. Якщо аналіз динаміки реального буття системи долає абстрактність компонентно-структурного аналізу, то сам він теж залишається певною мірою абстрактним, бо відволікає систему від її реальної історії. Ось чому стосовно дослідження соціальних об'єктів системний підхід вимагає схрещення цих аспектів аналізу з історичним його аспектом¹.

Жодна система не є незмінною, раз і назавжди даною. Кожна система має свій життєвий цикл, протягом якого проходить етапи зародження, становлення, зрілості, занепаду

¹ Каган М. С. Человеческая деятельность. (Опыт системного анализа). Москва : Политиздат, 1974. С. 28.

та руйнування. Час є неодмінною характеристикою системи, тому кожна система історична, і це така ж закономірність, як цілісність, інтегративність та ін.¹ Принцип історичності об'єкта зобов'язує вченого розкривати процес розвитку системи в часі, її минуле, тенденції та закономірності. Багаторівневий характер системи й складну будову її детермінації можуть бути розкриті лише в тому випадку, якщо вона розглядається в ході свого розвитку². Тому для глибокого розуміння системи не можна обмежуватися вивченням її нинішнього стану, необхідно по можливості досліджувати всю її історію в динаміці, з'ясувати причини виникнення системи, визначити системи, з яких вона виростала, встановити з якими системами та яким чином взаємодіяла в процесі свого розвитку.

Однією з характерних рис сучасних досліджень у галузі криміналістики є звернення вчених до її витоків. Історія виникнення, становлення та розвитку криміналістичного знання міцно закріпилась у загальнотеоретичному розділі криміналістики. В той час, коли криміналістика тільки наближалася до формування наукознавчих основ своєї теорії, А. І. Вінберг писав, що знання історії криміналістики має сприяти кращому розумінню сучасного її стану, поза історією не можна пояснити тих меж і напрямів, в яких виникали, складались і розвивались окремі розділи науки криміналістики³.

І з цим важко не погодитися. Неможливо займатися серйозним вивченням науки без того, щоб спочатку не розглянути її історію, адже «давно відомо: щоб зрозуміти будь-яке явище, необхідно знати, як це явище виникло, які етапи проходило у своєму розвитку»⁴. У зв'язку з цим актуальним завданням сучасної криміналістики є створення науково обґрунтованої пе-

¹ Теория информационных процессов и систем : учебник / Ю. Ю. Громов и др. Тамбов : Изд-во ФГБОУ ВПО «ТГТУ», 2014. С. 25.

² Караваев Н. Л. Принципы методологии системного исследования. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусство*. 2013. № 5. Ч. 2. С. 74–76.

³ Винберг А. И. Криминалистика. Раздел I. Введение в науку : учеб. пособие. Москва : ВШ МВД РСФСР, 1962. С. 43.

⁴ Баев О. Я. Криминалистика: лекционный курс. Москва : ЮСТИЦИЯ, 2017. С. 8.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз
ріодизації процесу розвитку як криміналістичного знання в цілому, так і окремих криміналістичних феноменів.

Криміналістична тактика, яку В. Ю. Шепітько влучно називає інтелектуальним ядром криміналістики, також проходить у своєму розвитку певні етапи, пов'язані зі зміною предмета, постановкою нових завдань, вдосконаленням арсеналу використовуваних засобів¹. Визначення часових рамок цих етапів та їх змістовна характеристика — одна з методологічних завдань нашого дослідження на шляху до досягнення його головної мети.

Завдання, слід визнати, важкодосяжне, що обумовлено як складністю самої проблеми будь-якої історичної періодизації та нерозробленістю низки важливих супутніх питань, так і різноманіттям використовуваних для цього підстав. Ні в загальній історії, ні в історії науки або її окремих галузей не існує єдиної точки зору щодо періодизації тих чи інших історичних процесів. І криміналістика тутне є винятком. За слушним зауваженням Ю. Д. Ткача, наукою не сформовано єдиного підходу до визначення періодизації розвитку криміналістики. Вивчення спеціальних літературних джерел свідчить про те, що основні проблеми висвітлення історії криміналістики полягають у наявності значної варіантності у періодизації її розвитку, що обумовлено: 1) відсутністю її чітких критеріїв; 2) різними поглядами вчених на певні проблеми даної науки².

В історичній науці періодизація розглядається як раціональний спосіб впорядкування масиву емпіричної та теоретичної інформації за часовою протяжністю. Вона застосовується в усіх науках як засіб виявлення та фіксації якісних і кількісних змін в об'єкті пізнання³. Процес наукового дослідження з не-

¹ Шепітько В. Ю. Дialeктика криміналістической тактики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2011. Вип. 11. С. 5–16.

² Ткач Ю. Д. Теоретичні основи криміналістики (періодизація, поняття, система, міжнауковий статус) : монографія / за наук. ред. О. А. Кириченка. Одеса : Вид-во ОЮІ НУВС, 2007. С. 9.

³ Зашкільняк Л. О. Періодизація в історії. *Енциклопедія історії України*: в 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Ін-т історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2011. Т. 8 : Па – Прик. С. 152–153.

минучістю передбачає відображення його результатів, що обумовлюється необхідністю зберігання й поширення їх у просторі та часі. Важливість періодизації, таким чином, полягає в тому, що з одного боку вона є інструментом пізнання, що дозволяє цілеспрямовано вивчати в динаміці явища, котрі мають процесуальну природу, за допомогою розрізнення окремих стадій їх зародження, становлення та подальшого розвитку, а з іншого — засобом демонстрації пізнаного.

У сучасній науковій і навчальній літературі представлено чимало варіантів періодизації криміналістичної науки, автори яких або зовсім не відображають покладених в їх основу критеріїв, що ставить питання про об'єктивність такої періодизації, або використовують один чи безліч критеріїв, що з одного боку загрожує надмірною узагальненістю періодизації, а з іншого — розмиванням хронологічних меж виділених етапів і знов таки ставить питання про доцільність їх виділення.

Робота над періодизацією будь-яких історичних процесів неможлива без уявлення про сучасні підходи, які пояснюють рух складних соціальних систем на шкалі історії. Основними з них є: формаційний підхід, який базується на ідеях і положеннях однолінійних теорій (марксизм, неоеволюціонізм, теорії модернізації та ін.), котрі стверджують, що людство проходить у своєму розвитку кілька стадій, які послідовно змінюють одна одну; цивілізаційний (представники: О. Шпенглер, М. Данилевський, А. Тойнбі та ін.), який визнає в основі періодизації часові періоди, пов'язані з існуванням таких соціокультурних спільнот як цивілізації; багатолінійні теорії (К. Вітфогель, Л. Васильєв, А. Коротаєв, Ю. Павленко та ін.), що займають проміжне положення між лінійними та цивілізаційними інтерпретаціями історичного процесу і відображають різні виміри світової історії, які розгортаються відразу в вертикально-горизонтальних площинах; теоретичне спрямування — світ-система (Ф. Бродель, І. Валлерстайн, А. Г. Франк, В. Зарін, Г. Завалько, А. Фурсов і ін.), що синтезує стадіальне бачення історії і бачення історії як сукупності різних за рівнем, в першу чергу економічного розвитку,

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз локальних систем: «центрів, ядер», «напівпериферій» і «периферій»¹.

Вплив формаційних перетворень, зміни типів держави і права, цивілізаційної, регіональної специфіки на хід розвитку криміналістики незаперечний, але ця кореляція, скоріше за все, не настільки жорстка, щоб використовувати один з означених підходів як єдиний критерій для виділення головних періодів та етапів розвитку науки. Визнаючи безумовну важливість соціально-економічних, загальнокультурних факторів, що визначають основні тенденції наукового знання, не можна заперечувати й внутрішні закономірності його розвитку, що визначають логіку розвитку науки як системи, що самоорганізується, її власну потребу в створенні нових концепцій, понять, вчень.

По суті, мова йде про два підходи до розуміння рушійних сил розвитку науки, що сформувались у західній філософії другої половини ХХ століття: інтерналізм і екстерналізм. Представники першого з них виходять з тези про те, що розвиток наукових ідей володіє власною логікою, яка не залежить від впливу соціального оточення. Тому при реконструкції історії науки інтерналісти фокусуються на аналізі наукового знання в його розвитку, відволікаючись від впливу з боку суспільства. Вони вважають, що цей вплив може ненадовго змінити напрямок розвитку науки, прискорити його або уповільнити, проте внутрішня логіка наукового знання залишається при цьому незмінною. Натомість екстерналісти розглядають науку в контексті впливу на неї культури та суспільства і вважають ці впливи визначальними. Історико-екстерналіста при описі розвитку науки цікавить не внутрішня логіка розвитку досліджень, а зовнішні чинники: як ті чи інші соціальні запити вплинули на тематику наукових досліджень, на висунення в перші ряди тих чи інших проблем, на фінансування певних

¹ Бостан С. К., Бостан Л. Н. К вопросу о периодизации всеобщей истории государства и права: традиции и новации в подходах. *Историко-правовые проблемы: новый ракурс*. 2011. № 4–1. С. 180–194.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз наукових областей і т.д. Вивчення логіки розвитку самого наукового знання представляється йому не істотним¹.

В даний час зазначені підходи зберігаються. Разом з тим, як зазначає відомий філософ В. С. Стьопін, все актуальнішим стає завдання розробки таких концепцій розвитку науки, які інтегрували б позитивні елементи, що містяться як в інтерналістських, так і в екстерналістських підходах². Тому розуміння діалектичної єдності зовнішніх і внутрішніх чинників уявляється нам найбільш перспективним для розв'язання проблеми періодизації історії криміналістики. Саме в силу системної обумовленості наукового знання, періодизація розвитку криміналістики може знайти багатовимірну структуру, елементами якої повинні стати відображені в сукупності критеріїв фактори, що детермінують її розвиток.

Комбінування цих підходів дозволить з'ясувати соціальну потребу, що визначила основні тенденції певного історичного періоду, розібратися в його змістовному наповненні, встановити характер зв'язку і взаємовпливу двох систем: науки криміналістики та навколишньої соціальної реальності. Після визначення ролі зовнішніх факторів, можна переходити до аналізу внутрішньої, не пов'язаної безпосередньо з суспільним запитом, логіки розвитку науки. Таким чином, стає можливим побачити чому, де та як сформувалися ті чи інші наукові напрями, що визначили хід історичного розвитку криміналістики.

Не зважаючи на те що чи не кожна дисертаційна робота починається розглядом еволюції досліджуваного об'єкта, періодизація процесу розвитку криміналістичного знання та визначення хронологічних меж його окремих етапів залишається одним із найбільш дискусійних питань теорії криміналістики. Причому, що стосується верхніх меж все гранично ясно — криміналістика система, що розвивається і цим все сказано. Деяко складніше йде справа з визначенням нижніх меж її історії. До якого часу слід відносити виникнення науки криміналістики:

¹ История и философия науки : учеб. пособие / под общ. ред. М. Г. Федотовой ; Минобрнауки России, ОмГТУ. Омск : Изд-во ОмГТУ, 2018. С. 117–120.

² Степин В. С. Философия науки. Общие проблемы : учебник для аспирантов и соискателей ученой степени кандидата наук. Москва : Гардарики, 2006. С. 77.

до моменту введення в обіг однойменного терміна чи до більш ранніх етапів розвитку людського знання про способи розкриття злочинів?

Думається, що для розв'язання цієї проблеми варто зосередитися на змістовній стороні криміналістичного знання, у зв'язку з чим необхідно розрізняти «знання з різноманітних галузей практики, ремесла, мистецтва та науки, які на ранніх етапах протидії злочинності пристосовувалися для виконання завдань правосуддя»¹ й систематизовані «знання про закономірності механізму злочину, виникнення інформації про злочин і його учасників, закономірності збирання, дослідження, оцінки та використання доказів і заснованих на пізнанні цих закономірностей спеціальних методів і засобів судового дослідження й запобігання злочинів»².

Криміналістична тактика до того як стати організаційно-пізнавальною основою процесу розслідування та судового розгляду кримінальних справ пройшла тривалий шлях історичного розвитку від набуття людством перших навичок викриття злочинців до узагальнення й осмислення набутого досвіду та, зрештою, до побудови системи наукових положень і розроблених на їх основі практичних рекомендацій щодо проведення окремих слідчих дій та планомірного просування кримінального провадження до встановлення істини по справі. Проте розглядати генезу криміналістичної тактики у відриві від історії становлення самої криміналістичної науки, а останню поза контекстом виникнення та розвитку науки як цілісного соціокультурного феномену, неможливо. Жодна наука не з'являється одномоментно, на порожньому, так би мовити, місці. Як і будь-яке інше суспільне явище вона має свої передумови, своє коріння, яке сягає глибокої давнини. Тому бажано виробити таку узгоджену сукупність принципів і критеріїв періодизації, котрі не тільки відбивали б окремі лінії в розвитку криміналістики та її окремих розділів, але й співвідносили-

¹ Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень : монографія / за ред. І. П. Красюка. Київ : НАВСУ, 2003. С. 40–41.

² Криминалистика : учебник / Т. В. Аверьянова и др. ; под ред. Р. С. Белкина. Москва : НОРМА, 2000. С. 69.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз
ся з закономірностями розвитку науки як галузі суспільної свідомості та суспільства в цілому.

Однак досягнення зазначеної мети неможливо без філософського осмислення процесу розвитку об'єктів найрізноманітнішої природи. Неоціненну допомогу в цьому може надати, покладений в основу нашого дослідження, системний підхід, адже якщо системний об'єкт, то системна і його історія. І якщо наука, в тому числі криміналістика — це система, що не викликає жодних сумнівів, то й процес її розвитку слід розглядати з точки зору системного підходу, який «збагачується і видозмінюється в цілому, коли в нього включається історичний аналіз певного класу систем»¹. Власне кажучи, періодизація — це свого роду систематизація, що дозволяє цілеспрямовано вивчати в динаміці явища, які мають процесуальну природу, за допомогою виділення окремих етапів їх розвитку.

Іншими словами, періодизація — це модель історичної реконструкції процесу розвитку досліджуваного об'єкта. Процес створення моделей має надзвичайно важливе, якщо не вирішальне, значення для пізнання людиною явищ навколишньої дійсності та їх закономірностей, а при роботі зі складними системами, до числа яких, безумовно, відноситься криміналістична тактика, моделювання неминуче. У загальноприйнятому розумінні модель — це фізичний або абстрактний образ будь-якого об'єкта, що відображає ті його властивості, на дослідження яких спрямований інтерес суб'єкта пізнання в даний момент.

Необхідність створення моделей обумовлена низкою причин. У нашому випадку це складність процесу та неможливість його безпосереднього дослідження. У зв'язку з цим єдиним способом ретроспективного дослідження певного процесу з метою найбільш повного, всебічного й об'єктивного відображення його властивостей і по можливості прогнозування його поведінки в майбутньому є створення описової моделі, досліджуваного об'єкта.

При цьому слід мати на увазі суб'єктивний характер створюваних людиною моделей. У все, що б вона не робила, людина вкладає власну точку зору, на яку впливають її житте-

¹ Каган М. С. Проблемы методологии гуманитарного познания. Избранные труды: для вузов. Москва : Юрайт, 2018. С. 29.

вий і професійний досвід, ступінь освіченості, рівень світоглядної культури тощо. З іншого боку в процесі багатоміжової еволюції людина привчилася заповнювати невидимі елементи системи, усвідомлено чи підсвідомо прагнучи до створення закінченого образу. Відтак, у що б то не стало, суб'єкт пізнання намагається заповнити відсутню інформацію про предмет дослідження, щоб він набув певного змісту і постав перед ним утому вигляді, який, на його думку, він повинен мати.

Підбиваючи підсумки обговоренню проблеми періодизації історії розвитку криміналістики в цілому та криміналістичної тактики зокрема можна зробити деякі висновки. Для того щоб періодизація могла виконувати свої пізнавальні функції в її основу має бути покладено симбіоз часового, просторового, подієвого та змістовного критеріїв. За допомогою першого з них виділяються хронологічні рамки стадій зародження, становлення та подальшого розвитку криміналістичного знання. Всередині цих стадій виокремлюються певні етапи, які повинні відповідати принципу системної завершеності, що означає наявність тих же фаз життєвого циклу: виникнення, становлення, розвиток і перетворення (перехід у нову якість). Просторовий критерій передбачає визначення країн, в яких найбільш активно розвивалася криміналістика на тому чи іншому історичному етапі. Подієвий критерій дозволяє зосередитися на значущих для історії криміналістики подіях та особистостях, які здійснили особливий вплив на хід її розвитку. Нарешті, суть змістовного критерію полягає в необхідності визначення різних наукових шкіл, напрямків, теорій, концепцій, що визначили магістральні напрямки розвитку криміналістичного знання на тому чи іншому етапі його історії.

Розвиток криміналістики, як і будь-який інший науки це, насамперед, формування наукових шкіл, напрямків, теорій і вчень, які визначали процес зміни криміналістичного знання. Тому періодизація історії криміналістики повинна ґрунтуватися на аналізі внутрішнього розгортання цієї науки, її змісту, істотних змін, що відбувалися в ній у міру розвитку криміналістичного знання. Використання інших, крім змістовного, критеріїв сприятиме формуванню цілісної картини процесу розвитку криміналістики та його окремих періодів.

Не менш важливим є досягнення консенсусу щодо універсального методу дослідження систем, що розвиваються, до числа яких ми віднесли криміналістичну тактику. Детальна характеристика загальних закономірностей процесу розвитку систем і його окремих етапів міститься в роботі А. М. Авер'янова¹, висновки якого з даного питання представляються нам досить переконливими й такими, що в силу своєї всезагальності можуть застосовуватися при вивченні найрізноманітніших систем. Тому в своєму дослідженні ми також будемо відштовхуватися від сформульованих свого часу професором Авер'яновим положень, котрі, як показав аналіз літературних джерел, пройшли перевірку часом, залишаються актуальними й активно використовуються фахівцями в області теорії систем.

§ 2. ДО НАУКОВИЙ ПЕРІОД ІСТОРІЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ

Протонаука. Почнемо з того, що між етапами розвитку систем немає різких кордонів: на шляху від одного етапу до іншого розвиток проходить ряд ступенів, що характеризуються послідовною стабілізацією структури. Водночас існують досить певні критерії, за якими можна відрізнити один етап розвитку системи від іншого. Першим етапом є виникнення системи, тобто поява того, чого не було раніше. Але це аж ніяк не означає, що те, що з'являється виникає з неіснуючого, з «ніщо» або «небуття». Кожне явище має свій початок, тобто виникає, але виникає не на порожньому місці, а на базі попереднього, в надрах попереднього і з'являється за сприятливих умов².

Процес виникнення А. М. Авер'янов ділить на два етапи: 1) прихований, коли з'являються нові елементи і відбувається їхній кількісний ріст, і 2) явний, коли нові елементи утворюють нову структуру, тобто нову якість; відбувається поступове накопичення визначених чинників і стрибок — утворення ново-

¹ Авер'янов А. Н. Системное познание мира: методологические проблемы. Москва : Политиздат, 1985. 263 с.

² Там само. С. 170.

го, якісно відмінного¹. Подібно до цього В. С. Стьопін, точка зору якого з питання еволюції наукового знання в даний час є домінуючою, виділяє дві стадії формування і розвитку науки, перша з яких характеризує науку в процесі зародження (переднауку), друга — науку у власному розумінні слова. Наука, що зароджується, вивчає переважно ті речі й способи їх зміни, з якими людина багато разів стикалася в виробництві та повсякденному досвіді. Однак у міру розвитку пізнання і практики в науці формується новий спосіб побудови знань. Він знаменує перехід до власне наукового дослідження предметних зв'язків світу, коли ідеальні об'єкти черпаються вже не з практики, а запозичуються з раніше сформованих систем знання (мови) і застосовуються як будівельний матеріал при формуванні нових знань. Наука отримує можливість вивчити не тільки ті предметні зв'язки, які можуть зустрітися у сформованих стереотипах практики, а й проаналізувати зміни об'єктів, які в принципі могла б освоїти цивілізація, що розвивається. З цього моменту, за В. С. Стьопіним, закінчується етап переднауки й починається наука у власному розумінні. У ній поряд з емпіричними правилами і залежностями (які знала й переднаука) формується особливий тип знання — теорія, що дозволяє отримати емпіричні залежності як наслідок з теоретичних постулатів².

Введений академіком Стьопіним фундаментальний підхід до періодизації історичного розвитку наукового знання залежно від методу пізнання (емпіричного, теоретичного) на дві основні стадії, може бути доповнений деталізацією процесу формування умов, передумов і елементів науки у донауковій фазі її розвитку. Відповідно до цього в літературних джерелах, присвячених проблемам історії науки, в донауковому періоді виділяють два етапи. Перший з них кваліфікують як етап протонауки (науку, що зароджується) і пов'язують з появою таких факторів, без яких була б неможлива жодна з наступних різновидів науки. При цьому вони (фактори) взаємодіють таким чином, що дозволяють протонауці отримувати інформацію про

¹ Там само. С. 170.

² Степин В. С. Философия науки. Общие проблемы : учебник для аспирантов и соискателей ученой степени кандидата наук. Москва : Гардарики, 2006. С. 119–124.

реальність, тоді як переднаука (другий етап донаукового періоду) безпосередньо передує за часом появі власне науки¹.

Вивчення донаукового періоду розвитку тієї чи іншої галузі знання дозволяє відповісти на питання про причини появи конкретної науки. Вважається, що процеси виникнення й розвитку науки обумовлені потребами суспільно-історичної практики. Коли практика вимагає розвитку певної науки чи її окремого розділу, тоді й з'являються оригінальні ідеї, створюються нові теорії, вдосконалюються методи вирішення теоретичних і прикладних задач. При цьому, як зазначають науковці, «отримуючи від практики імпульси до свого розвитку, наука у свою чергу впливає на хід практичної діяльності, опредмечується, матеріалізується в ній»².

Наука генерує знання для їх подальшого практичного використання. Криміналістика зародилася як система практичних рекомендацій, тобто як прикладна наука і багато в чому залишається такою сьогодні. У свою чергу криміналістична тактика, котра «...виникла й розвивається як область наукового знання, що обслуговує потреби практики боротьби зі злочинністю, покликана підвищувати ефективність цієї боротьби, вирішувати завдання запобігання, припинення, розкриття та розслідування злочинів. Але практика боротьби зі злочинністю — це не тільки «об'єкт обслуговування» криміналістичної тактики, але й джерело її розвитку, і критерій оцінки тих положень і рекомендацій, які розробляються криміналістичною тактикою»³.

Відомості про способи розкриття злочинів, що являють собою зародки криміналістичних знань, накопичувались і передавались від покоління до покоління як корисний досвід відповідної діяльності. Виникла в ході історичного розвитку необхідність передачі накопиченого досвіду встановлення злочинців, практичних навичок їх викриття стала істотною пере-

¹ История и философия науки : учеб. пособие / Н. В. Бряник и др. ; под общ.ред. Н. В. Бряник, О. Н. Томюк ; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2014. С. 11-16.

² Философия для аспирантов : учебное пособие / В. П. Кохановский и др. Ростов-на-Дону : Феникс, 2003. С. 27.

³ Криминалистика : учебник / Т. В. Аверьянова и др.; под ред. Р. С. Белкина. Москва : НОРМА, 2006. С. 465.

думовою формування криміналістичних знань, у міру накопичення яких людина перейшла до їх узагальнення, систематизації спочатку в усній формі, а з появою писемності — в різноманітних текстах. За словами професора Є. П. Іщенка, про допити, обшуки, впізнання злочинців згадується вже в таких богослужбових книгах, як Старий і Новий заповіти, Авеста, Коран. Про них йдеться і в пам'ятках права Стародавнього Риму, Китаю, Греції, Німеччини, Франції, інших країн¹. Так, наприклад, в Законі XII таблиць (V ст. до н.е.) описується тактика допитів та обшуків. У Циньському керівництві з розслідування кримінальних злочинів (III в. до н.е.) надані рекомендації з провадження допиту осіб, що дають неправдиві свідчення, й огляду місця, де сталося вбивство або самогубство, а в китайському збірнику законів «Сіюань-Лу» (1248 р.) наводиться тактика огляду трупів та місця злочину, тактика допиту підозрюваного в скоєнні злочину. У Збірнику княжих законів «Руська Правда» (IX–XI ст.) описуються такі напрямки пошуку злочинця по «гарячих слідах» як «заклич», «звід» і «гоніння сліду». «Звід» полягав у знаходженні позивачем належного відповідача шляхом опитування, очної ставки, повального обшуку (подвірного опитування). «Гоніння сліду» описано в «Руській Правді» як відшукання непійманого злочинця по залишених ним слідах на місці скоєння злочину².

Як зазначалось, основним детермінуючим фактором розвитку науки є потреба практики. Виходячи з цього, очевидно, В. Ю. Шипітько робить цілком справедливий висновок про те, що зміни в криміналістичній тактиці обумовлені так званим «соціальним замовленням», а також рівнем розвитку теорії та практики боротьби зі злочинністю³. Однак, якщо криміналістика виникла як запит суспільства на оптимізацію протидії злочинності через викриття та переслідування правопорушни-

¹ Іщенко Е. П., Топорков А. А. Криміналістика : учебник / под ред. Е. П. Ищенко. Москва : Контакт, ИНФРА-М, 2006. С. 21.

² Кустов А. М. История российской криминалистики: первый этап возникновения и развития. *Проблемы местного самоуправления*. 2008. № 4. С. 29–42.

³ Шепітько В. Ю. Діалектика криміналістическої тактики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2011. Вип. 11. С. 5–16.

ків, то було б цікаво знати з якого часу веде відлік сама злочинна діяльність. В юридичній науці немає єдності поглядів щодо її походження. Цілком імовірно, що навіть на самих ранніх стадіях свого розвитку суспільство мало ті чи інші табу, порушення яких охоронялося загрозою жорстких каральних заходів з боку первісних общин чи їх лідерів, що спонукало останніх до пошуку зловмисників.

Однак існує злочинність скільки, скільки існує людське суспільство чи з'являється лише з розшаруванням його на класи, ясно одне — відтоді як виникла держава, протидія злочинності стала однією з основних функцій публічної влади. Тому можна погодитися з професором І. О. Возгріним, який вважає, що передісторія криміналістики починається з глибокої давнини, коли утворювалися перші держави, з'являлися закони й особливі владні структури, котрі були покликані підтримувати правопорядок і використовували у своїй діяльності особливі прийоми для розшуку та встановлення злочинців¹. А оскільки криміналістичне знання формувалося у сфері діяльності людини по вирішенню об'єктивно наявної конфронтації між суспільством і тією його частиною, діяльність якої суперечила громадським інтересам в силу порушення загальноприйнятих правил поведінки, важливим імпульсом генезису криміналістичного знання слід вважати соціальний запит на ефективні засоби вирішення подібних конфліктів як наслідок обмеженості повсякденних знань людини та необхідність спеціальних знань у відповідній області. У цьому сенсі етапи розвитку знання про криміналістичні засоби й методи представляються послідовною зміною періодів у процесі вирішення протиріччя між наявним і необхідним рівнем знання в сфері боротьби зі злочинністю.

І все ж ми не станемо піддавати докладному аналізу Закони Хамурапі, Ману і XII таблиць, Салічну, Руську чи Польську Правду, тексти інших стародавніх правових актів, історичних документів та літературних джерел на предмет наявності в них зародків того, що в наш час могло б називатися тактико-криміналістичними рекомендаціями. Допитливий дослідник

¹ Возгрин И. А. Введение в криминалистику. История, основы теории, библиография. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003. С. 10.

поза всяким сумнівом знайде в них дещо подібне тому, що професор Р. С. Белкін називає чисто емпіричними рекомендаціями та положеннями, заснованими на життєвому досвіді й використовуваними в рамках наявних процесуальних процедур звичаєвого або писаного права¹.

Оминемо й період пізнього Середньовіччя та раннього Нового часу, коли на зміну загальному обвинувальному процесу поступово прийшов розшук з його специфічними методами встановлення істини через катування, яке на кінець XVII століття практикувалося в усіх (за виключенням Скандинавії) європейських країнах, а в Росії, наприклад, було офіційно скасоване лише указом Олександра I від 27 вересня 1801 року.

Звичайно, заглиблення в ці масивні пласти цивілізації як з точки зору історії правової науки загалом, так і в аспекті розвитку криміналістичних знань зокрема, становить величезний науковий інтерес, задоволення якого в межах цього дослідження навряд чи можливе. Тому відразу звернімося до часів більш освічених, часів активного розвитку наук і мистецтв, відкриття перших університетів, бібліотек і музеїв, виникнення подібних західноєвропейським правових форм, здійснення спроб створення правових основ державності. Хоча зрозуміло, що й тут ми не претендуємо на всеосяжне висвітлення історії криміналістики, для цього краще звернутися до праць Р. С. Белкіна, А. І. Вінберга², І. В. Возгріна³, І. Ф. Крылова⁴,

¹ Белкин Р. С. История отечественной криминалистики. Москва, 1999. С. 4. URL: file:///C:/Users/1/AppData/Local/Temp/Rar\$DIa7184.774/Белкин%20РС%20История%20отечественной%20криминалистики.pdf (дата звернення 05.09.2019).

² Белкин Р. С., Винберг А. И. История советской криминалистики. Формирование частных криминалистических теорий (1940–1950-е гг.) : учеб. пособие. Москва : Академия МВД СССР, 1983. 77 с.; Белкин Р. С., Винберг А. И. История советской криминалистики. Этап возникновения и становления науки (1917–1930-е годы) : учеб. пособие. Москва : Академия МВД СССР, 1982. 70 с.

³ Возгрин И. А. Введение в криминалистику. История, основы теории, библиография. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003. 475 с.

⁴ Крылов И. Ф. Очерки истории криминалистики и криминалистической экспертизы. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1975. 188 с.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз

А. М. Кустова¹, Ю. Торвальда² та ін.³. Опіраючись на результати їх досліджень, згадаймо деякі з визначальних для розвитку криміналістики події та особистості, звертаючи особливу увагу на процес становлення криміналістичної тактики, чого вимагають цілі нашого дослідження.

Формування криміналістики відбувалося в межах суспільно-історичної практики кримінальної процесуальної діяльності. Хоча, за твердженням професора О. Я. Баєва, криміналістика, як діяльність з розслідування злочинів, виникла раніше кримінального процесу. І лише певний час по тому для викриття й покарання злочинців стала здійснюватися власне судочинна діяльність, тобто виникла процесуальна діяльність у зазначеній галузі суспільних відносин. У даному випадку автор, очевидно, має на увазі криміналістику в стадії протонауки, оскільки далі пише, що історично основні положення криміналістики формувалися в рамках теорії кримінального процесу. Однак поступово за межами кримінально-процесуальної науки почали узагальнюватися оптимальні способи розслідування злочинів, виводитися закономірності, на яких вони основані, вивчатися можливості використання при цьому даних природних і технічних наук, викристалізовувалися теоретичні положення науки про розслідування злочинів, і, нарешті, виникла криміналістика як наука⁴.

¹ Кустов А. М. Истоки, источники и история криминалистической науки : пособие. Москва, 2011. 116 с.

² Торвальд Ю. Век криминалистики / пер. с нем. Ф. М. Решетникова. Москва : Прогресс, 1991. 203 с.

³ Ищенко Е. П. История развития науки криминалистики. История юридических наук в России: сб. статей. Москва : Изд-во МГЮА, 2009. С. 172–192; Комиссаров В. И. Криминалистическая тактика: история, современное состояние и перспективы развития. Москва : Юрлитинформ, 2009. 192 с.; Лавров В. П. Предмет, история и методология криминалистики. Москва : ЮИ МВД РФ, 1994. 48 с.; Попов В. И. Из истории дореволюционной криминалистики. *Вопросы криминалистики*. Москва, 1962. Вып. 6–7. С. 24–28; Самошина З. Г. Исторический очерк развития криминалистики в МГУ. Москва : Изд-во МГУ, 1982. 81 с.

⁴ Баев О. Я. Предмет криминалистики и теория судебных доказательств. *Правоведение*. 1983. № 3. С. 96–100.

Починаючи з XVIII століття робляться перші спроби узагальнення тогочасної судової практики. До цього періоду відноситься перший на теренах Російської імперії, до складу якої входила більшість українських земель, літературний твір, що містить тактичні за своєю сутністю рекомендації з проведення допиту, очної ставки, обшуку — «Книга о скудости и богатстве» (1724). Один із розділів цього надзвичайно цікавого трактату, що належить перу І. Т. Посошкова і являє собою звернення автора до царя з пропозиціями щодо розумного устрою ефективної держави, присвячений організації, здійсненню й удосконаленню судочинства.

Таємна Канцелярія, що існувала в першій половині XVIII ст. під різними назвами та займалася розслідуванням найбільш важливих злочинів, розсилала на місця різні «рекомендації» з розслідування справ про державні злочини, які стосувалися, головним чином, питань, що підлягали з'ясуванню при допиті державного злочинця. Широко в розслідуванні злочинів застосовувались обшуки та виїмки, допити та очні ставки (ставити «з очей на очі» часто було складовою частиною «розпитування»), вивчення документів (в тому числі, записок і листів), перлюстрація листів. У разі невизнання своєї провини підозрюваним, використовувалися «слідчі сюрпризи», тобто неочікувані очні ставки та пред'явлення документів. Досить широко використовувалися спеціальні знання із залученням різних обізнаних осіб (аптекарів, монетників тощо). Існували спеціальні правила (тактичні прийоми) затримання запідозрених осіб (раптово для затримованого та його близьких, як правило, рано вранці або під вигаданим слушним приводом в громадському місці, одночасність затримання співучасників, приховування факту затримання від співучасників тощо)¹.

Однак до початку XIX століття при вирішенні більшості питань технічного характеру, що виникали в процесі слідства, особи, які займалися розслідуванням, керувалися в основному своїм життєвим досвідом і простою кмітливістю². Початковий

¹ Косарев С. Ю. Криминалистические методики расследования преступлений: генезис, современное состояние, перспективы развития : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Санкт-Петербург, 2005. С. 37–38.

² Криминалистика : учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. Москва : Юристъ, 2005. С. 39.

етап зародження спеціальних знань, які згодом отримають назву криміналістичних, починається у Росії в першій половині XIX ст. Саме в цей час з'являються твори з кримінального процесу, в яких викладені питання, не регламентовані нормами кримінально-процесуального законодавства, тобто положення, чужі для науки кримінального процесу, а саме тактичні рекомендації з провадження огляду, обшуку, допиту¹.

Першим систематизованим посібником з організації розкриття та розслідування злочинів стала книга П. Раткевича з красномовною назвою, що розкриває її зміст, — «Зерцало правосудия, показывающее, каким образом во всяких случающихся, а наипаче сомнительных судебных делах производит следствие, делать по оным определении, приговоры и заключения» (1805). Прикладом предметного викладу законодавчих приписів щодо загального порядку провадження слідства, а також правил здійснення допиту, очної ставки, обшуку є збірник А. Неклюдова «Систематическое изложение законов о производстве следствий по 1831 год» (1833). Цінність цієї праці визначалася тим, що Російська імперія, не мала на той час єдиного нормативного акта, який регулював би кримінальні процесуальні відношення. В державі діяли численні законодавчі акти, котрі регулювали ті чи інші питання кримінального права і процесу, не всі з яких були відомі правозастосовцям.

Переднаука. Таким чином, початок XIX ст. можна вважати завершенням етапу протонауки й переходу процесу формування криміналістичного знання у фазу переднауки. Спеціальна література цього періоду представлена переважно практичними посібниками з організації розслідування та проведення окремих слідчих дій, які містили доволі детальні рекомендації з тактики допиту, очної ставки, огляду, обшуку. Серед них «Краткое руководство к познанию правил для производства следственных и военно-судебных дел» В. Назанського (1832), «Опыт краткого руководства для произведений следствий с показанием приличных узаконений» Н. Орлова (1833).

Характеризуючи правове життя тогочасного суспільства, відомий учений-юрист професор Я. І. Баршев у передмові до своєї книги «Основания уголовного судопроизводства с приме-

¹ Князьков А. С. Криминалистика: курс лекцій / под ред. проф. Н. Т. Ведерникова. Томск : ТМЛ-Прогресс, 2008. С. 13.

нением к российскому уголовному судопроизводству» (1841) писав: «З оприлюдненням Зводу вітчизняних законів і з перетворенням в Університетах юридичного факультету, з усією силою і життям розвинулася в нашій батьківщині юридична діяльність. Молоді університетські слухачі ревно приймають істинні начала науки; практики вимагають твердих, позитивних правил в повному обсязі і системі; освічена публіка охоче стежить за успіхами вітчизняного правознавства та з вдячністю зустрічає твори і труди наших юристів»¹.

В цілому цей етап розвитку російської криміналістики (1832–1864), за словами професора А. М. Кустова, відзначений прийняттям основ російського кримінального та кримінально-процесуального законодавства і зародженням в їхніх надрах зачатків нових спеціальних знань, що забезпечують розкриття та розслідування вчинених злочинів². Серед творів, що містили тактико-криміналістичні, по суті, рекомендації, виділяються «Указання для производства судебных следствий» Н. Калайдовича, «Правила и формы о производстве следствий, составленные по Своду Законов» Е. Колоколова (1849), «Практическое руководство к русскому уголовному судопроизводству» Н. Стояновського (1852).

Застосування наукових методів до розслідування злочинів починається з другої половини XIX ст. До цього часу розробка питань, пов'язаних з розслідуванням злочинів, йшла або методами абстрактно-логічних міркувань, або зводилася до формально-технічних рецептів, головним чином з питань слідчого діловодства³. Описуючи цей період, І. О. Возгрін зазначає, що активізація наукової діяльності в галузі кримінального судочинства не тільки привела до поглиблення досліджень, а й поклала початок більш явної їх диференціації на присвячені

¹ Баршев Я. Основания уголовного судопроизводства, с применением к российскому уголовному судопроизводству. Санкт-Петербург, 1841. 326 с.

² Кустов А. М. Этапы развития предмета и объектов криминалистики. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2016. № 3–2. С. 71–77.

³ Криминалистика : учебник. Кн. I. Техника и тактика расследования преступлений / Н. Бобров и др. ; под ред. А. Я. Вышинского. Москва : Советское законодательство, 1935. С. 8.

аналізу законодавчої основи кримінального процесу при відправленні судами функції правосуддя та такі, що розглядають практику організації розшуку, розкриття й розслідування злочинів у досудовому провадженні. Цей процес в Росії збігся з великими перетвореннями, які настали після прийняття 20 листопада 1864 р. Статуту кримінального судочинства та відділенням слідства від поліції, щоу свою чергу посилило потребу в проведенні наукових досліджень порядку провадження розслідування, правил і проблем взаємин слідчих з поліцією, організації слідчої діяльності і т.д.¹.

У пореформений період розвитку кримінального судочинства триває публікація робіт прикладного характеру, що містять тактичні рекомендації з організації розслідування та проведення слідчих дій. До їх числа відноситься, видана у двох частинах у 1866–67 рр., праця А. А. Квачевського «Об уголовном преследовании, дознании и предварительном исследовании преступлений по Судебным уставам 1864 г.», в якій детально розглядається порядок проведення, огляду, обшуку та виїмки, робота з речовими та письмовими доказами. У 1880 році опубліковано «Сборник узаконений и распоряжений правительства, касающихся обязанностей полиции» В. П. Мордухай-Болтовського, в якому, серед іншого, розглядалися деякі питання тактики негласного дізнання.

В Україні цього періоду також видаються різноманітні інструкції, підручники, порадики, керівництва з розшуку, дізнання та слідства, авторами яких були представники правоохоронних органів. Серед них праці одеського поліцейського пристава М. В. Касперського «Замітки з практики поліцейського чиновника з додатком форм поліцейського провадження» (Одеса, 1877), прокурора Київської судової палати М. О. Шепелева «Інструкція чинам поліції Київської судової палати щодо виявлення та дослідження злочинів» (Київ, 1883), житомирського поліцмейстера Т. І. Вержицького «Інструкція поліцейським службовцям Житомирського міського поліцейського управління» (Житомир, 1887), харківського жандармського офіцера О. М. Гусева «Календар на 1890 рік і довідкова книга

¹ Возгрин И. А. Введение в криминалистику. История, основы теории, библиография. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003. С. 12.

для чинів поліції й корпусу жандармів при провадженні дізнань та при дослідженні злочинів і проступків» (Харків, 1890), помічника Херсонського повітового ісправника А. П. Романовського «Систематичне керівництво для поліцейських урядників», прокурора Харківської судової палати В. Давидова «Інструкція чинам поліції округу Харківської судової палати щодо виявлення та дослідження злочинів» (Харків, 1898), поліцейського пристава Одеської міської поліції Л. А. Добкевича «Настільний поліцейський словник» (Одеса, 1904), завідувача Київського сисного відділення Г. М. Рудого «Інструкція чинам Київського сисного відділення» (Київ, 1905), прокурора Київської судової палати «Інструкція чинам поліції округу Київської судової палати щодо виявлення і дослідження злочинів» (Київ, 1910), судового пристава Ніжинського окружного суду Ю. Г. Шенснолевича «Календар-супутник для всіх чинів міської, повітової і волосної поліції» (Суми, 1910) члена Харківського губерньського присутствія О. М. Букуновського «Збірник і порадник до складання поліцейських протоколів з додатком інструкції чинам поліції щодо виявлення і дослідження злочинів» (Харків, 1911), штабскапітана В. П. Акулініна «Інструкція для городових міської поліції» (Одеса, 1912), прокурора Харківської судової палати О. О. Крилова «Інструкція чинам поліції щодо виявлення та дослідження злочинів» (Харків, 1914), помічника поліцейського ісправника В. М. Попова «Супутник поліцейського урядника і старшого стражника» (Кобеляки, 1914), товариша (заступника) прокурора Катеринославського окружного суду М. В. Зданевича «Короткий підручник адміністративного і поліцейського права» (1915) тощо¹.

Істотний вплив на процес становлення системи криміналістичних знань мали роботи західних криміналістів, серед яких Л. фон Ягеманн «Керівництво по мистецтву судового слідства» (1838), «Керівництво з судового розслідування» (1841), Г. Цімерман «Німецька поліція дев'ятнадцятого століття» (1845), В. Т. Ріхтер «Основи кримінального розслідування» (1855), В. Штібер «Практичний підручник для кримінальної поліції» (1860). Напочатку ними

¹ Чисніков В. М. Сисна поліція в Україні за часі Російської імперії (1880–1917 рр.): історико-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2017. С. 260–261.

здебільшого вивчались проблеми, пов'язані з показаннями свідків, доказова вагомість яких оцінювалась не надто високо. Тому надалі пріоритет віддавався розробці методів дослідження матеріальних слідів злочинів, які з точки зору об'єктивності здавались більш надійними доказами.

І все ж виникнення криміналістики як самостійної юридичної науки (і самого терміна «криміналістика») пов'язане з ім'ям австрійського слідчого, а згодом професора Ганса Гросса, який у 1892 році видав книгу «Керівництво для судових слідчих». Третє видання книги в 1898 р називалось «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики»¹. У передмові до нього автор писав: «Будучи поставлена як допоміжна наука для кримінального права, криміналістика, однак, залишає за собою право на самостійність: адже фактично вона існувала завжди й раніше. Той, хто оглядав сліди від людських ніг, хто відклав у пам'яті слово зі злочинського жаргону, хто накреслив план місця події, — кожен з них застосовував ті чи інші з положень криміналістики. Але ці окремі дії не мали наукового обґрунтування, а коли всі ці прийоми й дії піддані були розробці та приведені в систему, то ми отримали право вимагати визнання за криміналістикою значення науки»².

Незважаючи на давність опублікування, ця книга до сих пір є джерелом багатьох цінних ідей теоретичного і практичного характеру, що мають неминуще методолого-наукове значення для аналізу й оцінки стану та досягнень сучасної криміналістики в цілому та її окремих структурних частин (методології, криміналістичної техніки, тактики й методики розслідування)³. Для цілей нашого дослідження особливий інтерес становлять глави загальної частини, що розкривають особливості допиту, огляду та підготовки слідчого до виїзду на місце події, яким сам автор небезпідставно надає особливої важливості.

¹ Криминалистика : учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. Москва : Юрист, 2005. С. 40.

² Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Москва : ЛексЭкс, 2002. 1088 с.

³ Кустов А. М. Истоки, источники и история криминалистической науки : пособие. Москва, 2011. 116 с.

Розпочатий, таким чином, з давніх часів, перший — донауковий період розвитку криміналістики тривав упритул до останньої третини XIX століття. Характерним для цього періоду стало використання виключно емпіричних прийомів і методів боротьби зі злочинністю, призначених для розшуку та викриття злочинців. Зрозуміло, ніхто з попередників наукової криміналістики не замислювався над тим, що кожен з них, використовуючи накопичений досвід розпізнання слідів злочину або викриваючи зловмисника вмілою постановкою йому запитань, вносить свій внесок в її становлення¹. Однак вкрай несправедливо й у вищому ступені помилково було б недооцінювати весь попередній досвід боротьби зі злочинністю та його узагальнення передовими представниками тодішньої юридичної науки. Не дивлячись на те, що всі криміналістично значущі наукові пошуки і методичні розробки вчених і практиків мали розрізнений характер, усі вони створили серйозну теоретичну і тактичну базу для формування самостійної галузі наукового знання. Потрібен був вчений, який би зумів використати цей накопичений матеріал з метою початку формування зазначеної галузі знання. Цим вченим став Г. Гросс, книга якого послужила поштовхом до активної розробки криміналістично значущих питань техніко-криміналістичного, тактичного і методичного порядку в багатьох країнах².

§ 3. КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА НА ЕТАПІ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ ЯК НАУКИ

Відтоді розвиток криміналістики йшов за двома головними напрямками. У Франції, Італії та Швейцарії криміналістика (іменована там іноді науковою поліцією) об-

¹ Эксархопуло А. А., Марченко И. А., Зайнуллин Р. И. Криминалистика: история и перспективы развития : монография. Москва : Юрайт, 2019. С. 6–7.

² Яблоков Н. П. Предисловие к книге: Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистки. Москва : ЛексЭст, 2002. С. Т–У.

межувалася вивченням, головним чином, технічної сторони розслідування; такі вчені як Бертільон, Рейсс, Локар, Отголенгі, Нічефоро та ін. зосереджували свою увагу переважно на тих чи інших питаннях кримінальної техніки. У Німеччині послідовники Гросса — Вайнгардт, Шнейкер, Гельвіг та ін. — розробляли криміналістику як єдине ціле, що охоплює і кримінальну техніку і кримінальну тактику і окрему методику¹.

Першим у Російській імперії пропагандистом робіт Гросса був А. А. Левенстім. Після виходу в Німеччині другого видання його книги «Порадник для судових слідчих, чинів загальної та жандармської поліції та ін.» (1894) Левенстім опублікував у березневому номері «Журналу Міністерства юстиції» за 1895 р. статтю «Попереднє слідство за порадином доктора Г. Гросса». В статті «Доктор Ганс Гросс і його проект покращення слідчої частини» (1896) «Попереднє слідство за Судовими Статутами, його недоліки і заходи щодо поліпшення» (1895)².

Особливе значення в контексті нашого дослідження має робота А. Вейнгарта «Кримінальна тактика. Керівництво до розслідування злочинів» (1904), російський переклад якої вперше побачив світ у 1910 році. Ця книга стала вінцем багаторічної діяльності автора як слідчого судді, подальшої служби в прокурорському нагляді та на посаді судді в Батцені та Дрездені. У передмові до неї він писав: «Розслідування кожного злочину, а особливо у випадках важливих — має вестися за певним методом, систематично і за виробленим планом. Книга ця має на меті бути керівництвом зі складання подібних планів розслідування та їх виконання. Вона повинна дати криміналістику-практику все те, разом узяте, що стратегія і тактика дають військовому. Ось чому я й називаю

¹ Криминалистика : учебник. Кн. I. Техника и тактика расследования преступлений / Н. Бобров и др. ; под ред. А. Я. Вышинского. Москва : Советское законодательство, 1935. С. 10–11.

² Чисніков В. М. Сисна поліція в Україні за часі Російської імперії (1880–1917 рр.): историко-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2017. С. 242–243.

це керівництво до методичного розслідування злочинів — «кримінальною тактикою»¹.

Слід, однак, визнати, що хоча А. Вейнгарта по праву вважають основоположником криміналістичної тактики, чіткого уявлення про її зміст, на думку Р. С. Белкіна, він не мав. У загальній частині книги Вейнгарт описує порядок і особливості провадження низки слідчих дій: допиту, арешту, огляду, обшуку, деяких оперативних заходів, окремі прийоми дослідження речових доказів. Він формулює «головний метод» — метод викриття злочинця за допомогою доказів, і «додатковий метод», який має на меті встановлення інших злочинів, скоєних цією особою. В особливій частині наводяться рекомендації з розслідування крадіжок, підпалів, підробок документів, підробки грошей та вбивств — те, що ми звикли бачити в розділі криміналістичної методики².

І все-таки заслуга Альберта Вейнгарта у справі становлення криміналістичної тактики безсумнівна хоча б тому, що саме йому належить авторство терміна «кримінальна тактика», який на довгі роки увійшов до науково-практичного обігу. В рецензії на «Кримінальну тактику» А. А. Левенстім писав, що праця Вейнгарта «...заслужує повної уваги російських судових діячів та вивчення її буде корисним кандидатам на судові посади, молодим слідчим і товаришам прокурорів». І як показала історія, «Кримінальна тактика» Вейнгарта дійсно стала «настільною книгою» для кількох поколінь вітчизняних криміналістів і сищиків³.

Результатом вивчення й узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду розслідування злочинів стали, опубліковані на початку ХХ століття роботи В. Долопчева «Участь поліції в провадженні кримінальних справ. Керівництво для чинів поліції» (1901), В. П. Макалинського

¹ Вейнгарт А. Уголовная тактика: руководство к расследованию пре ступлений / пер. с нем. В. М. Боремовича. Овруч, 1910. С. 5.

² Белкин Р. С. Курс криминалистики : учебное пособие. В 3 т. Т. 1. Москва, 2001. URL: <http://crimlib.info/images/a/af/...pdf> (дата звернення 24.08.2019). С. 214.

³ Чисніков В. М. Сискна поліція в Україні за часі Російської імперії (1880–1917 рр.): історико-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2017. С. 241.

«Практичний посібник для судових слідчих» (1901), Л. А. Добкевича «Настільний поліцейський словник» (1904), В. І. Лебедева «Мистецтво розкриття злочину» (1909), С. М. Трегубова «Настільна книга криміналіста-практика» (1915), які містили деякі рекомендації з тактики проведення окремих слідчих дій. Так, наприклад, частина друга, опублікована в 1916 році збірки «Нариси по слідчій частині. Історія. Практика» Б. Л. Бразоля, цілком присвячена правилам досудового слідства, які повинні були застосовувана в слідчій роботі. При цьому головна увага приділялась огляду, тобто тій слідчій дії, яке, на думку автора, нерідко веде до розкриття злочину та виявлення матеріальної істини. Однак, як справедливо зазначає А. С. Князьков, не можна не сказати й про те, що за своїм характером в зазначених та інших роботах того періоду міститься насамперед емпіричний матеріал¹.

Не залишалась осторонь розробки прийомів збирання, виявлення й дослідження речових доказів, тактики проведення окремих розшукових та слідчих дій і українська правова наука. Результати досліджень, в яких висвітлювалися проблеми криміналістики, з'являються тут у першій половині XIX ст. Першою серед них, за даними В. М. Чиснікова, стала магістерська дисертація ад'юнкта С. Г. Єрофеева «Рассуждение о доказательствах уголовных преступлений и о свойствах сих доказательств вообще и в особенности по российским узаконениям», яка була ним захищена в 1825 р. в Харківському університеті².

У 1849 році в м. Одесі вийшла друком книга професора Рішельєвського ліцею В. А. Линовського «Опыт исторических розысканий о следственном уголовном судопроизводстве в России», яка, за словами професора В. В. Кривола, й сьогодні цілком могла б називатися «практичним порадиником з розслідування злочинів». У 1871 р. в Київському університеті приват-доцент кафедри історії руського права кандидат правознавства В. В. Сокольський (1848–1921) захистив магістерську дисерта-

¹ Князьков А. С. Криміналістика: курс лекцій / под ред. проф. Н. Т. Ведерникова. Томск : ТМЛ-Прогресс, 2008. С.14.

² Чисніков В. М. Сисна поліція в Україні за часі Російської імперії (1880–1917 рр.): історико-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2017. С. 236.

цію «Найголовніші моменти в історії повального обшуку», у якій досліджувалися процесуальні, криміналістичні, а також оперативно-розшукові аспекти повального обшуку¹.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. криміналістику, що мала різні назви в країнах Західної Європи (наукова поліція, технічна поліція, кримінальна поліція, кримінальна тактика тощо), викладали в навчальних закладах Італії, Швейцарії, Австро-Угорщини та на спеціально організованих курсах під час підготовки поліцейських, жандармів тощо². У Російській імперії першим викладачем курсу криміналістики став професора кримінального права і процесу Харківського університету О. Д. Кисельов (1867–1926), особа якого тривалий час залишалася відомою лише невеликому колу спеціалістів³. У подальшому предмети криміналістичного спрямування викладали також на юридичних факультетах у Київському, Новоросійському, Львівському та Чернівецькому університетах; Всеукраїнській школі міліції та карного розшуку. Спочатку це були кафедри кримінального права, кримінального процесу та судочинства, а після їх реорганізації — криміналістичні предмети викладають на кафедрах кримінального права, після 1917 р. — на кримінально-процесуальних кафедрах. До 1917 р. криміналістика як комплекс допоміжних до кримінального права навчальних дисциплін мала статус не обов'язкового для вивчення курсу, який, насамперед, пропонували тим студентам університетів, які мали наміри працювати в органах юстиції, що розслідували злочини⁴.

Таким чином, можна вважати, що в кінці XIX — на початку XX ст. склалися передумови, необхідні для виділення криміналістики в самостійну галузь наукового знання. Закінчився

¹ Там само. С. 249.

² Юсупов В. Ю. Криміналістика в Україні у XX — на початку XXI ст. (історико-теоретичне дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. С. 272.

³ Чисніков В. М. Сискна поліція в Україні за часі Російської імперії (1880–1917 рр.): історико-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2017. с. 244.

⁴ Юсупов В. Ю. Криміналістика в Україні у XX — на початку XXI ст. (історико-теоретичне дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. С. 281.

донауковий період її історії. Сталося те, про що А. М. Авер'янов писав, як про процес виникнення системи, що являє собою діалектичну єдність протилежностей поступовості й стрибка, коли в надрах старого формуються окремі нові елементи, кількісне зростання яких з неминучістю призводить до виникнення нової якості¹.

Ця загальносистемна закономірність, як виявилось, цілком характерна і для процесу утворення окремих наукових дисциплін. За словами П. В. Копніна, тривалий час система знань розвивається всередині будь-якої науки, а потім її зв'язку з іншими теоретичними системами, що входять в неї, слабшають і сама вона внутрішньо розростається, виробляє свою мову та метод і, таким чином, стає самостійною галуззю знання, отримує своє ім'я². Не є винятком з цього правила й криміналістика, яка зародилась у рамках науки кримінального процесу як область специфічних наукових знань, засоби, прийоми та методи якої повинні були забезпечити найбільш ефективну реалізацію на практиці кримінально-процесуальних норм у сфері розслідування³.

§ 4. СТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛІСТИКИ

Система вважається виниклою, коли між елементарними носіями нової форми руху утворюється взаємозв'язок, проте спочатку зв'язок має нестійкий характер, тобто нова система знаходиться на межі переходу з можливості в дійсність. Інакше кажучи, нова якість вже існує, але її існування ще невизначене, розпливчате і в цьому сенсі тільки можливе. Воно повинно ще утвердитися, проявитися, знайти стійкість, тобто нова система, виникнувши, повинна стати собою. Але іноді, коли система вже виникла, її буття ще пробле-

¹ Авер'янов А. Н. Системное познание мира: методологические проблемы. Москва : Политиздат, 1985. С. 171–172.

² Копнин П. В. Гносеологические и логические основы науки. Москва : Мысль, 1974. С. 233.

³ Криминалистика : учебник / под общ. ред. Е. П. Ищенко, А. Г. Филипова ; под ред. В. Д. Зеленского, Г. М. Меретукова. Москва : Высшее образование, 2007. С. 22.

матично. Перехід можливості в дійсність стався, проте в цій дійсності ще багато, з одного боку можливого нового, а з іншого — віджилого, старого, що вичерпало себе. Інакше кажучи, стара базова система, її елементи, а також частини структури ще існують і можуть існувати тривалий час, здійснюючи вплив на нову систему, яка ще тільки набирає силу. Це складний і відповідальний момент в житті системи. У науці та практиці він отримав назву перехідного періоду, який є початковим етапом становлення системи¹. Яскравою ілюстрацією складнощів перехідного періоду може служити активна участь у процесі становлення криміналістики представників науки кримінального процесу, які істотно й не завжди продуктивно впливали на формування структури нової науки, про що мова буде йти нижче.

Отже, криміналістика, а з нею й криміналістична тактика перейшла в фазу становлення, в процесі якого вона перетворюється в розвинену систему. Процес становлення так само як і виникнення системи, пов'язаний з кількісним збільшенням якісно тотожної безлічі елементів². Становлення, як і виникнення, має ряд етапів, кожен з яких можна розглядати як розвиток окремої системи. Основним рушійним протиріччям при цьому виявляється протиріччя між новими елементами і старою системою, яке вирішується перемогою нового, тобто виникненням нової системи, нової якості. Нова система на цій стадії розвитку перебуває ще в нерозвиненому, найпростішому стані. Її елементи ще несуть в собі те, що становило сутність завершальної системи попередньої форми руху. У цьому їх протиріччя з самими собою і між собою, бо вони суть тотожності. Вони представляють вищий щабель розвитку попередньої форми руху і одночасно виступають як елементи, носії іншої форми руху³. Розуміння цих загальносистемних закономірностей руху систем є надзвичайно важливим для вивчення системних об'єктів. Досить виразно вони простежуються на прикладі історії криміналістичної тактики, пояснюючи ті явища, що мали місце в процесі становлення цього розділу криміналістичної науки.

¹ Аверьянов А. Н. Системное познание мира: методологические проблемы. Москва : Политиздат, 1985. С. 178–183.

² Там само. С. 171.

³ Там само. С. 194.

У криміналістичних виданнях 1918–1936 рр. містяться загальні положення процесу розслідування злочинів, рекомендації з проведення окремих слідчих дій (передусім огляду), застосування технічних засобів і тактичних прийомів у слідчій діяльності, використання можливостей обліків та судових експертиз (дактилоскопія, судова фотографія), окреслюються особливості розслідування окремих видів злочинів (розкрадань, посадових злочинів, кримінальних правопорушень проти Радянської держави тощо). Видання мають чітко виражену прикладну спрямованість. У криміналістиці виокремлюється загальна й особлива частини; її поділяють на кримінальну (криміналістичну) техніку, кримінальну (криміналістичну) тактику, методологію (методику) розслідування злочинів¹. У цей період відбувається осмислення, обговорення й систематизація зібраного емпіричного матеріалу (аналітичні матеріали, керівництва, підручники та інші наукові праці). У ньому велика увага приділялася опису подій і способів злочинів, практичних рекомендацій щодо їх застосування, а також розглядалися погляди вчених-юристів і практиків на предмет криміналістичного пізнання².

Ряд сучасних вчених-криміналістів, вивчивши історію виникнення й розвитку вітчизняної та зарубіжної криміналістики, прийшли до цікавого висновку про те, що вона виникла практично одночасно в Західній Європі та в Росії, і розвивалася в одному напрямку, як наука про практичні засоби і методи розслідування злочинів, засновані на положеннях природних і технічних наук³. При цьому розвиток криміналістики йшов, головним чином, шляхом створення і вдосконалення засобів і методів криміналістичної техніки. Значно менше уваги в ці

¹ Юсупов В. Ю. Криміналістика в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст. (історико-теоретичне дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. С. 314.

² Кустов А. М. Этапы развития предмета и объектов криминалистики. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2016. № 3–2. С. 71–77.

³ Кустов А. М. История российской криминалистики: второй этап и развития. *Проблемы местного самоуправления*. 2008. № 5. С. 41–53.

роки приділялось питанням тактики й методики розслідування злочинів, які сформувалися в самостійні розділи криміналістики лише ближче до 30-х років ХХ століття¹. Відсутність фундаментальних наукових розробок тактичних засобів розслідування злочинів характерно й для наступного періоду розвитку криміналістики. Як про серйозну помилку багатьох радянських криміналістів, котрі віддавали до цього перевагу виключно науковій техніці, писав про забуття питань тактики П. І. Тарасов-Родионов на початку 50-х років минулого століття².

Такий стан справ, очевидно, пояснюється тим, що на етапі свого становлення криміналістика розглядалась як технічна або природничо-технічна наука (представники таких поглядів — Р. А. Рейс, Е. Локар, Г. Ю. Маннс, В. І. Громов, Є. У. Зіцер). Причина такої оцінки природи криміналістики — в її змісті на той час (поліцейська чи кримінальна техніка), а також прагнення відмежуватися від кримінально-процесуальної науки у самостійну галузь, створити власний предмет і методи дослідження. Причиною є також суттєвий вплив на криміналістику природничих і технічних наук (математики, фізики, хімії, біології, психології та ін.), використання методів і прийомів цих наук³.

Неоціненним внеском у процес формування криміналістичної тактики стали роботи І. М. Якімова «Криміналістика. Керівництво по кримінальній техніці й тактиці» (1925), «Впізнання злочинців» (1928), «Криміналістика. Кримінальна техніка» (1929), «Мистецтво допиту. Практичний посібник для допитуючих» (у співавторстві з П. П. Міхеевим, 1930), «Огляд» (1935). Серед іншого заслуга І. М. Якімова полягає в тому, що він започаткував поділ криміналістики на три самостійні розділи: кримінальну техніку, кримінальну тактику і методологію розслідування злочинів. Помітною подією в криміналістиці стало видання в 1925 році книги В. І. Громова «Дізнання і по-

¹ Эксархопуло А. А., Марченко И. А., Зайнуллин Р. И. Криминалистика: история и перспективы развития : монография. Москва : Юрайт, 2019. С. 16.

² Тарасов-Родионов П. Советская криминалистика. *Социалистическая законность*. 1951. № 7. С. 6–15.

³ Криміналістика : підручник / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2008. С. 9–10.

передне слідство (теорія і техніка розслідування злочину)», у другій частині якої розглядаються питання організації та порядку проведення окремих слідчих дій.

У початковий період в кримінальній тактиці викладалися особливості діяльності професійних злочинців, таємні способи їх спілкування, способи вчинення злочинів, відомості про поведінку злочинця до й після вчинення злочину, методи розкриття злочинів, розшуку та затримання злочинців, також містилися рекомендації з проведення деяких слідчих дій (огляду місця події та встановлення слідів, обшуку, допиту обвинувачених і свідків, порівняння почерків тощо). При цьому питання судової психології, психопатології та кримінальної психології вводяться в криміналістику лише тією мірою, в якій це необхідно для успіху технічного розслідування, досягнення основної мети цього розслідування — повного розкриття злочину. В цей період свого історичного розвитку криміналістична тактика мала ще досить обмежену сферу застосування¹. До 1929 року в тактику включалися й окремі рекомендації з розслідування крадіжок, шахрайств, вбивств, які потім разом з іншими окремими методиками склали зміст криміналістичної методики розслідування злочинів².

У 1934 році С. А. Голунским і Г. К. Рогінським опублікована робота під назвою «Техніка та методика розслідування злочинів», у якій тактика розглядається як розділ криміналістики, що вивчає окремі слідчі дії, а також послідовність їх розташування в процесі розслідування. В 1935–1936 рр. виходить, підготовлене авторським колективом у складі Н. Боброва, В. Громова, С. Голунського, Е. Зицера, С. Потапова, І. Якімова, двотомне видання першого підручника криміналістики, в якому закріплюється її тричленна система (техніка, тактика, методика). Частину третю книги першої повністю присвячено тактиці, яка в той час все ще іменувалася кримінальною. У ній викладалася типова схема розслідування, розглядалися питання проведення обшуку та виїмки, огляду місця злочину,

¹ Шепитько В. Ю. Диалектика криминалистической тактики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2011. Вип. 11. С. 5–16.

² Ищенко Е. П., Топорков А. А. Криминалистика : учебник / под ред. Е. П. Ищенко. Москва : Контакт, ИНФРА-М, 2006. С. 26–27.

допиту, провадження експертизи, впізнання та очної ставки. Тактика розслідування злочинів визначається авторами підручника як розділ криміналістики, що вивчає, з одного боку, найкращі прийоми для проведення окремих слідчих дій (допитів, оглядів, обшуків і т.д.), а з іншого боку найбільш доцільне взаємне розташування цих дій, систему та планування процесу розслідування¹.

Як зазначалося, наступні два десятиліття розвитку криміналістики не були для тактики особливо плідними. У роботах монографічного характеру перевага традиційно віддається питанням криміналістичної техніки: кримінальній реєстрації й ідентифікації, роботі зі слідами та речовими доказами, судовій експертизі, в тому числі балістиці, трасології, почеркознавству, технічному дослідженню документів і т.д. Бібліографія з питань криміналістичної тактики представлена нечисленними роботами, присвяченими розробці прийомів провадження окремих слідчих дій.

Значною мірою на такий стан справ вплинула, опублікована в 1938 році стаття Б. М. Шавера «Предмет і метод радянської криміналістики»², автор якої вважав, що криміналістика не займається вивченням способів проведення слідчих дій. Питання тактики проведення допиту, обшуку, огляду — це, на його думку, питання тактики здійснення правових, процесуальних дій, а оскільки криміналістика не є правовою наукою, вона не може займатися розробкою питань про найбільш доцільні прийоми проведення процесуальних дій. Криміналістика, за Шавером, займається іншим, її мета пристосувати наукові дані (дані природних, технічних, суспільних наук), дані, одержувані в результаті вивчення діяльності злочинця, до розслідування злочину і таким чином виробити систему прийомів і методів, користування якими дозволило б відшукувати потрібні у справі докази.

В результаті Б. М. Шавер доходить висновку про те, що криміналістика включає як технічні, так і тактичні прийоми

¹ Криминалистика : учебник. Кн. I. Техника и тактика расследования преступлений / Н. Бобров и др. ; под ред. А. Я. Вышинского. Москва : Советское законодательство, 1935. С. 7.

² Шавер Б. М. Предмет и метод советской криминалистки. *Социалистическая законность*. 1938. № 6. С. 56–82.

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз

виявлення доказів, однак ті й інші тісно пов'язані між собою. Сукупність цих тактичних правил, що розробляються криміналістикою, не може бути виділена в спеціальну частину науки, оскільки розробка їх та їх проведення тісно пов'язані з розслідуванням окремих видів злочинів і цілком включається в методику розслідування. Виходячи з цього, він пропонує будувати курс криміналістики за зразком деяких правових дисциплін, розділивши його на загальну й особливу частини. До Загальної частини були віднесені питання, що стосуються загальної теорії криміналістики, дослідження різних речових доказів і провадження окремих слідчих дій, а до Особливої частини — питання планування розслідування та деякі інші основні положення методики розслідування окремих видів злочинів.

Схожою була позиція відомого радянського процесуаліста М. С. Строговича, який також відносив до предмета криміналістики наукові прийоми виявлення та дослідження речових доказів і слідів злочинів, прийоми, що запозичені з природничих і технічних наук та пристосовані до використання під час розслідування злочинів. Питання тактики й методики розслідування злочинів, з його точки зору, цілком належать до предмета науки кримінального процесу¹.

Свої погляди щодо системи криміналістики Б. М. Шавер втілює в 1940 році в підручнику криміналістики для юридичних шкіл², який тричі перевидається протягом наступних десяти років. Попри те, що історія розвитку криміналістики підтвердила неспроможність його концепції, поділ навчального курсу криміналістики на Загальну та Особливу частини проіснував до кінця 50-х років.

У бібліографії початку 40-х років знаходимо лише декілька праць тактичної спрямованості, серед яких вирізняється робота українського криміналіста М. Є. Євген'єв «Методика и техника расследования преступлений» (1940). Вона присвячена питанням техніко- і тактико-криміналістичного забезпе-

¹ Строгович М. С. Предмет криминалистики и ее соотношение с уголовным процессом. *Труды Военно-юридической академии*. Ашхабад, 1942. С. 4–12.

² Шавер Б. М., Винберг А. И. Криминалистика : учебник. Москва : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. 200 с.

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз чення розслідування злочинів. Автор акцентував увагу на побічних доказах (окрема глава), які класифікував на дві групи: побічні докази наявності злочину та побічні докази наявності винуватості. Криміналістичним новаторством цього вченого є й висвітлення питання планування розслідування. У цьому напрямі автор навів типові зразки планів за версіями, подав рекомендації щодо графічного зображення основних відомостей кримінальної справи¹.

Роком пізніше С. Г. Кривицький захищає кандидатську дисертацію на тему: «Основні питання тактики допиту в стадії попереднього слідства». Однак війна вносить свої корективи в хід розвитку криміналістичної науки. Зі зрозумілих причин перевага у цей період віддається прикладним, технічним напрямкам науково-дослідної роботи. На передній план виходять розробки способів виявлення підроблених документів, печаток і штампів, машинописних і рукописних текстів, ідентифікації вогнепальної зброї тощо. Затребуваними слідчою практикою стають методики розслідування окремих військових злочинів. До нечисленних робіт тактичного плану цього періоду відносяться практичні посібники з провадження окремих слідчих дій².

Однією з перших післявоєнних робіт, в якій серед інших розглядалися тактичні аспекти розслідування злочинів, стала, опублікована в 1946 році, монографія П. І. Тарасова-Родіонова «Попереднє слідство». Роком пізніше І. М. Якимов захищає докторську дисертацію на тему «Слідчий огляд». У другій половині 50-х років підготовлено ряд кандидатських дисертацій, присвячених тактиці провадження тих чи інших слідчих дій. У їх числі роботи Л. Ю. Ароцкера «Слідчий експеримент в радянській криміналістиці» (1951), В. О. Коновалової «Тактика допиту свідків у радянських органах розслідування» (1953),

¹ Юсупов В. Ю. Криміналістика в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст. (історико-теоретичне дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. С. 316–317.

² Голунский С. А. Допрос на предварительном следствии. Ашхабад : ВЮА, 1942; Кубицкий Ю. М. Криминалистическая и судебно-медицинская экспертиза. Ашхабад : ВЮА, 1942; Кубицкий Ю. М. Осмотр места происшествия по уголовным делам. Ашхабад : ВЮА, 1942; Никифоров В. М. Обыск. Ашхабад : ВЮА, 1943. 52 с.

Ю. М. Ліфшиця «Тактика і техніка проведення обшуку на попередньому слідстві» (1954), Р. С. Белкіна «Огляд місця події» (1954) та ін. З'являються нечисленні поки дослідження в області планування досудового розслідування і версійність роботи слідчого, серед яких слід відзначити монографію О. М. Васильєва, Г. М. Мудьюгіна, Н. А. Якубович під редакцією С. О. Голунського «Планування розслідування злочинів» (1957), кандидатські дисертації О. Н. Колесніченка «Планування радянського попереднього слідства» (1952); О. В. Некренца «Судова версія як різновид гіпотези» (1954).

У 1955 році питання про систему криміналістики й, зокрема, про місце в ній слідчої тактики було розглянуто на засіданнях Ради Всесоюзного науково-дослідного інституту криміналістики Прокуратури СРСР. З доповідями по цій проблемі виступили А. І. Вінберг та О. М. Васильєв¹. Двочленна система криміналістика була піддана критиці, слідчий тактиці відводилося місце самостійного розділу криміналістичної науки. Незабаром ця позиція була підтримана українськими криміналістами В. П. Колмаковим та О. Н. Колесніченком на конференції, що проходила в Харківському юридичному інституті².

Початок 1960-х рр. характерний наростанням інтенсивності розвитку вітчизняної криміналістики, особливо в плані формування її загальної теорії, яка у свою чергу сприяла подальшому розвитку вчення про планування розслідування та висунення криміналістичних версій: були уточнені елементи та зміст цього вчення, його понятійний апарат. Об'єктом вивчення стала природа слідчих дій. Комплексному аналізу надавався досвід проведення слідчого огляду й експерименту, пред'явлення для впізнання, допиту, очної ставки, обшуку, затримання. У криміналістичній тактиці почав розроблятися

¹ В Совете Института криминалистики Прокуратуры СССР. Вопросы системы советской криминалистики и места в ней следственной тактики. *Советская криминалистика на службе следствия*. Вып. 7. Москва, 1956. С. 153–164.

² Научная конференция по работам, выполненным в 1955 году: тезисы докладов. Харьков, 1956. С. 10–11.

ряд нових перспективних напрямків: вчення про слідчі ситуації, криміналістичні операції, тактичні комбінації¹.

Широку популярність здобули праці професора Р. С. Белкіна в області таких категорій криміналістичної тактики, як тактичний прийом, тактична комбінація, слідча ситуація. Одним з перших він досліджував шляхи та форми використання в розслідуванні фактора раптовості. У третьому доповненому виданні «Курсу криміналістики» Р. С. Белкиним намічені тенденції розвитку криміналістичної тактики теоретичних. Вірність його прогнозів і тут блискуче підтвердилася подальшим розвитком криміналістичної науки².

Протягом 1960–80 рр. виходять праці, присвячені розробці проблем слідчої тактики, серед яких заслуговують на увагу роботи О. Я. Баєва «Зміст і форми криміналістичної тактики» (1975), «Криміналістична тактика і кримінально-процесуальний закон» (1977), О. М. Васильєва «Слідча тактика» (1976), В. О. Коновалової «Теоретичні проблеми слідчої тактики (пізнавальна функція логіки і психології)» «Проблеми логіки та психології в слідчій тактиці» (1970), «Слідча тактика: принципи і функції» (1983), В. І. Комісарова «Наукові, правові та моральні основи слідчої тактики» (1980), «Теоретичні проблеми слідчої тактики» (1987), С. П. Мітрічева «Слідча тактика» (1975).

Продовжується, розпочата в середині 50-х рр., розробка вчення про слідчу версію та планування розслідування. У цьому напрямку працюють О. М. Васильєв «Тактика окремих слідчих дій» (1981), М. І. Кулагін «Планування розслідування складних багатоепізодних справ» (1976), О. М. Ларін «Розслідування у кримінальній справі. Планування. Організація» (1970), І. М. Лузгін «Планування розслідування» (1972) та ін. В контексті нашого дослідження окремо хотілося б відзначити рідкісну для того часу роботу Г. А. Воробйова «Планування судового слідства» (1978).

¹ Криминалистика : учебник / Е. П. Ищенко, А. А. Топорков ; под ред. Е. П. Ищенко. Москва : Юридическая фирма «КОНТРАКТ», «ИНФРА-М», 2006. С. 29–30.

² Россинская Е. Р. К 95-летию профессора Р. С. Белкина. Краткий биографический очерк. *Теория и практика судебной экспертизы*. Т. 12. 2017. № 3. С. 8–14.

В 1972 році А. В. Дулов у статті «Про розробку тактичних операцій при розслідуванні злочину», опублікованій у збірці «50 років радянської прокуратури та проблеми вдосконалення попереднього слідства», закладає фундамент теорії тактичних комплексів, яка отримала свій розвиток в монографії автора під назвою «Тактичні операції при розслідуванні злочинів» (1979).

У цей період закладаються основи теорії тактичних рішень. Триває активна розробка нових і вдосконалення наявних прийомів проведення окремих слідчих дій. У цій області можна назвати роботи Л. Карнеева «Тактичні основи організації та провадження допиту в стадії розслідування» (1976), Л. В. Вінницького «Теоретичні та практичні проблеми огляду» (1982), «Огляд місця події. Організаційні, тактичні та процесуальні питання» (1986), М. М. Гапановича «Впізнання в слідчій і судовій практиці (тактика)» (1978), Ф. В. Глазиріна «Вивчення особистості обвинуваченого і тактика слідчих дій» (1973), «Допустимість тактичних прийомів при допиті» (1989), А. В. Дулова «Тактика слідчих дій» (1971), А. Е. Жалінського «Огляд у радянському кримінальному процесі» (1964), В. О. Коновалової «Допит на попередньому слідстві» (1985), М. І. Порубова «Наукові основи допиту на досудовому слідстві» (1978), «Організація і тактика допиту в умовах конфліктної ситуації» (1977), О. Р. Ратінова «Обшук і виїмка» (1961) та ін.

Використанню можливостей ситуаційного підходу до вирішення тактичних завдань і побудови теорії криміналістичних ситуацій посвячена серія робіт О. Я. Баєва, серед яких монографія «Конфліктні ситуації на попередньому слідстві. Основи попередження та вирішення» (1984). Саме в конфліктних ситуаціях особливого значення для прийняття правильних тактичних рішень набуває врахування фактора ризику, якому присвячено дослідження в В. П. Гмирка, що захистив кандидатську дисертацію на тему: «Діяльність слідчого в умовах інформаційної невизначеності в процесі розслідування» (1983). Проблеми тактичного ризику розглядаються в навчальному посібнику Г. О. Зоріна «Криміналістичний ризик: природа та методи оцінки» (1990). Важливою подією в справі становлення вчення про

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз

криміналістичні ситуації стала публікація монографії Л. Я. Драпкіна «Основи теорії слідчих ситуацій» (1986).

Особливо важливо відзначити внесок у розвиток радянської криміналістики українських учених. Незаперечною є заслуга представників харківської наукової школи. Першим серед них слід згадати Віктора Павловича Колмакова, який з 1946 по 1967 рік працював директором Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз (нині Харківський НДІ судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокариуса). В 1952 році, не полишаючи посаду директора НДІ, очолив новостворену кафедру криміналістики Харківського юридичного інституту ім. Ф. Е. Дзержинського (нині Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого), якою завідував до 1957 року.

До числа учнів і послідовників В. П. Колмакова належать відомі вчені-криміналісти, виходячи з теми нашого дослідження, насамперед необхідно відзначити: Л. Ю. Ароцкера, який вперше на монографічному рівні обґрунтував необхідність використання криміналістичних знань судом (1964); наступника Віктора Павловича на посаді завідувача кафедри криміналістики О. Н. Колесніченка, котрий першим запропонував визначення слідчої ситуації (1967); першу у світі жінку — професора по кафедрі криміналістики, доктора юридичних наук В. О. Коновалову, яка після професора Колесніченка протягом багатьох років очолювала кафедру (1982–1996) й створила наукову школу психології слідчих дій і логічних основ судового пізнання.

Не менш відоме в світі криміналістики ім'я випускника Харківського юридичного інституту М. В. Салтевського (1951), котрий, так само як і професор Колмаков, почав свою діяльність у Харківському НДІ судових експертиз. Протягом 1962–1970 рр. Михайло Васильевич обіймав посаду доцента кафедри криміналістики Харківського юридичного інституту. Потім до 1978 року керував кафедрою криміналістики Київської вищої школи МВС СРСР, після чого повернувся до Харкова, де до 2003 року працював на посаді професора кафедри криміналістики.

З 1996 року кафедрою криміналістики завідує доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України В. Ю. Шепітько. На кафедрі працюють

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз

академіки НАПрН В. О. Коновалова, В. А. Журавель, професори В. М. Шевчук, В. Г. Іванов, Г. К. Авдеева та інші науковці. Серед напрямків наукових досліджень, зокрема у сфері криміналістичної тактики типізація її засобів, розробка проблем пізнання в розслідуванні злочинів, теорії конструювання криміналістичних версій, організації та планування розслідування, теоретичних основ оптимізації слідчих дій і тактичних операцій.

Цікаво відзначити, що історія становлення Київської вищої школи МВС СРСР ім. Ф. Е. Держинського (нині Національна академія внутрішніх справ) також пов'язана з Харковом. У 1921 році в місті були організовані Курси червоних міліціонерів Харківської губернської міліції. В 1925 році створену на їх базі Всеукраїнську школу міліції було переведено до Києва. У 1964 році в КВШ МВС СРСР почала діяльність самостійна кафедра криміналістики, яку очолив П. М. Назаров. У подальшому кафедрою керували М. В. Салтєвський (1971–1978), В. П. Бахін (1979–1985), Є. Д. Лук'янчиков (1985–1993), П. Д. Біленчук (1993–1996), В. С. Кузьмічов (1996–2004), В. К. Весельський (2004–2015). В різні часи на кафедрі працювали заслужені юристи України Ю. Ф. Жаріков, В. П. Кологривов та В. С. Кузьмічов, А. В. Іщенко, заслужений працівник освіти України П. Ю. Тимошенко.

З березня 2016 року завідувачем кафедри криміналістики та судової медицини НАВС є кандидат юридичних наук, доцент А. В. Самодін. На кафедрі працюють доктори юридичних наук І. В. Рогатюк, Ю. М. Черноус та 23 кандидати наук. Науково-педагогічним складом кафедри опубліковані результати численних досліджень з різноманітних проблем науки криміналістики, організації наукових досліджень, підвищення ефективності слідчої, оперативно-розшукової та експертної практики.

Фундатром одеської криміналістичної школи, як зазначалось, був професор В. П. Колмаков, котрий працював в Одеському державному університеті протягом 1968–1973 рр. За його редакцією в 1973 році видано перший українськомовний

підручник криміналістики¹. В якості самостійного підрозділу кафедра криміналістики існує в Одесі з 1998 році в структурі державної юридичної академії (нині Національний університет «Одеська юридична академія»), створеної на базі виділеного з Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова юридичного інституту. Наразі кафедрі, що входить до складу Інститут кримінальної юстиції, очолює доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України В. В. Тищенко. На кафедрі працюють доктори юридичних наук Л. А. Аркуша, О. О. Подобний, доктор медичних наук О. Ю. Нетудихатка, а також 18 кандидатів наук. Викладачами кафедри ведуться дослідження окремих проблем теорії криміналістики, теоретичних і прикладних питань розкриття й розслідування злочинів, застосування криміналістичних прийомів і засобів збирання, дослідження та використання доказів.

Розвиток криміналістики в Київському національному університеті ім. Т. Г. Шевченка пов'язаний з іменами таких учених як В. Г. Гончаренко, Н. І. Клименко, І. І. Котюк, В. К. Лисиченко, С. І. Тихенко та ін. Вагомий внесок у розбудову вітчизняної криміналістики належить вченим Харківського національного університету внутрішніх справ, який розвинувся з Харківського інституту внутрішніх справ, створеного у 1992 році на базі спеціального факультету МВС. На цей час на двох кафедрах криміналістики та експертології здійснюють науково-педагогічну діяльність шість докторів юридичних наук (В. П. Корж, В. О. Малярова, В. Д. Пчолкін, С. В. Слінько, Р. С. Степанюк, М. Г. Щербаковський) та 19 кандидатів наук, якими здійснюється дослідження проблем використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, особливостей тактики проведення слідчих дій, розслідування окремих видів злочинів, теоретичних засад проведення негласних слідчих (розшукових) дій та ін.

¹ Колмаков В. П. О теоретических основах систематизации методов, приемов и средств советской криминалистики. *Правоведение*. 1965. № 4. С. 115–122.

§ 5. КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА НА СТАДІЇ ЗРІЛОСТІ НАУКИ КРИМІНАЛІСТИКИ

Таким чином, в історії криміналістики 60–80 рр. минулого століття — це період остаточного становлення науки та її поступового переходу в нову стадію свого розвитку, яку в теорії систем називають періодом зрілості. У цей період система досягає максимальної ефективності функціонування. Система працює на повну потужність. Разом із тим діалектика не залишає у спокої й зрілу систему¹, якою стала на початок третього тисячоліття наука криміналістика. Філософське пояснення причин цього процесу полягає в тому, що система може існувати, функціонувати тільки в тому середовищі, в якому сформувалася. Всякий перехід зрілої системи в інше середовище неминуче викликає її перетворення, тобто перехід системи в нову якість².

В процесі перетворення системи, на її зміни діють внутрішні та зовнішні причини, що виявляються з більшою або меншою силою в різних системах. Серед зовнішніх причин найбільш значущою є зміна зовнішнього оточення як середовища існування системи, що викликає функціональну зміну її елементів³. Нагадаємо, у зв'язку з цим, що криміналістика — правова наука, об'єктом вивчення якої є злочинна діяльність з одного боку і діяльність з попередження й розслідування злочинів з іншого боку. Відповідно до цього основним компонентом зовнішнього середовища, який безпосередньо впливає на тенденції її розвитку, є правова реальність, що являє собою комплекс усіх юридичних явищ, як позитивного (право і правосвідомість, правова наука і культура, правовий режим, механізм правового регулювання, нормативно-правові акти, юридичні факти і події, законодавча та правозастосовна дія-

¹ Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ : учеб. пособие. Киев : МАУП, 2003. С. 172.

² Там само. С. 199–200.

³ Аверьянов А. Н. Системное познание мира: методологические проблемы. Москва : Политиздат, 1985. С. 204.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз
льність і т.д.), так і негативного (помилки законодавства і відсутність механізму реалізації його приписів, деформація правосвідомості та правовий нігілізм, кримінальні правопорушення та кримінальна діяльність і т.і.) характеру.

Таким чином, зазначений нами вище підйом криміналістики, який припав на початок 60-х років ХХ століття і збігся з так званою «хрущовською відлигою», одним із наслідків якої стала судова реформа 1958–1961 рр., що суттєво оновила кримінально-процесуальне законодавство у бік його лібералізації та гуманізації, не був випадковим. Ухвалення в 1958 році Основ кримінального законодавства Союзу РСР, а в 1960 році кримінально-процесуальних кодексів союзних республік — все це разом узятє призвело до таких суттєвих змін зовнішнього середовища, які сформували для науки криміналістики нові завдання, необхідність вирішення яких стала істотним поштовхом до оновлення та, зрештою, до перетворення системи наукових положень про слідчу діяльність відповідно до нових правових реалій.

Зі здобуттям Україною незалежності настає новий історичний етап у розвитку вітчизняної криміналістики в цілому і криміналістичної тактики зокрема. Починаючи з 1991 року, в Україні підготовлено і успішно захищено ряд докторських дисертацій з цікавої для нас тематики. Серед них дослідження В. П. Бахіна «Слідча практика: проблеми вивчення і вдосконалення» (1991), В. Г. Лукашевича «Основи теорії професійного спілкування слідчого» (1993), В. Ю. Шепітька «Теоретичні проблеми систематизації тактичних прийомів в криміналістиці» (1996), В. С. Кузьмічова «Слідча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення» (1996), В. А. Журавля «Теорія та методологія криміналістичного прогнозування» (2000), В. М. Стратонова «Теоретические основы и практика познавательной деятельности следователя» (2001), В. Д. Берназа «Теория и практика использования психологических знаний при расследовании преступлений» (2004), Є. Д. Лук'янчикова «Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти)» (2005), В. М. Шевчука «Теоретичні основи формування та реалізації тактичних операцій у криміналістиці» (2013) та ін.

Опубліковані численні підручники з криміналістики, а також монографічні дослідження з питань криміналістичної тактики, авторами яких є В. Ю. Шепітько «Теоретичні проблеми систематизації тактичних прийомів в криміналістиці» (1995), «Теорія криміналістичної тактики» (2002), «Психологія судової діяльності» (2006), «Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз)» (2007), В. О. Коновалова «Допит: тактика і психологія» (1999), В. С. Кузьмічов «Тактичні прийоми розкриття злочинів» (1991), «Криміналістичні прийоми і засоби вирішення слідчих ситуацій» (1991), «Проблеми слідчої практики» (1993), «Теорія і практика слідчої діяльності» (1997).

Водночас не можна не відзначити, що протягом першого пострадянського десятиліття криміналістична наука продовжувала рухатись у руслі колишньої кримінально-процесуальної парадигми, що задавала їй відповідні цілі й обмеження. Однак, як зазначалось, жодна система не може залишатися незмінною в постійно змінюваному середовищі. Процеси реформування суспільно-політичного й економічного устрою української держави після набуття нею незалежності визначили основні тенденції розвитку кримінального процесуального права. Конституційне закріплення принципу змагальності (1996) дало істотний поштовх до розвитку кримінального процесуального законодавства. В результаті так званої «малої судової реформи» (2001) відбулося приведення основних елементів процедури судового розгляду у відповідність з конституційними засадами судочинства, розмежування функції обвинувачення, захисту і вирішення справи. Завершальним етапом переходу національного судочинства на змагальні засади стало ухвалення Кримінального процесуального кодексу 2012 року, яким законодавець посилив процесуальний вплив сторони захисту на хід досудового розслідування, розширив функцію судового контролю, заборонив використання судом свідчень, одержаних стороною обвинувачення під час досудового розслідування, передбачив можливість закінчення провадження на підставі кримінально-процесуальних угод, запровадив інститут негласних слідчих (розшукових) дій тощо.

Повертаючись до питання періодизації історії криміналістики, зазначимо, що періодизація, безперечно, сприяє поглибленню уявлень про виникнення, становлення та розвиток

криміналістичних знань в контексті певних історико-правових процесів з урахуванням конкретних історичних типів кримінального судочинства, задля забезпечення ефективності якого створювалися ті чи інші криміналістичні засоби. Проте, нагадаємо, що будь-яка періодизація, хоча й не позбавлена певного теоретичного значення та практичного сенсу, є досить обмеженою моделлю історичного процесу. Більш того, періодизація — це річ переважно суб'єктивна, тобто історичні події, рух, процес розвитку досліджуваного об'єкта — явища, безумовно, об'єктивні, але розчленування цього процесу на окремі відрізки — здебільшого суб'єктивна операція, обумовлена метою дослідження, його контекстом, світоглядних установок автора тощо.

При відтворенні складних систем модель завжди простіша за прототип, оскільки деякі якості системи не беруться до уваги як такі, що не мають істотного значення для даного дослідження. Однак в процесі дослідження, як правило, не існує абсолютної впевненості в тому, що властивості та характеристики, що здаються другорядними при першому наближенні, є такими насправді. Крім того, будь-яка модель будується для здійснення певної дослідницької мети й не завжди може бути корисною для досягнення інших цілей, якою привабливою вона б не була. В результаті при описовому моделюванні, з огляду на об'єктивні та суб'єктивні причини, в моделі відбивається лише частина відомостей про об'єкт, важливих з точки зору конкретного дослідження. Тому створення єдиної універсальної періодизації історії науки, швидше за все, навряд чи можливо, а кожна запропонована модель не позбавлена умовності.

Хай там як, спробуємо визначити головні етапи розвитку об'єкта нашого дослідження, у зв'язку з чим нагадаємо, що основним критерієм періодизації історії криміналістики, на наш погляд, має бути характер знання та метод його отримання, за яким в історії даної науки виділяються два найбільші часові відрізки: 1) донаукове накопичення криміналістичного знання та 2) розвиток криміналістики як науки. Відповідно до цього криміналістична тактика як складова криміналістичної науки пройшла тривалий шлях становлення й розвитку, який також можна розділити на два

основні періоди. Перший донауковий або як його ще називають період передісторії криміналістики тривав з часів виникнення перших криміналістичних знань до кінця XIX століття. Цей період у свою чергу поділяється на дві стадії: 1) зародження елементів криміналістичної тактики (з давніх часів до 30-х років XIX ст.); 2) формування теоретичних передумов відповідної галузі криміналістичного знання (30-ті роки XIX ст. — кінець XIX ст.).

Другий період в історії криміналістичної тактики — період її становлення та подальшого розвитку як складової науки криміналістики також має дві стадії. Перша з них — становлення криміналістичної тактики характеризується двома чітко вираженими етапами: 1) кінець XIX ст. — 30-і рр. XX — формування криміналістичної тактики як підсистеми криміналістики. На цьому етапі триває подальше накопичення й теоретичне осмислення емпіричного матеріалу, на основі якого будуватиметься нова правова наука, відбувається поступова систематизація криміналістичного знання; 2) 30–80-ті рр. XX ст. — етап становлення криміналістичної тактики як самостійного розділу науки криміналістики. Знаменною віхою, що остаточно визначила місце тактики в системі криміналістики, стала теоретична дискусія щодо предмета й системи цієї науки, котра відбулася в середині 50-х років і поклала початок інтенсивному розвитку криміналістичної тактики, пік якого припав на 60-80 рр. і за часом збігся з формуванням загальної теорії криміналістики.

Друга стадія власне науково періоду розвитку криміналістичної тактики — функціонування криміналістичної тактики в рамках зрілої науки (80-ті рр. XX ст. — наш час)¹. На цій стадії об'єктивно сформувались два етапи, вододілом яких стало закінчення періоду, умовно званого епохою «радянської криміналістики», в руслі якої за інерцією продовжувала рухатися наша наука протягом перших десяти років незалежності України.

¹ У запропонованій нами конструкції не важко помітити певне нашарування періодів, що пояснюється відсутністю строгих меж, які б відокремлювали попередню стадію розвитку реального процесу від наступної, адже кінець однієї стадії є початком іншої. В цьому сутність діалектики руху будь-якої системи.

Розпочатий з 2001 року період новітньої історії криміналістичної тактики триває до теперішнього часу і характеризується двома подіями, що визначили вектор її розвитку. Першою з них є втілення в життя так званої «малої судової реформи», яка істотно змінила правила кримінального судочинства і зажадала відповідних коректив його тактико-криміналістичного забезпечення, другою — прийняття Кримінального процесуального кодексу України 2012 року, що поклало початок формуванню нової кримінально-правової реальності, до викликів якої криміналістика виявилася не цілком готовою, на чому, очевидно, доведеться зупинитися дещо докладніше.

§ 6. КРИЗА КРИМІНАЛІСТИКИ З ПОЗИЦІЇ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ

Сучасна правова реальність характеризується з одного боку тотальним втіленням в систему кримінальної юстиції змагальної ідеології, а з іншого — подальшою професіоналізацією, консолідацією, інтернаціоналізацією, технологізацією злочинності, появою нових видів кримінальних правопорушень, форм і методів протидії правоохоронній і правозастосовній діяльності. В таких умовах, криміналістика не завжди своєчасно реагує на виклики зовнішнього середовища, що дає деяким науковцям підстави для тверджень про кризу криміналістичної науки, яка здебільшого пояснюється «домінуванням радянської теорії в криміналістиці, що, —нібито,—дедалі більше відстає від потреб практики, виявляється неспроможною виконувати свою основну функцію — обслуговування судочинства шляхом розроблення сучасних криміналістичних засобів, прийомів і методів, необхідних для застосування під час досудового розслідування та судового провадження»¹. Але чи так це насправді, чи можна серйозно говорити про кризу сучасної криміналістики й чи таким вже фатальним є її нинішній стан? Чи не є перебільшенням твердження про руйнуван-

¹ Степанюк Р. Л., Лапта С. П. Щодо природи криміналістичної науки. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 211–223.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз
ня традиційної криміналістики, з якими можна зіткнутись у спеціальних публікаціях останнього часу?

Спробуємо відповісти на ці запитання з позиції системного підходу.

Відразу обмовимося, що відповіді на них не були для нас прямим дослідницьким завданням. Однак в силу особливої принциповості та безпосереднього зв'язку з процесом розвитку досліджуваного нами об'єкта, етапи якого ми намагалися простежити та по можливості схарактеризувати, зазначені питання не могли залишитися поза нашою увагою. Перш за все, тому, що криза є невіддільним етапом розвитку кожної системи, а відтак розмова про розвиток криміналістичної тактики без обговорення питання про кризу, як «останню» стадію існування будь-якої системи, був би незавершеним. Водночас це не тільки привід поговорити про кризу як про чергову фазу розвитку абстрактної системи, в яку теоретично рано чи пізно, але неминуче повинна увійти будь-яка система. Це ще й унікальна можливість розглянути даний етап розвитку системи стосовно до реального об'єкту, перебуваючи, так би мовити, всередині цього процесу.

З точки зору системного підходу криза розглядається як закономірне явище в процесі розвитку системи, передумови якого формуються на попередніх стадіях внаслідок поступового ослаблення внутрішньої енергії системи та призводить до втрати здатності до збереження стійкого стану, унеможливорює досягнення поставлених цілей. У цьому світлі криза науки означала б досягнення нею своєї межі, далі якої вона рухатися не може, що вичерпані всі ресурси та сенс її існування. В такому стані проблематичним стає сама науковість продуктивного знання, під питанням опиняється весь колишній порядок цілепокладання та вся методологія науки.

Криза науки — це, перш за все, криза її підвалин і саме цим, очевидно, пояснює прагнення критиків сучасної криміналістики в першу чергу поставити під сумнів основи її загальної теорії. Слабкою ланкою при цьому вважаються застарілі, на їхню думку, світоглядні установки, на яких ґрунтується, розроблена свого часу Р. С. Белкіним, теорія криміналістичного відображення, яка протягом багатьох років була надійною ме-

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз тодологічною основою наукових досліджень і важливим інструментом вирішення прикладних криміналістичних задач.

Прагнучи надати своїм думкам видимість філософської глибокості, прихильники ідеї кризи криміналістики водночас вдаються до нехитрого, загалом, прийому: ототожнюють діалектичний метод пізнання з марксистсько-ленінською ідеологією і на цій підставі піддають його нищівній, з їх точки зору, критиці. При цьому замовчується те, що насправді «діалектика, як філософське вчення про загальний зв'язок і розвиток, а водночас і вчення про найбільш загальний метод пізнавальної та практичної діяльності, формувалася в філософських системах різних епох і ввібрала в себе весь різноманітний людський досвід»¹.

Подібним є ставлення критиків традиційної криміналістики й до «ленінської» теорії відображення. Однак правда полягає в тому, що «В. І. Ленін ніколи не претендував на те, що його міркування про відображення в роботі «Матеріалізм і емпіріокритицизм» можуть вважатися закінченою та непогрішною «теорією», тим більше «вищим етапом» марксистської філософії»². Леніним була висловлена тільки думка про те, що в самому фундаменті матерії лежить властивість, близька до відчуття, — властивість відображення. Сталося щось схоже на «ленінський принцип невідворотності покарання», який ніколи Ленін не формулювався, а фраза, що лягла в основу цього «ленінського» принципу, починається у нього словами: «Давно вже сказано...» — і сказано зовсім не ним»³.

Обґрунтуванню кризового стану криміналістики присвячена, активно обговорювана в наукових колах, монографія В. Ю. Сокола (2017), ядром якої стала критика фундамента-

¹ Куликова О. Б. Философия познания: анализ основных проблем. Общая характеристика методов научного познания : учеб.-метод. пособие. Иваново, 2008. С. 77.

² Лекторский В. А. Эпистемология классическая и неклассическая, Москва : Эдиториал УРСС, 2001. С. 7–8.

³ Белкин Р. С. Криминалістика: проблеми сьогодняшнього дня. Злободневные вопросы российской криминалістики. Москва : Норма, 2001. С. 49.

льних основ криміналістичної гносеології¹. Два роки по тому з-під пера автора виходить нова книга, в якій продовжує викриття міфологічної, за його мнєю, теорії криміналістичного відображення². Свої висновки автор підкріплює, наявними у філософській літературі критичними оцінками теорії відображення, широко цитуючи при цьому відомого російського філософа В. О. Лекторського.

Однак, як нам здається, основна цінність робіт академіка Лекторського полягає не в критиці теорії відображення, а в такому обґрунтуванні плюралізму, за якого кожна пізнавальна система не тільки вступає в боротьбу з іншою системою, але так чи інакше намагається вряхувати досвід іншої системи, розширюючи тим самим горизонт свого власного досвіду³. Більш того, якщо читати Лекторського до кінця, не обмежуючись критичними висловлюваннями щодо так званої «ленінської теорії відображення», то виявляється, що, наприклад, в основі його уявлень про специфіку історичного пізнання лежить все та ж фундаментальна властивість матерії — здатність до відображення.

«Відмінна риса історичного знання, — пише В. О. Лекторський, — полягає в тому, що воно має справу не з дійсним, а з минулим, намагається на основі того, що є (справжнє) пізнати те, чого більше не існує (минуле). Ця особливість визначає необхідність спеціальної, нерідко досить складної роботи історика по встановленню фактів, по з'ясуванню того, що ж було насправді⁴. І це незаперечний факт, але ось у чому помиляється автор, так це в тому, що такої проблеми нібито не існує в інших науках, що мають справу з такими фактами, які дані досліднику в сучасному досвіді⁵. Є така наука і ця наука — криміналістика, адже за великим рахунком мета історика і криміналіста одна й та ж — відтворити картину минулого на

¹ Сокол В. Ю. Кризис отечественной криминалистики : монография. Краснодар : КрУ МВД России, 2017. 332 с.

² Сокол В. Ю. Затянувшийся триумф теории отражения в отечественной криминалистике : монография. Краснодар, 2019. 324 с.

³ Лекторский В. А. Эпистемология классическая и нексаччическая. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. С. 27–28.

⁴ Там само. С. 241.

⁵ Там само.

підставі слідів, виявлених у сьогоднішній день. Ось чому міркування академіка Лекторського з приводу процесу набуття історичного знання абсолютно зіставне з положеннями теорії криміналістичного пізнання. Як перше, так і друге має ретроспективний характер.

«Оскільки злочин — це, здебільшого, подія минулого, віддаленого або не дуже в часі, судити про нього можливо лише за ознаками злочину, що дійшли до слідчого, за якими це минуле і належить відновити, пізнати та представити»¹, пише криміналіст. «Про минуле можна судити на основі вивчення його «слідів» у сьогоднішній день, тобто тих предметів, які виникли давно, але не зникли разом з минулим, а дійшли до нашого часу», стверджує у свою чергу філософ. Це можуть бути різного роду споруди, предмети, що використовувалися в різних видах діяльності, ділові документи, нарешті, спеціальні описи історичних подій і спогади сучасників². Однак що ж тоді являє собою слід, якщо не результат відображення? Відповідь на це питання знаходимо у Р. С. Белкіна: «По-за відображення немає сліду»³, тому немає сумнівів в тому, що в основі вчення про механізм слідоутворення лежить процес відображення⁴.

Все питання, однак, у тому, як можна судити про минуле, що можна дізнатися про нього за допомогою предметів, які називають історичними джерелами⁵, а в криміналістиці — джерелами доказів? З точки зору філософа спогади не обов'язково повідомляють дійсне історичне знання, тобто знання про те, що насправді було в минулому. Це, на його думку, пояснюється дією двох причин. Перша з них пов'язана з власти-

¹ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. Москва : Норма, 2001. С. 52.

² Лекторский В. А. Эпистемология классическая и нексаччическая, Москва : Эдиториал УРСС, 2001. С. 235–236.

³ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. Москва : Норма, 2001. С. 62.

⁴ Там само. С. 66.

⁵ Лекторский В. А. Эпистемология классическая и нексаччическая, Москва : Эдиториал УРСС, 2001. С. 236.

востями людської пам'яті: мимовільними помилками, схильністю до фантазування, змішуванням своїх і чужих спогадів, коротко кажучи всім тим, що В. О. Лекторський називає «хибною пам'яттю». Другою причиною, з якої історичні свідчення бувають помилковими є свідомо фальсифікація історії¹. Але виявляється, що перед подібними труднощами постає у своїй діяльності й криміналіст, якому доводиться мати справу з тими ж властивостями людської пам'яті. Професор Белкін з цього приводу пише, що перенесення інформації з уявного образу в його матеріалізовану форму неминуче тягне за собою втрату частини інформації в силу суб'єктивних і об'єктивних факторів, що діють як на формування уявного образу, так і при його матеріалізації².

У зв'язку з цим В. О. Лекторський загадується над питанням щодо можливості в принципі відрізнити справжню історичну пам'ять від помилкової? Де у нас докази того, що всі, які дійшли до нас, свідочтва про минуле не були написані в більш пізній час і не були сфабриковані? Не дають такої гарантії й викопані з землі статуї, які також можуть бути підробкою (такі випадки відомі). Збережені будівлі або їх залишки — це, звичайно, факт, але звідки відомо, що вони пов'язані з тими історичними подіями античності, про які повідомляють рукописи³?

Відповідаючи на поставлені питання, автор пише: «Що стосується подій сивої давнини, то дізнатися про них часто важко, а іноді й неможливо з тієї простої причини, що про них збереглося дуже мало свідчень, а іноді взагалі ці свідчення відсутні. Як це не дивно, ми іноді нічого не знаємо також про події, що відбувалися зовсім недавно. В даному випадку це пояснюється зацікавленістю деяких людей в тому, щоб ніхто нічого не дізнався про певні події. Люди, які несли відповідальність за ці події, постаралися знищити всі

¹ Там само. С. 236–237.

² Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистика. Москва : Норма, 2001. С. 64.

³ Лекторский В. А. Эпистемология классическая и неклассическая, Москва : Эдиториал УРСС, 2001. С. 236.

³ Там само. С. 237–238.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз

документи, що допомагають дізнатися про те, що насправді сталося»¹. В цьому ж ключі висловлюється Р. С. Белкін: «Нетиповість процесу відображення як наслідок впливу на нього різних випадковостей (об'єктивний фактор), а також умисне втручання в цей процес (суб'єктивний фактор) можуть привести до неможливості розкрити та розслідувати злочин. І така небезпека реально існує всупереч декларативним твердженням, що немає і не може бути злочинів, які не можна було б розкрити»².

Водночас, як стверджує В. О. Лекторский, сучасна історична наука має у своєму розпорядженні абсолютно об'єктивні методи визначення часу створення тих чи інших предметів старовини, часу написання рукописів (використовуючи, зокрема деякі технічні прийоми сучасної фізики, що дозволяють точно визначати вік будь-якого предмета на основі вивчення деяких атомних процесів). Факти минулого не дано безпосередньо в нашому сучасному досвіді. Їх потрібно встановлювати. Історична наука вміє це робити, порівнюючи різні свідчення, зіставляючи їх показання з тим, що міститься в інших документах, які відносяться до даного часу, з тим, що відображене в інших предметах: соборах, портретах, статуях, предметах побуту і т.д. Історики накопичили великий досвід такого роду досліджень³. Не менше такого досвіду у криміналістів, які, використовуючи розгалужені зв'язки з природними й технічними науками, навчилися отримувати інформацію про механізм та особу, що вчинила злочин, по його слідах⁴.

Далі В. О. Лекторський описує роботу історика з різними джерелами: розповідями очевидців історичних подій, діловими документами (докладними записками, повідомленнями, протоколами засідань, державними розпорядженнями, указами, зако-

¹ Там само. С. 240.

² Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. Москва : Норма, 2001. С. 60.

³ Лекторский В. А. Эпистемология классическая и неклассическая, Москва : Эдиториал УРСС, 2001. С. 238.

⁴ Криминалистика : учебник / Е. П. Ищенко, А. А. Топорков ; под ред. Е. П. Ищенко. Москва : Юридическая фирма «КОНТРАКТ», «ИНФРА-М», 2006. С. 7.

нодавчими актами, описами майна, переписами населення і т.д.). При цьому автор відзначає, що спогади можуть використовуватися як історичні джерела, але тільки в тому випадку, якщо зіставляються з іншими джерелами. Наводить правила з дослідження предметів життєвого побуту (залишки знарядь праці, житла, кухонного начиння і т.д.) та історичних будівель, демонструє логічні закономірності встановлення історичних фактів, що впливають із залишених на них часом і людиною слідів, особливо підкреслюючи значення в цьому процесі гіпотези¹, яка в криміналістиці зазвичай називається версією. Взагалі цікаво відзначити: читаючи Лекторського, мимоволі ловиш себе на думці про те, що при абсолютно незначній інтерпретації, висловлені ним положення, з успіхом могли б бути використані як тактико-криміналістичні рекомендації по роботі з особистими та речовими доказами.

Розмірковуючи про те, чи всі факти минулого є історичними, В. О. Лекторський звертає увагу на те, що навіть якщо історик вирішив непросте завдання зі встановлення автентичності фактів, що мали місце в історії, перед ним виникають інші проблеми. Перша з них: які факти вважати історичними, іншими словами, які події, що трапилися в минулому, заслуговують того, щоб розповісти про них в історичному оповіданні? Аж ніяк не все, що було в минулому, є істотним для історії. Коли історик пише історію, він з усієї безлічі фактів, що були в минулому, відбирає тільки ті, які вважає історичними². Так само й у кримінальному провадженні фіксується не вся інформація, яка надходить слідчому та суду, але лише та, що відноситься до предмета доказування і є суттєвою з точки зору предмета доказування³.

Обговорюючи питання про відбір істориком фактів, В. О. Лекторський приходить до іншої важливої проблеми, яка стоїть перед історичним знанням. Це — проблема розуміння зв'язку між подіями. Адже історичне оповідання — це не прос-

¹ Лекторский В. А. Эпистемология классическая и неклассическая, Москва : Эдиториал УРСС, 2001. С. 238–239.

² Там само. С. 241–242. .

³ Белкин Р. С. Курс криминалистики : учебное пособие для вузов. В 3 т. Т. 2. Москва, 2001. С. 68. URL: <file:///C:/Users/1/Downloads/...pdf> (дата звернення 25.08.2019).

то виклад проходження одних подій за іншими, а завжди спроба знайти причини тих чи інших подій і мотиви тих чи інших дій. З цього приводу історик може висловлювати різні припущення, будувати гіпотези¹.

А ось що з цього приводу пише Р. С. Белкін: «Криміналістика має на меті дослідження ситуаційних ознак явищ, що дозволяють зробити висновок про наявність або відсутність причинного зв'язку, розкрити процес відображення, що дозволяє простежити причинну обумовленість і залежність результату відображення — «відбитка» досліджуваного явища від відображуваного об'єкта — злочину, з усіма його внутрішніми та зовнішніми зв'язками, що мають значення для процесу доказування»².

Подібні, дзеркальні за своєю суттю, паралелі у поглядах двох видатних представників сучасної філософської думки та класичної криміналістичної теорії на особливості пізнання об'єктів минулого у відповідних галузях знання, можна продовжувати, але й наведеного думається з лишком достатньо, щоб визнати спільність методологічних підходів, на яких вони базуються. Цілком очевидно, що будь-яка минула подія, будь вона історичною чи кримінальною, пов'язана зі змінами в навколишньому середовищі й може бути пізнана єдиним чином — шляхом його ретроспективної реконструкції за тими змінами, які воно в ній залишило, що власне кажучи, й становить сутність теорії відображення, люто критикований останнім часом окремими криміналістами. Така наша оцінка їх заклику до негайного приведення філософсько-теоретичних основ криміналістики у відповідність до вимог неklasичної епістемології за В. О. Лекторським або заміни гносеологічної концепції відображення на іншу теорію, більш адекватну, з їхньої точки зору, пізнавальному процесу, в разі відмови від її істотного перегляду й модернізації³. Що ж стосується використовуваної при

¹ Лекторский В. А. Эпистемология классическая и неклассическая, Москва : Эдиториал УРСС, 2001. С. 243–244.

² Белкин Р. С. Курс криминалистики : учебное пособие для вузов. В 3 т. Т. 2. Москва, 2001. С. 263–264. URL: <file:///C:/Users/1/Downloads/...pdf> (дата звернення 25.08.2019).

³ Сокол В. Ю. Кризис отечественной криминалистики : монография. Краснодар : КрУ МВД России, 2017. С. 40.

цьому політичної та ідеологічної аргументації, то тут ми повиністю підтримуємо професора О. Ю. Головіна — це явно помилковий і неконструктивний шлях¹.

Історія науки показує, що одні й ті ж теорії можуть використовуватися для виправдання діаметрально протилежних цілей. Але, якщо відкинути всю ідеологічну мішуру, слід визнати, що «відображення — це властивість матеріальних систем в процесі взаємодії відтворювати за допомогою своїх особливостей особливості інших систем. Основою та ознакою відображення є взаємодія матеріальних систем і такі, що виникають в ході його адекватні зовнішнім взаємодіям зміни (відбиток, слід). Відображення пов'язано з передачею речовини й енергії. Але головне полягає у відтворенні одним явищем структурних особливостей іншого (відображуваного) об'єкта»².

Криміналістика займається дослідженням закономірностей слідоутворення в результаті взаємодії матеріальних об'єктів, але не обмежується ними. Чимало зусиль докладається вченими-криміналістами до вивчення питань, пов'язаних з психофізіологічною формою відображення, внаслідок якого утворюються ідеальні сліди. Для здійснення цього завдання криміналістикою широко використовуються досягнення психологічної науки, що розглядає закономірності процесу сприйняття, запам'ятовування та відтворення суб'єктом певних явищ дійсності, які залишають «відбитки» в його свідомості. При цьому до предметного поля самої криміналістики відноситься розробка допустимих методів вилучення з ідеального джерела релевантної слідової інформації, прийомів актуалізації забутого, нейтралізації додумування, фантазування, розпізнання й подолання помилки або брехні тощо.

Проблеми діалектичної методології полягають не в самій діалектиці, а в її крайній ідеологізації. Пори те, що минуло мало не тридцять років відколи в нашій країні скасовано монополію однієї теорії на істинність, багато проблем, як виявилося, далеко не вирішені. Деякі вчені так само як вони колись

¹ Головін А. Ю. Криміналістика: чому вредны «Идеи кризиса»? *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2017. № 3–2. С. 9–13.

² Краткий философский словарь / под ред. А. П. Алексева. Москва : Проспект, 2004. С. 275–276.

сповідували «єдино правильне вчення», тепер щиро увірували в абсолютну непогіршеність різного роду постмодерністських філософських систем, намагаючись переконати наукову спільноту в необхідності перегляду традиційної криміналістичної теорії.

Для розуміння сутності методологічної кризи в криміналістиці В. Ю. Сокол використовує категорію «зміна парадигм». Пріоритетним напрямком виходу з кризи з його точки зору є утвердження «методологічного плюралізму»¹. Однак зміст цього поняття у автора, як нам здається, позбавлений необхідної визначеності. Наголошення при цьому на пізнавальному значенні особистих якостей та ціннісно-світоглядних установок суб'єкта пізнання уявляється досить сумнівною підставою для зміни базової наукової теорії криміналістики.

Створення якоїсь універсальної методології пізнання на основі синтезу різнорідних концепцій в недалекому майбутньому малоймовірно. Можливо, криміналістикою буде прийнята концепція, що склалася в другій половині ХХ століття та яку відомий російський філософ С. О. Лебедев називає позитивно-діалектичною епістемологією, що являє собою програму застосування категоріального апарату діалектики до аналізу реального процесу наукового пізнання, структури реальної науки та її динаміки². Але що коли майбутнє криміналістичної науки дійсно буде визначатися різноманіттям методологічних підходів і філософських концепцій, жодна з яких не зможе претендувати на універсальність? Як нам здається, наростання гносеологічного плюралізму й ослаблення на цьому тлі внутрішньої конвенції щодо філософських основ окремо взятої галузі наукового знання, однією з яких є криміналістика, загрожує розмиванням її теоретичного фундаменту, що забезпечує існування криміналістики як самостійної науки.

Як зазначалося, в змістовному плані діяльність органів кримінального судочинства відповідно до гносеологічних закономірностей має в основному ретроспективний характер.

¹ Сокол В. Ю. Кризис отечественной криминалистики : монография. Краснодар : КрУ МВД России, 2017. С. 162.

² Лебедев С. А. Основные эпистемологические концепции естествознания. *Вестник Московского университета. Сер. 7: «Философия»*. 2014. № 2. С. 58–75.

Ретроспективне пізнання полягає в можливості реконструкції, відновлення повної структури об'єкту минулого та його опису за допомогою збереженої інформації на слідах взаємодії цього об'єкта з навколишньою дійсністю¹. Факт завжди має об'єктивну основу — криміналістично значущу інформацію. Реконструкція факту є ретроспективний процес повернення до минулої реальності через джерело. Для криміналіста важлива об'єктивна ідентифікація подій, вільна від суб'єктивно-ціннісного ставлення до об'єкта дослідження.

Не можна, звичайно, зовсім ігнорувати аксиологічний (від грец. — цінність, гідність) аспект пізнавальної діяльності, адже пізнаючи той чи інший об'єкт людина одночасно формує суб'єктивне ставлення до досліджуваного явища або до його окремих властивостей, оцінює їхню соціальну значущість для себе особисто або для суспільства в цілому. Однак на відміну від науки кримінального процесу, контекст моральної проблематики якої явно виражений, для криміналістики, як спеціальної правової дисципліни прикладного характеру, він менш значущий. Безсумнівно, що розроблювані наукою криміналістичні засоби та методи встановлення істини в кримінальному провадженні повинні узгоджуватися не тільки з вимогами закону, але мають бути допустимими з морально-етичної точки зору. Важливою також для криміналістики є рефлексія з приводу ціннісної сутності цієї наукової дисципліни, залучення уваги до результатів її діяльності. Чимало уваги в криміналістичній науці та практиці приділяється вивченню ціннісно-мотиваційної характеристики особистості злочинця з одного боку й моральних, ціннісних установок суб'єктів криміналістичної діяльності з іншого боку. І все ж куди більш важливим для криміналістики є праксеологічний (від грец. — дія) аспект її існування. «Тільки практичні рекомендації, розроблені відповідно до принципів праксеології, дозволяють використовувати теоретично встановлені закономірності для побудови алго-

¹ Корнев Г. П. Методологические проблемы уголовно-процессуального познания. Нижний Новгород : Изд-во Новгор. ВШ МВД РФ, 1995. С. 68–69.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз ритмів вирішення конкретних завдань у типових криміналістичних ситуаціях»¹.

Зрозуміло, що в останні десятиліття в глобальній науці відбуваються принципові зміни, пов'язані зі становленням постнекласичного етапу її розвитку. І заперечувати ці зміни нерозумно. «Для цього етапу розвитку характерні: зміни об'єктів дослідження (ними все частіше стають цілісні, «людино-розмірні» системи, що саморозвиваються), широке поширення ідей і методів синергетики — науки про такі системи; методологічний плюралізм; подолання розриву між суб'єктом і об'єктом пізнання; поєднання об'єктивного світу та світу людини; впровадження часу в усі науки; їх глибока діалектизація й історизація (зокрема, пріоритет «становлення» над «буттям» у І. Пригожина) та ряд інших»².

У зв'язку з цим філософія науки зайнята активним пошуком нової загальної парадигми й окремих парадигм конкретних наукових дисциплін. З методологічної точки зору подолання протиріч між колишніми парадигмами можливо лише при побудові загальної глобальної теорії, де вони будуть окремими випадками. Їх входження в цю теорію передбачає узгодження різних систем цінностей, різних методів дослідження, різних когнітивних практик. Таке узагальнення, на думку С. О. Лебедева, можна здійснити тільки при дотриманні двох умов — виявлення об'єктивного змісту (реконструкція «раціонального зерна») кожної з окремих моделей і зняття з кожної з них абсолютизації форми та викликаних нею помилок у тлумаченні реального процесу наукового пізнання³.

В таких умовах гегемонія якоїсь однієї філософської системи неможлива. Тому цілком імовірно, що в загальнофілософському сенсі діалектичний метод пізнання, швидше за все, втратить панівне становище і, напевно, цікаво було б у зв'язку

¹ Щербаковський М. Г. Методологія дослідження феномена судових експертиз. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2016. № 3 (75). С. 133–142.

² Штанько В. І. *Філософія и методология науки : учебное пособие*. Харків : ХНУРС, 2002. С. 30.

³ Лебедев С. А. Основные эпистемологические концепции естествознания. *Вестник Московского университета. Сер. 7: «Философия»*. 2014. № 2. С. 58–75.

з цим поміркувати про вплив постнекласичної наукової парадигми на філософські основи криміналістики. Але при цьому необхідно мати на увазі, що постнекласична науковість, яка, за словами І. В. Чернікової, почала складатися в другій половині ХХ століття, знаходиться в стадії становлення і не має поки що сформованої теорії, функції якої в даний час виконує еволюційно-синергетична картина світу. А головне слід розуміти, що некласична науковість не скасовує класичну та некласичні версії науковості¹.

Виникнення нового типу раціональності та образу науки не слід розуміти спрощено в тому сенсі, що кожен етап призводить до повного зникнення уявлень і методологічних установок попереднього періоду. Навпаки, між ними існує спадкоємність і конвергенція. Незавжно простежити, що некласика не відкидала цілком і повністю ідеали пояснення, описання та обґрунтування знань, які склалися в рамках класичного типу раціональності, але узагальнювала їх і включала в переосмиленому вигляді в систему нових ідеалів і норм дослідження. Аналогічно іде справа з співвідношенням некласики та постнекласики. Ідеали, норми й філософські підстави некласики зберігаються в постнекласичній раціональності в трансформованому вигляді, як підлегли новим, повнішим уявленням про природу наукового пізнання². Практика наукових досліджень свідчить, що й на сучасному етапі науки існує безліч завдань, для вирішення яких постнекласична парадигма виявляється *надлишковою* (*курсив — Ю. М.*) і досить обмежитися некласичним і навіть класичним підходом³. Тому «трагізм» недостатнього активного, з точки зору В. Ю. Сокола, сприйняття криміналістичною наукою принципів некласичної теорії пізнання (В. О. Лекторский), а також некласичної та постнекласичної

¹ Чернікова І. В. Типологія науки в контексті сучасної філософії науки. *Вопросы философии*. 2011. № 11. С. 71–78.

² Стьопін В. Типологія наукової раціональності і синергетика. *Філософія освіти*. 2017. № 1 (20). С. 6–29.

³ Степин В. С. Типы научной рациональности и синергетическая парадигма. *Сложность. Разум. Постнеклассика*. 2013. № 4. С. 45–59.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз раціональності (В. С. Стьопін)¹, на наш погляд, занадто перебільшений.

Відтак розмови про кінець матеріалістичної діалектики, так само як і про таку, що «вичерпала» себе теорію відображення, здаються нам не тільки передчасними, але й небезпечними. За словами професора В. М. Шевчука, існування традиційних теоретичних і методологічних положень криміналістики, її термінології, прийнятих криміналістами-науковцями, так і практиками, є фундаментом, образно кажучи, «оберегом» криміналістики, оскільки такий підхід забезпечує та оберігає її від зайвої затеоретизованості і розмивання меж, руйнування системи і деградації результатів наукових досліджень².

Звичайно, будь-яка теорія з часом може виявитися помилковою або застарілою, і, безумовно, жодна теорія не вільна від критики. І можливою правий К. Поппер, коли заперечує існування неспростовних теорій і непогіршних авторитетів³. Однак при всьому різноманітті світоглядних і методологічних позицій філософії постмодернізму з його повсюдним плюралізмом, як новою моделлю розуміння буття, різноманітністю методів пізнання дійсності, де істина характеризується відсутністю онтологічного статусу, процесуальністю та ігровою природою, існуванням виключно в контексті мовних конструкцій, виявляється, що гідної заміни діалектико-матеріалістичного методу пізнання допоки не існує, як не існує поки що хоч скільки-небудь конкурентної альтернативи криміналістичній теорії відображення, що багаторазово довела свою успішність у вирішенні складних криміналістичних завдань. І є тільки один спосіб її спростування: створити й обґрунтувати нове і не просто «оригінальне», але науково спроможне вчення про механізм слідоутворення, ознаки формування якого наразі не спостері-

¹ Сокол В. Ю. Затянувшийся триумф теории отражения в отечественной криминалистике : монография. Краснодар, 2019. С. 265.

² Шевчук В. М. Сучасний стан та тенденції розвитку криміналістики: актуальні проблеми сьогодення. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 146. С. 234–246.

³ Popper Karl R. A Word of Propensities: Two New Views of Causality / Popper Karl R. A. Word of Propensities. Bristol : Thoemmes, 1990, pp. 1–26.

гаються. Навряд чи можна говорити про існування хоча б натяків на об'єктивні передумови створення теорії, яка б більш повно й адекватно описувала та пояснювала процес утворення слідів злочину, або, принаймні, про обриси відповідної концепції.

Нове може народитися тільки зі старого, але відбувається це лише тоді, коли старе з якихось причин перестає нас задовольняти, коли з'являється досі невідомі науці явища, які вона не здатна пояснити або пояснює незадовільно. Кризи, що розуміється таким чином, в криміналістичній науці немає, оскільки всі об'єкти, що відносяться в даний час до предметного поля криміналістики можуть бути пояснені на основі наявних, добре розроблених концепцій. Криміналістична теорія відображення цінна своєю відносною закінченістю, внутрішньою несуперечливістю, здатністю з достатньою точністю описувати досліджувані криміналістикою явища й адекватно пояснювати закономірні зв'язку, що утворюються між взаємодіючими об'єктами, приводячи їх до єдиного начала, в основі якого лежить здатність матерії до відображення.

Загальновідомим є той факт, що розвиток науки завжди супроводжується етапами піднесення та спаду, випередження чи відставання від потреб практики. Розчарування в результатах криміналістичних розробок відбувається, як правило, в період політичної нестабільності, соціально-економічних негараздів, що детермінують зростання злочинності, видозмінюють злочинну діяльність, призводять до криміналізації суспільства. Однак не завжди ця обставина є проблемою самої криміналістики, оскільки боротьба зі злочинністю є керованою системою і негативні результати державної політики й окремих рішень у правоохоронній сфері часто списуються на нездатність криміналістичної науки забезпечити актуальні потреби правозастосовної діяльності. При цьому послаблення інтересу до результатів криміналістичних досліджень, як наслідок скорочення попиту з боку правоохоронних органів на результати криміналістичної науки, супроводжується популяризацією ідей радикального перегляду її парадигми. Однак, як слушно зауважує О. Ю. Головін, навряд чи за нову криміналістичну парадигму можна вважати невиразні відсилання ряду сучасних авторів до різних філософських джерел, ідей, присутніх у «західній» криміналістиці або інших гуманітарних науках, а

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз

також до деяких авторських концепцій в науках кримінального права, кримінального процесу та криминології¹.

На наш погляд, про кризу науки допустимо говорити в тому випадку, коли вона втрачає здатність адекватно відповідати на виклики, які виходять від зовнішнього середовища. У боротьбі зі злочинністю суспільство часто стикається з різного роду викликами, шляхи подолання яких відносяться до проблемного поля криміналістики, в рамках якої створено методологічний апарат, що дозволяє з одного боку ефективно досліджувати кримінальний зріз суспільства, а з іншого — виявляти й успішно долати проблеми криміналістичної діяльності будь-якої складності. Тому, думається, підстав для висновку про глобальну кризу, що руйнує фундаментальні основи криміналістичної науки немає. Попри критичний настрій окремих криміналістів, їх полемічний запал і таку, що викликає повагу самокритику, загальний стан криміналістичної науки, думається, можна визнати цілком задовільним. Всі актуальні проблеми криміналістики, які подаються як її криза, слід віднести до складнощів перехідного періоду, пов'язаного з необхідністю пристосування до нового середовища.

Очевидно, що причинами незадоволеності криміналістичною теорією є, перш за все, кардинальні зміни правової реальності, що породжує нові зв'язки й обставини, які не зовсім вкладаються в поточні уявлення. І все ж це не та криза, яка здатна обвалити методологічний базис криміналістичного знання. Тому має рацію А. О. Шаевич, коли пише, що ніяких відкриттів, здатних перевернути уявлення в даній області, зроблено не було, змін суспільних формацій, моральних норм, а звідси законів, які роблять її марною, також не відбулося. Даних про «значущі аномалії, що суперечать поточній парадигмі», відповідно до теорії наукових революцій, в криміналістиці не назбиралось. Крім того, з огляду на її інтегративний характер подібна можливість уявляється досить спірною, але необхідність суттєвих доповнень, обумовлених якісними та

¹ Головин А. Ю. Криминалистика: почему вредны «Идеи кризиса»? *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки.* 2017. № 3–2. С. 9–13.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз кількісними змінами в об'єктах криміналістичної науки, видається очевидною¹.

За справедливим твердженням О. Я. Баєва, криміналістика знаходиться у своєму «нормальному» стані. Вона, як і будь-яка інша наука, не терпить застою, знаходиться в стані свого поступального розвитку, постійного осмислення, виникаючих перед нею проблем, дослідження та розробки шляхів (засобів, методів і т.і.) їх раціонального вирішення². Зберігаючи базові параметри наукової рефлексії, криміналістика демонструє надійну евристичність дослідних процедур. І якщо й можна говорити про зниження евристичності, то тільки за окремими напрямками наукової діяльності, але не науки в цілому.

Таким чином, відповідаючи на сформульовані на початку цієї частини нашого дослідження питання, слід констатувати, що як повне заперечення окремих кризових явищ в сучасній криміналістиці, так і гіперболізація їх масштабів не цілком конструктивні. Розвиток пізнавальних можливостей криміналістичної науки та нерозривно пов'язане з цим різноманіття концептуальних підходів, які розширюють проблемне поле криміналістики, не тільки породжують зіткнення методологій, а й провокують вельми суперечливі оцінки цього процесу. Наростання бажання ревізувати не тільки теоретико-методологічні основи криміналістичної науки, а й критерії істинності криміналістичного знання, заперечення цінності та практичної вагомості результатів теоретичних досліджень, орієнтація виключно на прикладні та емпіричні дослідження, як такі, що нібито дозволяють отримати єдино значущі результати, все це само по собі явища кризового порядку, подолання яких вимагає критичної оцінки чинних концепцій, критеріїв істинності застосовуваних теорій, уточнення понятійного апарату в світлі нових правових реалій.

Критика спрямована на оновлення сукупності вже звичних норм і канонів в ситуації їх зустрічі з контртеоріями, які

¹ Шаевич А. А. Криминалистика сегодня. *Криминалистика: вчера, сегодня, завтра*. 2017. № 2. С. 79–86.

² Баев О. Я. О некоторых проблемах современной отечественной криминалистики и возможных направлений их разрешения. *Воронежские криминалистические чтения*. 2018. № 3 (20). С. 96–104.

претендують на новації¹. Однак результатом критичної оцінки не обов'язково має стати відмова від використовуваних в даний час теоретичних конструкцій. Більш того, у нас немає сумнівів у тому, що криміналістика, пройшовши через горнило наукової дискусії, збереже перевірений часом і такий, що підтвердив свою спроможність, фундаментальний базис, необхідний для розробки на його основі нових криміналістичних засобів.

Водночас слід зазначити, що криза не завжди завершальна стадія розвитку системи, яка веде до розриву всіх її внутрішніх зв'язків. Як правило, криза — це перехід з однієї стадії розвитку системи в іншу. Кожна така стадія в знятому вигляді також може розглядатися як окрема система. При цьому в ній виявляються загальні для всіх систем стадії розвитку: від зародження до перетворення, переходу в іншу якість. Тому кризу слід розглядати не як кінцевий, а як перехідний стан в розвитку науки, що означає відсутність її стагнації.

Криза, таким чином, це не тільки руйнування старого, але й творення нового. Завдяки діалектичній єдності цих процесів відбувається заміна одних елементів, структур, функцій системи іншими. В результаті й сама система перетвориться, переходить в якісно інший стан.

Криза не тільки неминуча, але й обов'язкова стадія життєвого циклу системи, особливість якої полягає в тому, що поряд зі згасанням колишньої якості система демонструє виникнення нової. Розглядувана в повсякденному сенсі як щось негативне, що перешкоджає нормальному розвитку системи, в науці криза виявляється процесом постановки нових цілей, специфічних для оновленого навколишнього середовища, чинником, що детермінує пошук нових ідей і наукових напрямків. При цьому втрата наукою колишніх елементів, функцій і зв'язків не веде до припинення її існування. Певні елементи системи наукового знання входять як складові в оновлене буття науки.

Відтак кризу не можна розглядати як суто негативне явище. Криза — це етап перебудови системи, набуття нею стійкого вектора руху до нової якості. Криза представляється епо-

¹ Горбачев А. В., Колотушкин С. М. Принципы и законы криминалистики в системе ее теории. *Вестник криминалистики*. 2006. Вып. 1 (17). С. 8–12.

хою втрати та здобутку системою самої себе. Він є неминучою фазою поновлення¹. Криза криміналістики, якщо про таку взагалі доречно вести мову — це не смерть науки взагалі, а остання стадія її розвитку на даному історичному етапі, кінець її існування в рамках колишньої кримінально-процесуальної парадигми й одночасний перехід в нову правову реальність. Тому в контексті актуального стану криміналістики терміну «криза» ми воліємо поняття «перетворення», як зміну наукою свого образу при переході з однієї історичної стадії свого розвитку в іншу.

Нинішня ситуація, на наш погляд, дозволяє з оптимізмом дивитись у майбутнє, ясно усвідомлюючи можливості теоретичного базису криміналістики, що володіє цілком релевантним гносеологічним потенціалом, який забезпечує здійснення завдань, котрі стоять перед криміналістичною наукою. Не останнє місце тут належить вивченню історії криміналістики, якому ми присвятили цей розділ нашого дослідження. Воно важливе не тільки для розуміння нинішнього стану науки криміналістики, але й для того, щоб спробувати уявити можливі напрямки розвитку цієї галузі знання в майбутньому, тобто прогнозувати майбутні стани науки, її проблеми та можливості. Щодо предмета нашого дослідження можна говорити про те, що тенденції подальшого розвитку криміналістичної тактики визначаються радикальними змінами доказової парадигми, заснованої на змагальній ідеології реформованого кримінального процесу. Це ставить перед вченими та практиками ряд актуальних завдань, серед яких як удосконалення тактики допиту, огляду, обшуку, пред'явлення для впізнання, так і розробка прийомів проведення нових для нашого судочинства слідчих дій, таких як одночасний допит двох і більше осіб, слідчого експерименту. Гостро потребує тактико-криміналістичного забезпечення весь спектр негласних (розшукових) слідчих дій — інституту також досі невідомого вітчизняному кримінальному процесу. Існує нагальна необхідність розробки тактичних рекомендацій щодо застосування засобів забезпечення кримінального провадження, подолання проти-

¹ Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ : учеб. пособие. Киев : МАУП, 2003. С. 180–181.

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз дії досудовому розслідуванню та судовому розгляду кримінальних справ, захисту учасників кримінального процесу.

За справедливим твердженням В. Ю. Шепітька, недостатньо дослідженою в теоретичному плані залишається судова тактика, тактичні особливості судового розгляду, тактичні прийоми проведення судових дій¹. Сьогодні в Україні, не дивлячись на теоретичне обґрунтування криміналістики як галузі наукового знання, що розробляє засоби, прийоми і методи збирання, оцінки та використання доказів у судочинстві, фактично (за змістом) вона переважно включає лише положення, що стосуються здійснення досудового розслідування. Це стримує подальший її розвиток у галузі застосування досягнень природничих і технічних наук до вирішення завдань судочинства². Цілком поділяючи наведені судження, перейдемо до наступного розділу нашого дослідження, присвяченого питанням побудови моделі системи «криміналістична тактика» та визначення в ній місця тактики суду кримінальному провадженні.

¹ Шепітько В. Ю. Трансформації в кримінальному процесі та деякі тенденції криміналістики в сучасних умовах. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична*. 2015. Вип. 1. С. 201–207.

² Степанюк Р. Л., Лапта С. П. Щодо природи криміналістичної науки. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 211–223.

ГЛАВА 3

ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ СТРУКТУРНОЇ МОДЕЛІ СИСТЕМИ «КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА»

§ 1. ДЕЯКІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ СИСТЕМИ «КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА»

Система відображається і пізнається системою¹, писав свого часу Р. С. Белкін. Ця думка видатного криміналіста якнайкраще відображає значення методу моделювання в пізнавальній діяльності людини. Дослідження складної системи передбачає створення її моделі, під якою розуміється описання системи, що відображає певну групу її властивостей. Модель в даному випадку — це абстрактний мислений образ, спрощений прототип системи, який відтворює цікавий для нас аспект досліджуваного явища.

Існують різні типи моделей. У тому випадку, коли предметом дослідження є питання внутрішнього змісту системи, створюється модель складу системи, що дозволяє судити про те, з яких елементів вона складається. З метою глибшого вивчення об'єкта виникає необхідність у побудові моделі

¹ Белкін Р. С. Курс криміналістики : учеб. пособие : 3 т. Т. 1. Москва, 2001. С. 319. URL: <http://crimlib.info/images/a/af/..pdf> (дата звернення 24.08.2019).

структури системи, яка описує певний порядок розташування системоутворюючих компонентів і найбільш істотні взаємозв'язки між ними. Для того, щоб зрозуміти як система працює створюють її функціональну модель.

Як правило, криміналістичну тактику розглядають за її теоретичним змістом. При цьому серед основних наукових положень криміналістичної тактики більшість учених виділяють: кримінально-процесуальні, логічні, психологічні, етичні, власне тактичні положення¹. Прикладом теоретичної моделі складу системи «криміналістична тактика» є її описання О. С. Бабаєвим, який до змісту криміналістичної тактики включає:

1. Тактико-криміналістичні категорії, тобто її основні поняття, що охоплюють собою комплекси відповідних тактичних рекомендацій або реальних обставин, що мають значення для розслідування всіх видів злочинів;

2. Положення, що розкривають організаційні засади розслідування. Вони спираються й впливають з низки окремих криміналістичних теорій і концепцій, таких, наприклад, як криміналістичне вчення про версію та планування розслідування, концепції слідчої ситуації, тактичного рішення й ін.;

3. Інші наукові положення, пов'язані з використанням у розслідуванні низки факторів, що об'єктивно на нього впливають, таких, наприклад, як фактор раптовості, фактор часу та ін.;

4. Системи тактичних прийомів і технологічних комплексів проведення окремих процесуально-слідчих і судових дій по роботі з доказами;

5. Криміналістичне вчення про розшук, що містить засади розшукової діяльності слідчого, які відносяться до розслідування будь-якого виду злочинів;

6. Принципи взаємодії слідчого з іншими учасниками розкриття та розслідування злочинів. У цій частині криміналістична тактика особливо тісно стикається з теорією оперативно-розшукової діяльності;

¹ Баев О. Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Следственная тактика : научно-практическое пособие. Москва : Экзамен, 2003. С. 15.

7. Принципи і форми використання при розкритті та розслідуванні злочинів із загальною теорією судової експертизи й досліджуваної нею експертною діяльністю¹.

На думку І. О. Возгріна, сучасна система криміналістичної тактики включає: раціональні тактичні прийоми дій слідчих при розслідуванні злочинів; криміналістичні тактичні рекомендації; криміналістичні тактичні операції; тактичні рішення слідчого; планування розслідування злочинів; взаємодія слідчого з оперативними працівниками органів дізнання при розслідуванні злочинів; використання допомоги громадськості та засобів масової інформації при розслідуванні злочинів; вивчення особистості підозрюваних, обвинувачених та інших учасників кримінального процесу; слідчі ситуації; попереджувальна діяльність слідчого; наукова організація праці слідчого; слідча підприємливість, розважливність, ризик та ін.; організація судового слідства і судових слідчих дій тощо².

Значно складнішою є проблема побудови структурної моделі криміналістичної тактики, що забезпечувала б відображення її внутрішньої єдності. Серед основних підрозділів криміналістичної тактики виділяється:

- тактика проведення слідчих дій і тактичних операцій;
- тактика проведення деяких інших процесуальних дій забезпечувального характеру (доступ до речей і документів, накладення арешту на майно, затримання, обрання запобіжного заходу та ін.);
- тактика взаємодії слідчих і оперативно-розшукових та інших правоохоронних органів;
- тактика використання спеціальних знань;
- тактика використання допомоги громадськості;
- тактика розшукової діяльності слідчого.

¹ Бабаев О. С. Концептуальные основы и тенденции развития криминалистической тактики : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1998. С. 9–10.

² Возгрин И. А. Криминалистическая тактика: понятие и предмет исследования. *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*. № 1. 1999. С. 47–50.

Найбільш розповсюдженим є поділ криміналістичної тактики на дві частини¹:

1) загальну, в якій викладаються поняття, сутність і зміст криміналістичної тактики та її складових підрозділів, її зв'язок з іншими частинами криміналістики, основні понятійні категорії криміналістичної тактики (тактичний прийом, тактичне завдання, тактичне рішення, тактичні комплекси (комбінації та операції) і тактичний ризик);

2) особливу (підрозділи криміналістичної тактики), яка несе основне функціональне або практичне навантаження даного розділу криміналістики.

Водночас В. Ю. Шепітько вважає, що криміналістична тактика повинна мати трирівневу структуру: а) загальні положення (поняття, предмет і сутність криміналістичної тактики, її принципи, функції, елементи, планування й організація розслідування і судового розгляду та інші); б) галузі (слідча тактика, судова тактика, тактика розшукової діяльності, тактика злочинної діяльності); в) окремі наукові теорії (прийняття тактичних рішень, систематизації тактичних прийомів, слідчих ситуацій та інші)². На противагу цьому В. П. Бахін вказує на штучність виділення окремих наукових теорій як складової криміналістичної тактики, оскільки, поперше, за своєю суттю та значенням вони відносяться до загальних положень тактики, на основі яких будуються та розробляються конкретні криміналістичні рекомендації тактичного плану, а по-друге, виникає питання, чому одні теорії та категорії відносяться до першої частини розділу криміналістичної тактики, а інші виділяються в окрему групу³.

На думку С. Л. Кисленка та В. І. Комісарова, криміналістичну тактику структурно можна поділити на дві самостійні, але взаємопов'язані частини: тактику попереднього слідства і тактику судового слідства. При цьому в загальну

¹ Головин А. Ю., Яблоков Н. П. Криминалистика: природа и система. Москва : Юрисгь, 2005. С. 136–137.

² Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика. Системно-структурний аналіз : монографія. Харків, 2007. С. 20.

³ Бахін В. П., Весельський В. К. Тактика допиту : навч. посібник. Київ : Правник, 1997. С. 18.

частину криміналістичної тактики, повинні входити загальні положення (предмет, завдання, система криміналістичної тактики, наукові основи останньої, вчення про слідчі й судові версії, принципи планування, наукова організація, як розслідування, так і процесу судового розгляду і т.д.), які однаково відносяться як до слідчої, так і до судової тактики. Особлива ж частина криміналістичної тактики повинна розробляти системи тактичних прийомів проведення окремих процесуальних — слідчих і судових — дій по роботі з доказами¹.

І. І. Когутич також вважає, що система криміналістичної тактики структурно повинна налічувати дві самостійні частини: І. Загальні положення криміналістичної тактики (так званий загальнотеоретичний базис: поняття криміналістичної тактики, сутність її структурних елементів, її предмет, генезис, джерела, принципи, завдання, функції, терміни, класифікації тощо). ІІ. Особлива частина криміналістичної тактики, котру автор розглядає як складову, утворену чотирма підрозділами (підгалузьями): 1) слідча тактика; 2) пошуково-розшукова тактика; тактика злочинної діяльності (кримінальна тактика); 4) тактика розгляду кримінальних справ у суді².

Як зазначалося, криміналістична тактика здебільшого розглядається як розділ криміналістики, система наукових положень, сукупність розроблених на їх основі рекомендацій. Проте, система «криміналістична тактика» не вичерпується лише науковими розробками з оптимізації діяльності слідчо-прокурорських і судових органів. Система — це, як правило, доволі складна, різнопланова, багатоаспектна й багаторівнева організація. Не є тут виключенням і криміналістична тактика, яка з одного боку являє собою сукупність наукових положень і діяльність науковців з напрацювання практичних рекомендацій, а з іншого — діяльність суб'єктів, котрим ці рекомендації адресовані та для яких тактика — це насамперед процес досягнення певних цілей в межах конкретного провадження. Саме

¹ Кисленко С. Л., Комиссаров В. И. Судебное следствие: состояние и перспективы развития. Москва : Юрлитинформ, 2003. С. 29.

² Когутич І. І. Про систему криміналістичної тактики та короткий аналіз її складових. *Держава і право*. № 45. С. 441–446.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз з цим, очевидно, пов'язана основна складність у побудові теоретичної моделі криміналістичної тактики.

На наш погляд, підходи до побудови моделі криміналістичної тактики, засновані на поєднанні наукових положень, що становлять зміст цього розділу науки і суб'єктів, для яких розробляються науково-практичні рекомендації, є невиправданими. При змішуванні в процесі моделювання якісно різних частин системи не вдається створити модель, яка б відповідала вимогам простоти, ясності та зрозумілості, стрункості побудови, логічної послідовності міжелементних зв'язків. Такі підходи є асиметричними й такими, що не дозволяють побудувати ієрархічну модель досліджуваного об'єкта.

Ключ до розв'язання проблеми знову ж таки слід шукати в області загальної теорії систем, яка формулює закономірності та принципи, спільні для самих різних областей пізнання, адже, як слушно зазначають дослідники, «при виявленні слабких місць в структурно-логічній побудові сукупності елементів у деяких сферах суспільних відносин виникає необхідність звертання до першоджерел, в яких закладено фундамент системного мислення»¹. При цьому важливо розрізняти систему як невичерпне за своєю природою об'єктивне явище та її теоретичну модель, що відображає певні аспекти цього явища. Звідси, очевидно, «необхідність чіткого розмежування онтологічного та гносеологічного підходів до визначення системи. Онтологічний підхід відображає реально існуючий взаємозв'язок об'єктів матеріального світу, а гносеологічний (пізнавальний) підхід є відображенням у свідомості людини (суб'єктивним образом) реального матеріального утворення (системи) з метою його пізнання»².

Якщо розглядати криміналістику як ієрархічну систему, слід зазначити, що різні рівні (підсистеми) шикуються в ній таким чином, що кожна структурна одиниця несе певне

¹ Лук'янихін В. О., Лук'янихіна О. А. Застосування загальної теорії систем до управління природокористуванням. *Вісник Сумського державного університету. Серія: «Економіка»*. 2003. №6(52). С. 166–174.

² Системний аналіз сталого розвитку : навч. посібник / В. П. Бех та ін. ; за заг. ред. В. П. Бега, М. В. Туленкова. Київ : МП «Леся», 2015. С. 212.

функціональне навантаження, виконуючи свої, часто строго регламентовані, завдання. Водночас кожен наступний рівень виникає на основі попереднього, відтворюючи багато його структурно-функціональних особливостей. Виходячи з цього, криміналістична тактика, як частина науки криміналістики, містить деякі теоретичні, методологічні та наукознавчі положення науки криміналістики, які «...є з'єднувальною ланкою між тактикою та загальною теорією криміналістики, хоча вона й являє собою самостійну систему теоретичних знань»¹.

У системних дослідженнях важливим є уявлення про зв'язки системи, які утворюють структуру системи (внутрішні зв'язки). Існує два типи зв'язків між елементами системи: горизонтальні й вертикальні. Горизонтальні зв'язки — це зв'язки координації між однопорядковими елементами системи. Вони носять корелюючий характер: жодна частина системи не може змінитися без того, щоб не змінилися інші її частини. Вертикальні зв'язки — це зв'язки субординації, тобто підпорядкування елементів. Вони виражають складний внутрішній устрій системи, де одні частини за своєю значущістю можуть поступатися іншим, підкорятися їм².

Всі частини (структурні елементи) криміналістики взаємопов'язані та взаємозумовлені, поділ її на розділи має певною мірою умовне значення. Особливо це проявляється при формуванні окремих наукових теорій і спробах визначення їх місця в структурі традиційних розділів криміналістики³. Кожна окрема теорія, що входить до складу першого розділу криміналістики, так само як і вся її система має ієрархічну будову, утворену багатьма різного рівня подібності підсистемами. Таким чином, окремі криміналістичні теорії поряд з елементами за-

¹ Криміналістика. Питання і відповіді : навч. посібник / А. В. Кофанов та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2011. С. 151.

² Садохин А. П. Концепции современного естествознания : учебник для студентов вузов, обучающихся по гуманитарным специальностям и специальностям экономики и управления. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. С. 34. .

³ Шепитько В. Ю. Диалектика криминалистической тактики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2011. Вип. 11. С. 5–16.

гальної теорії криміналістики уявляються нам пов'язаними між собою вертикальними «стрижнями», що складають у своїй нерозривній єдності та взаємозв'язку структуру криміналістики, добре помітну при горизонтальних зрізах цього «пучка». В результаті утворюються певні частини (рівні), на яких кожна з окремих теорій (стрижнів, зв'язаних у пучок) набуває властивостей, характерних для предметної області криміналістичної техніки, тактики або методики. Такі відрізки, залишаючись складовими вертикальних «стрижнів» (окремих теорій), одночасно у вигляді своєї мозаїки заповнюють структуру розділів, які у свою чергу можуть бути нарізані на тонші шари, що утворюють підсистеми: для криміналістичної техніки це може бути судова трасологія, балістика, графологія та ін.; для тактики — слідча і судова тактика; для методики — окремі криміналістичні методики. Таким чином стають наочними горизонтальні й вертикальні зв'язки структурних компонентів і підсистем системи криміналістики.

Поряд із цілісністю, відкритістю, структурованістю, внутрішньою неоднорідністю, інтегративністю, ієрархічністю, доцільністю та іншими властивостями системних об'єктів, про які йшла мова в попередній частині нашого дослідження, «однією з базових якостей системи є множинність її описань в силу принципової складності кожної системи, що вимагає для її адекватного пізнання побудови різних моделей, кожна з яких описує лише певний аспект системи»¹.

Множинність описання системи — трактується так: внаслідок складності її будови і неможливості «осягнути неосяжне» в пізнанні всієї цієї складності для дослідника допустима побудова будь-якої безлічі теоретичних моделей, кожна з яких описує лише якийсь певний аспект системи². Тому в процесі моделювання дуже важливо чітко визначити напрямок розробки моделі — її контекст, точку зору і мету. При цьому також

¹ Пьянков В. А., Лепенков А. Д. Общая теория систем и системный анализ : учебное пособие / под. ред. А. В. Пьянкова. Челябинск : Издательский центр ЮУрГУ, 2013. С. 11.

² Япаскурт О. В. Методология познания осадочного процесса и некоторые итоги ее внедрения в практику научных работ. Обзор концептуальных проблем литологии / отв. ред. О. В. Япаскурт. Москва : ГЕОС, 2012. С. 4–33.

важливо пам'ятати, що одна модель представляє одну точку зору. Для моделювання системи з декількох точок зору використовується кілька моделей¹.

Криміналістична тактика невичерпна, як невичерпний будь-який інший об'єкт реальної дійсності. Тому створення чергової абстрактної конструкції в різноманітному ряду таких, що перетинаються між собою моделей криміналістичної тактики, завжди буде залежати від того, ведемо ми мову про теоретичні положення, які складають зміст даного розділу криміналістики чи про кінцевих споживачів, розроблених в її рамках наукових рекомендацій, здійснювану ними тактичну діяльність або про інші аспекти цього явища, маючи також на увазі його межі й мету, для якої створюється модель, а також суб'єктивну точку зору її автора.

Отже, описуючи систему, ми створюємо деяку модель (графічну, вербальну), що втілює нашу точку зору на певний аспект реальної системи. Ось чому важливо розрізнити систему як об'єкт реальної дійсності і систему як модель, як описання, відображене у свідомості дослідника і виражене за допомогою тих чи інших смислових носіїв. Те як буде виглядати модель певною мірою залежати від того, з якою метою вона створюється.

Таким чином, можна припустити, що описання системи «криміналістична тактика» під кутом зору дослідника проблем криміналістичного забезпечення досудового слідства буде відрізнятися від моделі, створеної з метою вивчення питань тактики підтримання державного обвинувачення або тактики судового провадження. Недаремно ж вважається, що «якщо дати різним експертам завдання визначити склад однієї й тієї ж системи, то результати їх роботи будуть відрізнятися, іноді досить суттєво. Причина такого результату полягає не тільки в тому, що у них можуть бути різні знання про систему. Головні труднощі в побудові моделі складу системи полягають у тому, що межі розбиття моделі складу системи на підсистеми й елементи визначаються цілями системи і є відносними, умовни-

¹ Диязитдинова А. Р., Кордонская И. Б. Общая теория систем и системный анализ. Самара : Поволжский государственный университет телекоммуникаций и информатики, 2017. С. 94.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз ми»¹. З цього випливає, що створити єдину всеосяжну модель криміналістичної тактики неможливо та й навряд чи необхідно, «...оскільки складність моделі при цьому може виявитися настільки значною, що ніякого спрощення дослідницького завдання не відбудеться»², при цьому моделювання, як метод пізнання складних систем, втратить будь-який сенс.

Підсумовуючи, зазначимо, що для створення будь-якої абстрактної конструкції, важливо обрати правильний метод описання модельованого об'єкта. Думається, що в якості такого можна запропонувати підхід, згідно з яким система моделюється за певними критеріями: змістовним, структурним, функціональним. Відповідно до цього створюються модель складу, модель структури або функціональна модель системи. Остання з них «призначена для вивчення особливостей роботи (функціонування) системи та її призначення у взаємозв'язку з внутрішніми й зовнішніми елементами»³, основними з яких у складних соціальних системах є суб'єкти відповідного процесу. Кожен з них в середині системи виконує певну функцію, спрямовану на забезпечення досягнення нею своєї мети. З цього випливає, що тільки розуміння необхідності урахування процесуальних функцій учасників кримінального провадження забезпечить можливість створення адекватної моделі системи «криміналістична тактика». Сподіваємося, що саме це дозволить і нам досягти необхідної логічності, послідовності й завершеності у викладенні власних уявлень про поняття, зміст та структуру тактики судового розгляду кримінальних справ.

§ 2. СУДОВА ТАКТИКА: ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ, СТРУКТУРА

В криміналістичній літературі наводяться різні за змістом визначення категорії «судова тактика» та близьких, на перший погляд, понять «тактика судового розгляду»,

¹ Там само. С. 80.

² Кононюк А. Е. Системология. Общая теория систем. В 4-х кн. Кн. 1. Київ : Освіта України, 2014. С. 21.

³ Кононюк А. Е. Обобщенная теория моделирования. Начала. К. 1. Ч.1. Київ : Освіта України, 2012. С. 26.

«тактика судового слідства», «тактика судових дій» тощо. У зв'язку з цим важливо відпочатку визначитися з побудовою термінологічного ряду. Якщо за основу прийняти суб'єкт, який використовує тактичні рекомендації, то виходячи з того, що «слідча тактика» призначена слідчому, правильним буде вважати, що «тактика обвинувачення» використовується прокурором, «тактика захисту» — адвокатом, а «тактика суду» або «тактика розгляду кримінальних справ судом» призначена суду. Термін же «судова тактика», як зазначає В. Ю. Шепітько, поняття родове, яке охоплює всю систему тактичних прийомів, що використовуються в судовому процесі, включаючи тактику суду, обвинувачення і захисту¹. Запропонований підхід створює чітку термінологічну визначеність, дозволяє уникнути плутанини, відокремити досліджуваний нами об'єкт від суміжних і може бути покладений в основу його змістовно-структурної характеристики².

Л. Ю. Ароцкер, який зробив суттєвий внесок в розвиток судової тактики, розглядав її як систему заснованих на кримінально-процесуальному законі прийомів і методів планомірної підготовки й проведення судового слідства (*якому за чинним КПК України відповідає стадія судового розгляду — Ю.М.*) та окремих судових дій, що забезпечують встановлення істини у справі³. За Н. О. Якубович тактика судового слідства — це система прийомів і методів, розроблених відповідно до кримінально-процесуального закону з використанням даних спеціальних наук та узагальнення судової практики для організації планомірного й ефективного проведення судового слідства шляхом правильного конструювання судових версій, обрання раціонального порядку їхньої перевірки та визначення лінії поведінки суду й учасників судового розгляду при проведенні процесуальних

¹ Шепітько В. Ю. Теория криминалистической тактики: монография. Харьков: Гриф, 2002. С. 311.

² Поряд із терміном «судова тактика» в цьому дослідженні використовується термін «тактика судового провадження», якому надається синонімічне значення.

³ Ароцкер Л. Е. Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве уголовных дел. Москва: Юрид. лит., 1964. С. 29.

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз

дій з дослідження доказів¹. З точки зору Г. В. Бессонова, тактика судового слідства — це розроблена на основі даних науки, відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства, судової етики, система прийомів і рекомендацій з наукової організації, планування та здійснення дослідження доказів, вибрана з урахуванням умов судової ситуації, спрямована на встановлення об'єктивної істини, винесення законного й обґрунтованого судового рішення, а також з'ясування причин та умов, що сприяли здійсненню суспільно небезпечного діяння².

О. Ю. Корчагін вважає, що судова тактика — це система криміналістичних науково-практичних рекомендацій стосовно оптимізації судового слідства, раціональних способів провадження судових дій з метою встановлення істини по справі³. Г. А. Воробйов під тактикою судового слідства розуміє засновану на кримінально-процесуальному законі, досвіді судової та слідчої практики й даних спеціальних наук систему наукових положень і практичних рекомендацій, що впливають із них, по організації й проведенню планомірного й цілеспрямованого судового слідства, що забезпечує найбільш ефективне виконання завдань правосуддя⁴. На думку К. С. Єгорова тактика судового слідства являє собою систему наукових положень та розроблених на їх основі тактичних засобів і методів по забезпеченню організації, планування й проведення судових дій⁵.

С. Ю. Якушин розглядає тактику судового слідства як розроблену та рекомендовану наукою криміналістикою, апробовану судовою практикою систему положень і рекомендацій

¹ Советская криминалистика. Теоретические проблемы : монография / Н. А. Селиванов и др. Москва : Юрид лит., 1978. С. 139.

² Бессонов Г. О тактике судебного следствия. *Советская юстиция*. 1988. № 13. С. 26–28.

³ Корчагин А. Ю. Организационно-тактические и методические основы криминалистического обеспечения судебного разбирательства уголовных дел : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2007. С. 24.

⁴ Воробьев Г. А. О предмете тактики судебного следствия. *Правоведение*. 1973. № 6. С. 58–63.

⁵ Егоров К. С. Проблемы криминалистического обеспечения судебного следствия : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1994. С. 127.

щодо обрання та застосування з урахуванням сформованої судової ситуації допустимих окремих тактичних прийомів, а також найбільш ефективної і доцільної лінії поведінки при дослідженні доказів з метою успішного вирішення завдань кримінального судочинства¹. З точки зору В. Г. Ульянова тактика судового слідства — це частина криміналістичної тактики, що включає систему наукових положень криміналістики, психології, логіки й інших наук і таких, що розробляються на їх основі рекомендацій з планування судового слідства визначення лінії поведінки осіб, які здійснюють перевірку, оцінку й використання доказів та використовуваних ними тактичних прийомів слідчих дій, здійснюваних для встановлення істини у справі в умовах незмінюваності складу суду, рівності й змагальності сторін, гласності, усності, безпосередності судового розгляду².

І. І. Когутич визначає тактику судового розгляду кримінальних справ як самостійну і завершальну частину криміналістичної тактики, що вивчає закономірності взаємовідносин учасників провадження у кримінальних справах у суді за типових ситуацій збирання (формування), дослідження й використання доказів, реалізуючи на цій основі традиційні й новостворені системи криміналістичних рекомендацій з метою найоптимальнішого досягнення мети та виконання завдань кримінального правосуддя³.

При беззаперечній вагомості внеску І. І. Когутича в розробку проблем судової тактики, запропоноване науковцем визначення викликає деякі зауваження. Так, на нашу думку, судова тактика є не завершальною, а самостійною складовою криміналістичної тактики. До того ж предметом тактики є не

¹ Якушин С. Ю. Понятие, задачи и средства тактико-криминалистического обеспечения предварительного и судебного следствия. *Известия Алтайского государственного университета*. 2010. № 2. С. 113–115.

² Ульянов В. Г. Государственное обвинение в Российском уголовном судопроизводстве (процессуальные и криминалистические аспекты) : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2002. С. 113.

³ Когутич І. І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. С. 16.

взаємовідносини учасників, а закономірності безпосередньо судового провадження. І, зрештою, на підставі вивчення закономірностей не реалізуються, а розробляються певні тактичні прийоми та їх комплекси, що рекомендуються для використання в судовій практиці.

С. П. Сухов вважає, що предмет тактики судового слідства може бути визначений як система наукових положень, спрямованих на організацію найбільш ефективного розгляду кримінальних справ; доцільних, заснованих на принципах кримінального правосуддя, специфічних прийомів і способів проведення судом процесуальних дій для встановлення події злочину, винуватості особи, яка його вчинила, і винесення обґрунтованого вироку, а також виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину¹.

На думку В. Ю. Шепітька, судова тактика повинна містити арсенал найбільш доцільних прийомів (способів) проведення судових дій, черговості-последовності таких дій². С. В. Кобилинська до змісту судової тактики включає тактику судових дій; тактику підтримання державного обвинувачення; тактику подолання протидії судовому слідству; тактику взаємодії учасників судового слідства, а також тактику правомірного захисту³.

З позиції завдань криміналістики С. Л. Кисленко пропонує структуру тактики судового слідства⁴, яку І. І. Когутич ро-

¹ Сухов С. П. К вопросу о структуре и содержании криминалистической тактики. Теоретические проблемы криминалистической тактики: межвуз. сб. науч. трудов. Свердловск, 1981. С. 18–27.

² Шепітько В. Ю. Теория криминалистической тактики: монография. Харьков: Гриф, 2002. С. 309–310.

³ Кобылинская С. В. Криминалистические проблемы организации судебного разбирательства уголовных дел в суде первой инстанции: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2009. С. 23.

⁴ Кисленко С. Л. Тактика судебного следствия и ее место в системе криминалистики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Саратов, 2002. С. 88.

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз

зширює до тактики судового розгляду кримінальних справ¹, що включає: тактику виконання окремих судових дій (особливості ухвалення судових рішень, підготовки і виконання судово-слідчих та інших процесуальних дій, оцінки результатів судового розгляду тощо); особливості використання тактичних прийомів, спрямованих на збирання (формування), дослідження й використання доказової інформації; специфіку взаємодії (взаємовідносин) учасників судового провадження; тактику підтримання державного обвинувачення у конфліктних ситуаціях (в умовах протидії з боку захисника підсудного чи інших учасників сторони обвинувачення та захисту).

На наш погляд, виокремлення авторами двох різних підрозділів — тактики виконання окремих судових дій і особливостей використання тактичних прийомів недоцільне. Тактичні прийоми використовуються при проведенні судових дій і є їх невіддільною складовою. Для кожної судової дії, залежно від ситуації, що склалася, властивий певний набір специфічних прийомів. Тому неможливо розглядати тактику проведення судових дій окремо від особливостей використання тактичних прийомів.

Г. В. Бессонов вважає, що тактика судового провадження включає: планування судового слідства; встановлення порядку дослідження доказів; встановлення психологічного контакту; усунення протиріч у доказах; проведення окремих судових дій².

Г. А. Воробйов до тактики судового слідства відносить:

– прийоми планування судового слідства;

– тактичні прийоми проведення судового слідства в цілому як єдиного й безперервного процесу дослідження доказів, що охоплюють: а) тактику суду з дослідження доказів; б) контрольовану й керовану судом тактику учасників судового розгляду; в) рекомендації із забезпечення виховного впливу судового слідства, з'ясування й усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочину; г) тактичні прийоми з викорис-

¹ Когутич І. І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. С. 16.

² Бессонов Г. О тактике судебного следствия. *Советская юстиция*. 1988. № 13. С. 26–28.

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз

тання в суді деяких науково-технічних засобів і спеціальних знань; д) інші рекомендації, обумовлені розглядом певних видів злочинів, вирішенням специфічних завдань доказування й окремих питань у ході судового слідства;

– тактичні прийоми проведення окремих судових дій та їх різновидів¹.

На наш погляд, Г. В. Бессонов і Г. А. Воробйов змішують засоби тактики (тактичні прийоми), тактичні завдання (встановлення психологічного контакту) з іншими структурними елементами криміналістичної тактики.

На думку К. С. Єгорова, тактика судового слідства є складовою частиною криміналістичної тактики². І. І. Когутич³, І. О. Возгрін⁴ включають судову тактику до особливої частини криміналістичної тактики. Натомість С. П. Сухов з огляду на роль і значення судового розгляду як центральної стадії кримінального процесу вважає, що судова тактика повинна займати окреме місце в системі криміналістики й має бути виділена в самостійний розділ⁵, який О. Ю. Корчагін пропонує назвати — «Криміналістичне забезпечення судового розгляду», що включає організацію судового розгляду, судову тактику, судову методику, використання спеціальних знань та методику ухвалення проміжних і остаточних рішень у кримінальній справі⁶. Концепцію криміналістичного забезпечення судового розгляду підтримує О. С. Кудрявицький¹.

¹ Воробьёв Г. А. О предмете тактики судебного следствия. *Правоведение*. 1973. № 6. С. 58–63.

² Егоров К. С. Проблемы криминалистического обеспечения судебного следствия : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1994. С. 127.

³ Когутич І. І. Про систему криміналістичної тактики та короткий аналіз її складових. *Держава і право*. № 45. С. 441–446.

⁴ Возгрин И. А. Введение в криминалистику. История, основы теории, библиография. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003. С. 216–217.

⁵ Сухов С. П. К вопросу о структуре и содержании криминалистической тактики. Теоретические проблемы криминалистической тактики: межвуз. сб. науч. трудов. Свердловск, 1981. С. 18–27.

⁶ Корчагин А. Ю. Организационно-тактические и методические основы криминалистического обеспечения судебного разбирательства

Ряд авторів розглядають судову тактику як складову тактики слідчої². Так, зокрема, І. Ф. Пантелеев включає судову тактику до поняття слідчої тактики, оскільки вважає, що «всі питання, які виникають перед суддями, прокурором та адвокатом у ході судового слідства, мають тактичний характер, відносяться до області слідчої тактики й повинні вирішуватися не на основі суб'єктивістського підходу, а з урахуванням наукових рекомендацій»³. Однак, як зазначає В. І. Комісаров, слідча тактика стосується тільки слідчих, а судова тактика повинна розроблятися окремо під певного споживача — суддю, обвинувача та захисника⁴. І. Є. Биховський у свою чергу підкреслює, що з урахуванням специфіки діяльності зі збирання доказів на досудовому слідстві й у суді, криміналістична тактика повинна бути підрозділена на слідчу тактику й судову тактику⁵. С. П. Мітричев також наголошує на тому, що тактика судових дій суттєво відрізняється від слідчої тактики і прийоми, розроблені криміналістикою для досудового слідства, не можуть механічно переноситися в стадію судового розгляду кримінальних справ⁶.

уголовных дел : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2007. С. 8–9.

¹ Кудрявицкий А. С. Оперативно-розыскное и крими-налистическое обеспечение судебного разбирательства дел о преступлениях, совершаемых организованными преступными обществами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Тюмень, 2011. 26 с.

² Криминалистика : учебник / З. Е. Шиманова и др. ; под ред. Г. Г. Зуйкова и Р. С. Белкина ; Высшая школа МВД СССР. Москва : НИ и РИО, 1970. Т. 2. С. 8; Криминалистика : учебник / Р. С. Белкин и др. ; под ред. Р. С. Белкина, Б. А. Викторова. Москва : Юрид. лит., 1976. С. 220–221.

³ Пантелеев И. Ф. Теоретические проблемы советской криминалистики. Москва : ВЮЗИ, 1980. С. 62–63.

⁴ Комиссаров В. И. Научные, правовые и нравственные основы следственной тактики / под ред. А. Н. Васильева. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1980. С. 19.

⁵ Быховский И. Е. Процессуальные и тактические вопросы системы следственных действий : автореф. ... дис. д-ра юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1976. С. 16–17.

⁶ Митричев С. П. Теоретические основы советской криминалистики (Введение в науку) : учебное пособие. Москва : ВЮЗИ, 1965. С. 46.

Водночас не можна не погодитися з С. Л. Кисленком, котрий вважає нераціональним підхід, за якого розробка тактичних прийомів здійснювалася б тільки в рамках судової тактики, без урахування того величезного досвіду, який накопичила тактика слідча. Низка найбільш загальних положень і рекомендацій криміналістичної тактики однаково успішно може використовуватись і під час провадження досудового слідства і в ході судового розгляду (наприклад, загальні положення планування; прийоми встановлення психологічного контакту, використання науково-технічних засобів при провадженні окремих слідчих або судових дій і т.д.)¹.

Підсумовуючи, зазначимо, що на нашу думку вірною є позиція тих науковців, які вважають судову тактику складовою окремого розділу криміналістики — криміналістичної тактики². При цьому, однак, дискусійними залишаються питання щодо змісту та структури самої тактики судового провадження. Відкритим, зокрема, є питання суб'єктного складу тактики судового розгляду кримінальних справ. І якщо державний обвинувач, як споживач тактичних рекомендацій, жодних заперечень криміналістів не викликає, то з приводу суду та сторони захисту позиції науковців різняться. Одні з них відносять до складу суб'єктів судової тактики всіх професійних учасників судового провадження (суд, прокурора, адвоката-захисника)³, інші виключають суд з-поміж адресатів тактико-криміналістичних розробок, наполягаючи на тому, що лише «дві особи (сторони), які змагаються в суді є суб'єктами криміналістичної тактики при судовому розгляді кримінальних справ: прокурор — державний обвинувач і адвокат — захис-

¹ Кисленко С. Л., Комиссаров В. И. Судебное следствие: состояние и перспективы развития. Москва : Юрлитинформ, 2003. С. 99–100.

² Винберг А. И. О научных основах криминалистической тактики. *Правоведение*. 1965. № 3. С. 78–83; Криминалистика : учебник / Т. В. Аверьянова и др. ; под ред. Р. С. Белкина. Москва : НОРМА, 2003. С. 451; Специализированный курс криминалистики : учебник / В. П. Бахин и др. ; отв. ред. М. В. Салтевский. Київ : НИИРИО КВШ МВД СССР, 1987. С. 107.

³ Когутич І. І. Про систему криміналістичної тактики та короткий аналіз її складових. *Держава і право*. № 45. С. 441–446.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз
ник підсудного»¹. Третя група науковців навпаки критично
ставиться до розробки в межах криміналістичної теорії спеціальних
тактичних рекомендацій для сторони захисту. Остання з наведених точок зору
видається нам найбільш переконливою і ось чому.

§ 3. ТАКТИКА СТОРІН СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Ідея існування двох підсистем криміналістики — криміналістики обвинувачення і криміналістики захисту належить професору О. Я. Баєву. Другу з них він назвав «Криміналістичною адвокатологією»². Вважається, що криміналістична адвокатологія як підсистема криміналістики повинна мати свою загальнотеоретичну концепцію стратегії і тактики професійного захисту, та відповідні рекомендації для організації і здійснення захисту в конкретних видах кримінальних справ³.

На думку Л. О. Зашляпіна нова галузь повинна бути протидією традиційній криміналістичній методиці розслідування й розгляду окремих видів злочинів у змагальному процесі⁴. Для відповідності криміналістики принципам цього процесу Г. О. Зорін пропонує доповнити предмет криміналіс-

¹ Баєв М. О., Баєв О. Я. Защита от обвинения в уголовном процессе. Воронеж, 1995. С. 9.

² Баєв О. Я. Избранные работы по проблемам криминалистики и уголовного процесса: сборник. Москва : ЭКМО, 2011. С. 178. URL: http://kalinovsky-k.narod.ru/b1/Baev_izbrannoe_2011.pdf (дата звернення 28.12.2018).

³ Баєв М. О., Баєв О. Я. Стратегические принципы тактики защиты по уголовным делам. Криминалистические аспекты профессиональной защиты по уголовным делам: сб. науч. тр. Екатеринбург, 2001. С. 5–12.

⁴ Зашляпин Л. А. Организация профессиональной защиты: отношение к объектной области криминалистики, соотношение с иными понятиями. Профессиональная деятельность адвоката как объект криминалистического исследования: сб. науч. тр. Екатеринбург : Чароид, 2002. С. 170–173.

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз тики закономірностями діяльності професійних адвокатів¹. Правомірність постановки цього питання В. Ю. Шепітько пояснює розподілом функцій в кримінально-процесуальній галузі².

Схожої точки зору дотримується І. І. Когутич, за словами якого криміналістика зобов'язана своїми рекомендаціями в однаковій мірі допомагати реалізації усіх трьох кримінально-процесуальних функцій: обвинувачення, захисту і вирішення кримінальної справи³.

Посилаючись на те, що адвокати так само як і прокурори потребують ґрунтовних криміналістичних знань та практичних навичок оперування ними, О. Г. Яновська також вважає, що криміналістика адвокатської діяльності має право на життя⁴. Р. М. Жамієва у свою чергу заявляє, що позиція науковців, які протидіють включенню тактики захисту в об'єкт і предмет криміналістики, буде гальмувати виникнення й розвиток цього перспективного наукового напрямку⁵.

М. О. Баєв розглядає тактику професійного захисту у кримінальних справах як підсистему криміналістичної тактики⁶, його позицію поділяють Я. О. Береський та

¹ Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики. Минск : Амалфея, 2000. С. 56.

² Шепітько В. Ю. Трансформації в кримінальному процесі та деякі тенденції криміналістики в сучасних умовах. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична*. 2015. Вип. 1. С. 201–207.

³ Когутич І. І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2010. С. 19.

⁴ Яновська О. Ефективна реалізація функцій обвинувачення та захисту як умова змагального кримінального судочинства. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. № 2 (96). 2013. С. 16–19.

⁵ Жамієва Р. М. Тактика защиты по уголовным делам: к вопросу об объекте и предмете криминалистики. *Вестник Южно-уральского государственного университета*. 2007. № 28. С. 44–46.

⁶ Баєв М. О. Тактические основы деятельности адвоката-защитника в уголовном судопроизводстве. Воронеж : ВГУ, 2004. С. 16.

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз

О. В. Острогляд¹, В. Ю. Юсупов², О. О. Маріна вважає за можливе внесення тактики професійного захисту окремим елементом у тактику судового слідства, оскільки, на її думку, тактика захисника й тактика слідчого, так само як і тактика захисника й тактика державного обвинувача, в судовому розгляді співзалежні, оскільки застосування тактичного прийому однією стороною тягне за собою вибір тактичного прийому протидії іншою стороною³.

Наведені міркування правників викликають заперечення. Не вдаючись до глибокої дискусії з цього питання, відзначимо основні положення, які не дозволяють прийняти вказані пропозиції.

Продуваючи ідею включення адвокатології в систему криміналістики, О. Я. Баєв писав, що системне дослідження з позицій криміналістики кримінального переслідування і захисту від нього як єдиного об'єкта під кутом закономірностей, що вивчаються цією наукою, дозволяє, в першу чергу, оптимізувати діяльність професійних його учасників. При цьому системний підхід дозволяє розробляти засоби оптимізації їх діяльності з урахуванням пізнання того, як ці закономірності й окремі результати їх проявів використовуються суб'єктом, чия професійна функція протилежна професійній функції іншого суб'єкта. І кожна з цих тактик, їх оптимізація неухильно передбачає пізнання та врахування тактики протилежного суб'єкта. В остаточному підсумку, на думку автора, це оптимізує й саму науку, що вивчає ці проблеми, криміналістику⁴.

На перший погляд, наведені положення, самі по собі, здаються цілком справедливими. Розробник криміналістичних

¹ Острогляд О. В., Береський Я. О. Окремі теоретичні аспекти розуміння тактики захисту в кримінальному процесі України. *Науково-інформаційний вісник*. 2012. № 5. С. 129–135.

² Юсупов В. Ю. Криміналістика в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст. (історико-теоретичне дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. С. 404–405.

³ Маріна Е. А. К вопросу о тактике защиты в системе криминалистики. *Известия Оренбургского государственного аграрного университета*. 2011. №1 (29). С. 244–246.

⁴ Баєв О. Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Следственная тактика : научно-практическое пособие. Москва : Экзамен, 2003. С. 10.

засобів розкриття істини в кримінальному провадженні не може не враховувати ймовірність тактичного протистояння особи, інтересам якої встановлення дійних обставин справи, як правило, не відповідає. Власне кажучи, тактична майстерність багата в чому й полягає у здатності передбачати поведінку суперника в тій чи іншій ситуації та вміло долати різні хитрощі або пряму протидію протилежної сторони. Однак, будучи бездоганними з точки зору формальної логіки (поза контекстом завдань криміналістики), судження відомого криміналіста жодним чином не переконують нас у необхідності розширення предмета криміналістики шляхом розробки тактичних засобів захисту в кримінальному процесі. Обґрунтовуючи свої висновки з позиції системного підходу, їх автор залишає поза увагою одну дуже суттєву властивість кожної штучної системи — прагнення всіх її елементів до досягнення глобальної мети.

Людина буде системою, маючи на увазі деяку мету — розв'язання якоїсь проблеми¹. Одне з визначень системи так і говорить: система є засіб досягнення мети². Доречно у зв'язку з цим згадати, що ще в 1925 році І. М. Якимов писав про криміналістику як про науку, що «...за мету ставить допомогу правосуддю в розкритті матеріальної істини в кримінальній справі»³. Але чи завжди діяльність адвоката-захисника в кримінальному процесі спрямована на досягнення цієї мети?

Спробуємо розібратись.

Сьогодні тактика адвоката-захисника розглядається як спосіб його практичної діяльності, що являє собою сукупність тактичних прийомів, вироблених криміналістичною наукою, які використовуються ним для здійснення тактичного впливу на психіку об'єкта такого впливу, спрямованого на подолання протидії, що чиниться цим об'єктом (прямої, прихованої, потенційної, уявної та ін.), або на спонукання цього об'єкта до вчинення певних дій в інтересах захисту (за відсутності явної

¹ Вороб'єв В. А., Березовская Ю. В. Теория систем и системный анализ. Стохастические системы : учебное пособие. Архангельск : ИПК САФУ, 2012. С. 10.

² Тарасенко Ф. П. Прикладной системный анализ : учебное пособие. Москва : КНОРУС, 2010. С. 50.

³ Якимов И. Н. Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике. Москва : Изд-во НКВД РСФСР, 1925. С. 3.

протидії), з метою досягнення захисником поставленої мети для реалізації функції захисту¹. Метою захисника, таким чином, є виключно відстоювання інтересів його клієнта. Встановлення істини входить у завдання захисника лише остільки, оскільки це збігається з інтересами клієнта. Якщо такого збігу немає, встановлення істини у справі прямо суперечить інтересам захисника, а отже не може входити до кола завдань теорії професійного захисту. Водночас провідним завданням криміналістики в контексті загальних завдань кримінального судочинства, виступає боротьба зі злочинністю, а більш конкретно, напрацювання технічних засобів, тактичних прийомів і методів розкриття й розслідування злочинів, викриття й усунення будь-якої протидії розслідуванню. Відтак головне, що відрізняє криміналістику від теорії професійного захисту в кримінальних справах, — корінна відмінність в цілях. Всі положення науки криміналістики спрямовані на те, щоб допомогти слідчому і суду у встановленні об'єктивної істини в справі².

Натомість адвокати-захисники, за словами Р. С. Белкіна, в силу своєї часто невисокої професійної кваліфікації стурбовані в першу чергу пошуками не істини, а упущень, прогалин, помилок слідства, доказом не істини, а того, що вона не встановлена обвинуваченням. Їх мета, як кажуть професіонали, «розвалити справу», показати неспроможність обвинувачення³. Але якщо цілі слідчого й захисника не збігаються, а в більшості випадків прямо протилежні, ясно, що проблеми теорії професійного захисту не можна розробляти в рамках однієї загальної науки — криміналістики. Фактично це зробить криміналістику безпредметною, призведе до розмивання її фундамен-

¹ Погорецький М. А., Сергеева Д. Б. Тактика захисника: поняття, зміст та місце в системі криміналістичної тактики. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 113–123.

² Филиппов А. Г. Некоторые теоретические проблемы современной российской криминалистики. *Jurisprudencij*. 2005. № 65 (57). С. 16–24.

³ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. Москва : Норма, 2001. С. 195–196.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз тальних основ, руйнування її стрижня¹. Власне тому, як справедливо зазначає М. П. Яблоков, органічно неприродне для криміналістики й морально не виправдане одночасне напрацювання нею прийомів і методів, які можуть ускладнити розслідування або ж навіть слугувати засобом протидії встановленню істини у справі².

А. Ф. Волобуєв також вважає абсурдною ідею визначення завдань криміналістики, наприклад, щодо тактики дій адвоката під час досудового розслідування з метою спонукання недосвідченого слідчого до помилок при проведенні слідчорозшукових дій, оскільки це фактично означало б розроблення рекомендацій щодо протидії розслідуванню і перешкодженню встановленню істини, а значить — і порушення прав інших учасників кримінального провадження³.

«Криміналістика захисту» — це антикриміналістика, яка підміняє собою справжній зміст і призначення криміналістичної науки⁴. Перед адвокатом, на відміну від органів досудового розслідування, прокурора, не стоїть завдання боротьби зі злочинністю та викриття злочинців. Його професійний обов'язок — захищати особу, навіть якщо вона причетна до вчинення злочину, використовуючи для цього визначені законодавством прийоми та способи, з тим, щоб не було покарано невинного чи покарано не відповідно до вчиненого. Характер захисної діяльності адвоката не вимагає якоїсь специфічної, особливої стратегії й тактики. Захисник не організовує та не планує хід розслідування й судового розгляду справ, він не проводить будь-яких слідчих (розшукових) і судових дій, а лише бере участь в них. Способи і засоби самостійного збирання захисни-

¹ Филиппов А. Г. Криминалистика и теория профессиональной защиты по уголовным делам. *Вестник криминалистики*. 2003. Вып. 1(5). С. 15–21.

² Яблоков Н. П. Нужно ли менять предметную область и систему криминалистики? Актуальні проблеми криміналістики: матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 25–26 вересня 2003 р. Харків, 2003. С. 14–18.

³ Волобуєв А. Ф. Криміналістика в умовах реформування кримінального судочинства. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3 С. 151–157.

⁴ Головин А. Ю., Яблоков Н. П. Криминалистика: природа и система. Москва : Юристъ, 2005. С. 97.

ком доказів у справі вельми обмежені. Захисник не є елементом системи управління кримінальним судочинством і зокрема судовим розглядом кримінальних справ. Тому для визначення захисником стратегії й тактики своїх дій у конкретній справі потрібне лише добре знання криміналістичної тактики й методики розслідування злочинів. Іншими словами, криміналістиці у зв'язку з розширенням функцій професійного захисту в кримінальному судочинстві властива не розробка стратегії і тактики захисту, а лише розробка тактики окремих слідчих дій за участю захисника¹.

Практика свідчить, що науковий доробок криміналістів ефективно використовується в усіх галузях судового процесу, в інших царинах людської, й не лише правозастосовної, діяльності. Однак, як зауважує В. Ю. Шепітько, затребуваність криміналістики, використання її даних в інших сферах, певні процеси інтеграції та диференціації наукового знання не змогли привести до істотної зміни предмета криміналістики, яка як і раніше залишається наукою про закономірності злочинної діяльності та її відображення в джерелах інформації, які є основою для розробки засобів, прийомів і методів збирання, дослідження, оцінки й використання доказів з метою розкриття, розслідування, судового розгляду й запобігання злочинів².

За словами Л. Я. Драпкина, сфера застосування різних криміналістичних розробок і надалі буде розширюватися, але це жодною мірою не свідчить про те, що криміналістика спеціально створює методи і засоби для різних видів і напрямків теоретичної та практичної діяльності³. Звісно, що користува-

¹ Кисленко С. Л., Комиссаров В. И. Судебное следствие: состояние и перспективы развития. Москва : Юрлитинформ, 2003. С. 23; Яблоков Н. П., Головин А. Ю. Криминалистика: природа и система Москва : Юристъ, 2005. С. 95.

² Шепітько В. Ю. Изменчивость криминалистики в XXI веке и ее задачи в современных условиях. Криміналістика XXI століття: матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 25–26 листопада 2010 р. Харків, 2010. С. 55–59.

³ Драпкин Л. Я. Развитие криминалистики и трансформация определения ее предмета. *Библиотека криминалиста. Научный журнал*. 2012. № 4(5). С. 324–327.

чами тактико-криміналістичних розробок поряд зі слідчими або прокурорами можуть бути й адвокати, але розробка спеціальних положень, спрямованих на оптимізацію їх діяльності не входить до кола завдань науки криміналістики.

Предмет науки — це не суб'єктивно сприйнятї явища, не вибір вчених, а та реальність, для пізнання якої створюється будь-яка наука. Якщо й далі ототожнювати предмет пізнання науки з пізнавальними уподобаннями вчених, то в ідеях розширення предмета криміналістики можна вийти за межі розумного¹. Досягнення єдності поглядів вчених на предмет криміналістики та її природу можна вважати важливим завданням, фактором, що створює передумови для формування єдиного криміналістичного простору².

На наш погляд, гарантією методологічно вірних та обґрунтованих висновків щодо предмета криміналістичної тактики є системний підхід до розуміння змісту цього феномена, а відтак ще раз підкреслимо: одним з очевидних і обов'язкових ознак системності є взаємопов'язаність її складових частин і підпорядкованість організації всієї системи певній меті³. Мета є системоутворюючим фактором, оскільки елементи об'єднуються та функціонують як ціле заради її досягнення⁴. Кожна система має певні межі, що визначаються метою її функціонування і саме «мета, заради якої створюється система, диктує вибір складу й структури системи»⁵. Впровадження в криміналістику, метою якої є створення засобів і методів викриття злочинців, підсистеми з іншими, діаметрально протилежними цілями зруйнує систему науки криміналістика.

¹ Эксархопуло А. А. Учение о предмете криминалистики как теоретическая база для постановки ее актуальных задач. *Библиотека криминалиста. Научный журнал*. 2012. № 3 (4). С. 37–46.

² Смахтин Е. В. Криминалістика: кризис или необходимость уточнения содержания предмета? *Российское право: Образование. Практика. Наука*. 2017. № 5 (101). С. 26–32.

³ Антонов А. В. Системный анализ : учебник. Москва : Высшая школа, 2004. С. 4.

⁴ Системний аналіз сталого розвитку : навч. посібник / В. П. Бех та ін. ; за заг. ред. В. П. Беха, М. В. Туленкова. Київ : МП «Леся», 2015. С. 277.

⁵ Тарасенко Ф. П. Прикладной системный анализ : учебное пособие. Москва : КНОРУС, 2010. С. 50.

Адвокатській, як і будь-якій іншій цілеспрямованій діяльності, безумовно, притаманна певна тактика, що може й повинна, розроблятися, але в рамках теорії адвокатської діяльності, або, як її ще називають, адвокатології¹. Звідси правильним слід визнати підхід, згідно з яким тактика захисту в судовому розгляді кримінальної справи розглядається як «система наукових, інтегрованих із криміналістики обвинувачення, розроблених адвокатологією та напрацьованих адвокатською практикою прийомів та способів діяльності адвоката-захисника у справі, з метою найбільш вмілого їх використання для ефективного захисту прав та законних інтересів підсудного»². До предметної ж області криміналістики слід віднести розробку рекомендацій з аналізу, оцінки, прогнозування, моделювання розвитку ситуацій кримінального провадження з огляду на позицію сторони захисту та її врахування суб'єктами криміналістичної діяльності при реалізації тактичних задач розслідування та судового розгляду кримінальних справ.

Тактика захисту, таким чином, повинна розглядатися криміналістикою, як тактика протидіючої сили. Важливим завданням тактики є вивчення засобів і методів противника, його підходів до їх реалізації в тій чи іншій ситуації, виявлення сильних і слабких сторін його позиції. Без знання закономірностей захисної діяльності неможливе планування досудового розслідування і судового провадження, моделювання поведінки суперника, прогнозування наслідків застосування тактичних прийомів і комбінацій на результати окремої слідчої (процесуальної) дії чи кримінального провадження в цілому. Подібно до того, як криміналістика не розробляє, але вивчає злочинну діяльність (поведінку злочинця до, під час і після вчинення правопорушення), тактика захисту не розроб-

¹ Центров Е. Е., Оршев В. А. Криминалистика и теория профессиональной защиты. Актуальные проблемы современной криминалистики и судебной экспертизы: матер. междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 35-летию со дня образования кафедры криминалистики Акад. МВД Респ. Беларусь, г. Минск, 3 июня 2011 г. Минск, 2011. С. 118–120.

² Попелюшко В. О. Стратегія і тактика захисту в судовому розгляді справи. *Вісник Академії адвокатури України*. 2008. Вип. 12. С. 96–98.

ляється, але вивчається криміналістикою для озброєння суб'єктів криміналістичної діяльності знаннями про можливі варіанти поведінки підозрюваного (обвинуваченого) та адвоката, що представляє його інтереси. Тільки в такому значенні адвокатська діяльність може розглядатися як один з елементів предмета криміналістики загалом і криміналістичної тактики зокрема.

Інше місце в криміналістиці займає тактика обвинувачення — в стадії судового розгляду вона відіграє одну з головних ролей у дослідженні механізму злочину¹ і одних лише кримінально-процесуальних знань, навіть самого високого ґатунку, не вистачає для переконливого доказування державним обвинувачем перед судом, в умовах змагального розгляду справи, винуватості обвинуваченого².

Допомагаючи суду встановити істину, прокурор повинен проявляти ініціативу та наполегливість у виявленні та поданні доказів, які мають істотне значення для з'ясування обставин кримінального провадження. Виконати покладені на державного обвинувача завдання в суді зможе лише той прокурор, який досконало вивчив матеріали кримінального провадження; знає чинне законодавство і практику його застосування; добре володіє методикою і тактикою дослідження й оцінки доказів; уміє при цьому використовувати дані психології, логіки та має необхідні морально-вольові, інтелектуальні та професійні якості³.

До чинників, що обумовлюють актуальність розробки криміналістичної тактики державного обвинувачення М. Г. Зоріна відносить необхідність: оптимізації дій державного обвинувача; неминучої протидії процесуальному противнику; подолання перешкод у наданні доказів; «перегравання» процесуального партнера (противника) в дослідженні доказів;

¹ Зорина М. Г. Криминалистическая стратегия и тактика государственного обвинения в суде : пособие / под ред. Г. А. Зорина. Гродно : ГрГУ, 2002. С. 3.

² Шадрин В. С. Юбилейная конференция — веха в развитии института и криминалистики. *Криминалисть*. 2011. № 2 (9). С. 3–7.

³ Бишевец О. В. До питання про поняття тактики державного обвинувачення та засоби. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 128–132.

адаптації прийомів і ситуацій в інтересах обвинувачення; реалізації конкурентних тактичних сценаріїв обвинувачення; розкриття внутрішніх зв'язків при використанні проблемних ситуацій; гармонізації окремих дій в єдине тактичне поле; нейтралізації системи захисту протиборчої сторони; з'єднання різних прийомів, методів, засобів в єдиний механізм допустимого впливу на процесуального супротивника; рефлексування потенційних дій партнерів і процесуальних супротивників; вибору тактичних інструментів, прийомів, правил, методів і т.д.; визначення напрямків дій: послідовності, односпрямованості, зустрічності, паралельності, горизонтальності, вертикальності, поглиблення, розширення, посилення ризикованості; конструювання і перетворення нових прийомів і методів; вираження особистісної фундаментальності, тобто всього того, що накопичено попередньою соціальною практикою, по суті, підтримуваного обвинувачення або захисту; пошуку і діагностики прихованих форм інформації при формуванні пропозицій про застосування кримінального закону; інтеграції потенціалів багатьох елементів для концентрованого посилення допустимого впливу на процесуального партнера (противника) в цілях встановлення шляху до істини у справі та досягнення завдань кримінального судочинства; виявлення максимально вигідної ситуації для перехоплення тактичної ініціативи й нанесення головного удару в мінімально захищену зону інтересу тактичного противника; концентрації зусиль при аргументації позицій обвинувача в процесі дебатів¹.

До завдань тактики державного обвинувачення належать: оптимізація професійної діяльності державного обвинувача; протидія процесуальному супротивнику, тобто стороні захисту, у переконанні суду щодо невинуватості підсудного шляхом пред'явлення доказів; конструювання нових тактичних прийомів та комбінацій; адаптація прийомів, що викорис-

¹ Зорина М. Г. Криминалистическая стратегия и тактика государственного обвинения в суде : пособие / под ред. Г. А. Зорина. Гродно : ГрГУ, 2002. С. 9.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз
товуються стороною захисту, з метою розв'язання професійних завдань державного обвинувача¹.

Тактика підтримання державного обвинувачення — це заснований на рекомендаціях криміналістичної науки та обґрунтований позицією у справі алгоритм дій державного обвинувача, який має на меті переконати суд у законності й обґрунтованості обвинувальної тези². Готуючись до підтримання обвинувачення в суді, обвинувач намічає порядок дослідження доказів, черговість судових дій, послідовність допиту свідків, черговість допиту підсудних, порядок дослідження епізодів події злочину та інші тактичні прийоми дослідження справи, які він пропонує суду³. Необхідність розгляду тактики прокурора стосовно судового провадження пояснюється тим, що специфічні умови, в яких здійснюються процесуальні функції даного суб'єкту на стадії судового розгляду, а також засоби й методи їх реалізації настільки відмінні від них же на досудовому розслідуванні, що вимагають вивчення цього виду діяльності та розробки на цій основі тактичних рекомендацій щодо її оптимізації в рамках судової тактики. Під час судового розгляду прокурор повинен повною мірою використовувати криміналістичні методи у своїй безпосередній діяльності⁴.

Таким чином, тактика підтримання державного обвинувачення представляє собою діяльність прокурора на етапах підготовки до судового засідання, проведення попереднього слухання й судового розгляду по кримінальній справі, що обумовлена криміналістичною судовою ситуацією, заснована на системі науково-практичного процесуально-криміналістичного

¹ Бишевец О. В. До питання про поняття тактики державного обвинувачення та засоби. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 128–132.

² Кисленко И. Л. Криминалистические основы поддержания государственного обвинения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Саратов, 2010. С. 10.

³ Воробьёв Г. А. О предмете тактики судебного следствия. *Правоведение*. 1973. № 6. С. 58–63.

⁴ Рубис А. С. Основы теории криминалистического обеспечения деятельности прокурора в сфере борьбы с преступностью : монографія. Минск : Харвест, 2006. С. 4.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз знання і співвіднесена з результатами попереднього розслідування злочину, з метою встановлення судом істини у справі¹.

§ 4. ТАКТИКА СУДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Чи не найпершою науковою працею, що безпосередньо торкнулась питання використання криміналістичних напрацювань судом, стала стаття А. Л. Цыпкина «Судове слідство і криміналістика» (1938 р.), в якій автор підкреслив, що криміналістика — це не тільки «керівництво для слідчого», вона важлива протягом усього кримінального процесу². Значно пізніше на засіданні Ради Всесоюзного науково-дослідного інституту криміналістики Прокуратури СРСР (1955 р.) при обговоренні доповідей О. М. Васильєва «Тактика слідства, її зміст і місце в системі науки радянської криміналістики» та А. І. Вінберга «Про систему науки радянської криміналістики», Г. М. Міньковський зауважив, що в них зовсім не йдеться про тактику судового слідства, загальні питання якої ніким не розробляються³.

У 1962 році виходить навчальний посібник А. І. Вінберга, в якому автор зазначає, що тактика судових дій, спрямованих на виявлення, перевірку й використання доказів, істотно відрізняється від тактики однойменних слідчих дій і заслуговує спеціальної розробки⁴. Двома роками пізніше Л. Ю. Ароцкер публікує результати дисертаційного дослідження, присвяченого проблемам застосування даних криміналістики в судовому

¹ Комаров И. М. Общие положения тактики поддержания государственного обвинения в суде первой инстанции. *Научные ведомости. Серия: Философия. Социология. Право.* 2010. № 2(73). Вып. 11. С. 126–130.

² Цыпкин А. Л. Судебное следствие и криминалистика. *Социалистическая законность.* 1938. № 12. С. 43–46.

³ В Совете Института криминалистики Прокуратуры СССР. Вопросы системы советской криминалистики и места в ней следственной тактики. *Советская криминалистика на службе следствия.* Вып. 7. Москва, 1956. С. 153–164.

⁴ Винберг А. И. Криминалистика. Раздел I. Введение в науку : учеб. пособие. Москва : ВШ МВД РСФСР, 1962. С. 15.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз розгляді¹. По суті, це перша робота монографічного характеру, в якій обґрунтовується принципова можливість і необхідність використання досягнень криміналістики в судовому провадженні.

В 1965 році В. П. Колмаков в одній зі своїх статей пише, що основним змістом криміналістики повинні стати її загальні або принципові методи, які розробляються і рекомендуються для розслідування і запобігання злочинам, для судового розгляду кримінальних і цивільних справ, іншими словами — науково-криміналістичні методи доказування в кримінальному та цивільному процесі². Невдовзі й О. М. Васильєв, який до цього вважав, що «криміналістика не має своїм завданням спеціальну розробку якихось особливих тактичних прийомів проведення судового слідства»³, визнав, що сама ідея про включення до предмета криміналістики тактики судового слідства заслуговує на увагу і криміналістика тільки виграє від цього. Зроблено це може бути, на думку автора, не в спеціальному, самостійному розділі науки, а при викладі питань, що становлять предмет слідчої тактики⁴.

Однак у притул до 70-х років тактика визначається, як частина криміналістики, що являє собою систему тактичних рекомендацій для розслідування злочинів. Попри те, що судді, як і слідчі, мали бути озброєні знаннями всіх можливих методів наукового дослідження, цих знань, за словами Г. А. Воробйова (1973), вони майже не отримували. У жодному підручнику криміналістики того часу тактиці судового слідства не було присвячено жодного параграфа⁵. І хоч окремі

¹ Ароцкер Л. Е. Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве уголовных дел. Москва : Юрид. лит., 1964. 223 с.

² Колмаков В. П. О теоретических основах систематизации методов, приемов и средств советской криминалистики. *Правоведение*. 1965. № 4. С. 115–122.

³ Васильєв А. Н. Следственная тактика и ее место в системе криминалистики. *Советская криминалистика на службе следствия*. Москва, 1961. Вып. 15. С. 5–47.

⁴ Васильєв А. Н. Предмет криминалистики. *Социалистическая законность*. 1967. № 1. С. 29–33.

⁵ Воробйёв Г. А. О предмете тактики судебного следствия. *Правоведение*. 1973. № 6. С. 58–63.

криміналісти починають включати в систему криміналістичної тактики наукові положення й розроблені на їх основі рекомендації з організації та планування судового слідства¹, в спеціальній літературі 70–80 років зберігається традиційний для того часу підхід до розуміння криміналістичної тактики. Судова діяльність як і раніше здебільшого ігнорується криміналістами, котрі не відносять до змісту криміналістичної тактики прийомів організації судового розгляду та здійснення судових дій².

Проте в міру розвитку криміналістичної науки ставало зрозумілим, що її рекомендації можуть бути з успіхом використані й у процесі судового розгляду при проведенні тих чи інших дій з дослідження й оцінки наявних та збирання нових доказів. Дослідження можливостей і меж застосування даних криміналістики судом у низці випадків виявило необхідність таких криміналістичних рекомендацій, які призначалися б саме для суду, враховували специфіку судового провадження і його відмінності від досудового розслідування. Завдання полягало в розробці саме судового слідства, і це завдання визначало одну з важливих тенденцій розвитку криміналістики³. Поступово на проблему використання судом криміналістичних розробок так чи інакше

¹ Белкин Р. С. Ленинская теория отражения и методологические проблемы советской криминалистики. Москва : ВШ МВД СССР, 1970. С. 70.

² Баев О. Я. Криминалистическая тактика и уголовно-процессуальный закон. Воронеж : ВГУ, 1977. С. 8; Бахин В. П. Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики: лекция. Киев : Нац. акад. внутр. дел Украины, 1999. С. 3; Криминалистика : учебник / Н. С. Алексеев и др. ; отв. ред. И. Ф. Крылов. Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1976. С. 280; Криминалистика : учебник / Н. А. Бурнашев и др. ; под ред. А. Г. Филиппова (отв. ред.), А. Ф. Волынского. Москва : Спартак, 1998. С. 228; Радянська криміналістика. Криміналістична техніка і слідча тактика : підручник / Л. Ю. Ароцкер та ін.; за ред. В. П. Колмакова. Київ : Виц. шк., 1973. С. 173; Селиванов Н. А. Советская криминалистика. Система понятий : монография. Москва : Юрид. лит., 1982. С. 93.

³ Лившиц Е. М., Белкин Р. С. Тактика следственных действий. Москва : Новый Юристъ, 1997. 176 с.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз

звертають увагу С. П. Сухов¹, Н. Н. Медведєв², М. М. Видря³, І. Ф. Пантелєєв⁴, В. Г. Тихиня⁵, Ю. В. Корєневський⁶, Н. І. Хлюпін⁷, В. М. Бозров⁸, С. В. Даков⁹.

Про актуальність розробки криміналістичних рекомендацій для потреб судового провадження свідчать дисертаційні дослідження останніх десятиліть. Так, зокрема, І. В. Румянцевою проведено комплексне дослідження проблем ситуаційного підходу в діяльності суду при розгляді справ у першій інстанції¹⁰. О. Ю. Корчагіним сформована й обґрунтована система організаційних, тактичних і методичних рекомендацій для оптимізації судового слідства¹¹. С. В. Кобилінською запропоновано систему поєднання організаційних рекоменда-

¹ Сухов С. П. Тактические особенности судебного следствия : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.717. Москва, 1972. 24 с.

² Медведєв Н. Н. Теоретические основы расследования. Краснодар : Изд-во Кубанского ун-та, 1977. С. 26–27.

³ [65, с. 18.

⁴ Пантелєєв І. Ф. Теоретические проблемы советской криминалистики. Москва : ВЮЗИ, 1980. С. 62–63.

⁵ Тихиня В. Г. Теоретические проблемы применения данных криминалистики в гражданском судопроизводстве. Минск : Выш. шк., 1983. С. 48.

⁶ Корєневський Ю. В. Криминалістика для судового слідства. Москва : Изд-во: АО «Центр ЮрИнфоР», 2001. 198 с.

⁷ Криминалістика : учебник / под ред. І. Ф. Пантелєєва, Н. А. Сєліванова. Москва : Юрид. лит., 1988. С. 328.

⁸ Бозров В. Судебное следствие и криминалистика. *Советская юстиция*. 1990. № 8. С. 11–12.

⁹ Даков С. В. Криміналістическа тактика: генезис и перспективы развития : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Санкт-Петербург, 1999. С. 58–59.

¹⁰ Румянцева І. В. Ситуаційний підхід в судовому слідстві суду І інстанції : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Калининград, 2004. 189 с.

¹¹ Корчагін А. Ю. Організаційно-тактичні та методологічні основи криміналістического забезпечення судового розбиральства уголовних дел : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2008. 355 с.

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз дій з тактикою судового слідства¹. О. О. Сичовою досліджується питання тактичних комбінацій і операцій в рамках судового слідства, уточнюється поняття тактики судового допиту, пропонуються рекомендації з удосконалення тактичного забезпечення огляду та експерименту на стадії судового слідства². М. Й. Вільгушинський присвятив свою працю розробці тактичних засад судового слідства та визначенню теоретико-методологічного підґрунтя до формування тактики судового слідства в системі криміналістики³. І. І. Когутич розвиває концепцію використання криміналістичних знань суддями та відповідними професійними учасниками розгляду кримінальних справ⁴. Ш. В. Аутлев обґрунтовує тезу про недостатньо активне застосування суддями кримінально-процесуальних і криміналістичних засобів, прийомів і методів подолання протидії в процесі провадження судового слідства в суді першої інстанції, як наслідок недостатньої розробки тактико-методичних рекомендацій для учасників судового процесу⁵. Дисертаційне дослідження О. В. Цехомської присвячено формуванню теоретичної моделі організаційно-аналітичного змісту криміналістичного забезпечення судового розгляду кримінальних справ⁶.

¹ Кобылинская С. В. Криміналістическіе проблемы организации судебного разбирательства по уголовным делам в суде первой инстанции : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2009. 175 с.

² Сычева О. И. Тактика судебного следствия : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Казань, 2009. 219 с.

³ Вільгушинський М. Й. Тактика судового слідства в системі криміналістики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2009. 19 с.

⁴ Когутич І. І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2010. 529 с.

⁵ Аутлев Ш. В. Противодействия в ходе судебного следствия по уголовным делам в суде первой инстанции и меры по его преодолению : автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Ростов-на-Дону, 2011. 28 с.

⁶ Цехомская Е. В. Организация криміналістического обеспечения судебного разбирательства уголовных дел : автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2013. 23 с.

Зрештою, можна констатувати, що кількість учених-криміналістів, які визнають за криміналістичною тактикою судового розгляду кримінальних справ право на існування, досить велика й число їх прихильників невпинно зростає, адже «успішне вирішення завдань, покладених на судові органи, залежить не лише від уміння грамотно застосовувати закон, але й оптимально використовувати положення різних наук, у тому числі й криміналістики»¹.

І все ж ступінь вивченості та наукової опрацьованості проблем тактико-криміналістичного забезпечення судового провадження поки не відповідає актуальності означеної тематики. Одна з причин такого положення, як зазначає С. Л. Кисленко, полягає в тому, що до недавнього часу під криміналістичною тактикою більшість учених, спираючись на традиційне уявлення про предмет криміналістики, в основному розуміли тільки тактику провадження окремих дій на попередньому слідстві².

Надалі на негативну думку про дослідження в рамках криміналістики тактики судового слідства, з точки зору Т. С. Волчецької, багато в чому вплинула та обставина, що деякі автори слідчі рекомендації автоматично переносили на судове слідство, без урахування специфіки останнього, що навіряд чи можна визнати правильним, оскільки вивчення можливостей і меж застосування даних криміналістики в судовому слідстві виявило необхідність вироблення криміналістичних рекомендацій, призначених виключно для суду, орієнтованих на конкретні судові ситуації³.

Спроби обмежити криміналістичну тактику лише слідчою діяльністю, за справедливим твердженням В. Ю. Шепітька, не

¹ Кисленко С. Л. Понятие и сущность тактики судебного следствия. *Российский судья*. 2002. № 9. С. 26–29.

² Кисленко С. Л., Комиссаров В. И. Судебное следствие: состояние и перспективы развития. Москва : Юрлитинформ, 2003. 176 с.

³ Волчецкая Т. С. Криминалістическая ситуаология : монографія / под ред. проф. Н. П. Яблокова. Калининград : Калининград ун-т, 1997. С. 113–114.

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз

є прогресивними, гальмують розвиток науки¹. За словами С. Ю. Якушина, сучасний етап розвитку криміналістики характеризується активним, цілеспрямованим пошуком ефективних шляхів вдосконалення слідчої, судової та експертної діяльності на фундаментальній теоретичній основі. Все більш відчутною стає необхідність обґрунтування доцільності розширення пізнавальних меж криміналістичної тактики, поширення її рекомендацій на сферу судового розгляду кримінальних справ. У зв'язку з цим підлягає уточненню виділення в структурі криміналістичної тактики таких елементів, як тактика суду (судді), тактика державного обвинувача. Важливим завданням стала розробка організаційних і тактичних основ судового слідства, пропозиція ефективної системи судових дій, визначення найбільш доцільних тактичних засобів їх здійснення в змагальному процесі². В. Юсупов також вважає нагальним та перспективним напрямком розвитку криміналістики науково-методичне забезпечення тактики судового розгляду кримінальних проваджень та тактичних прийомів слідчих (розшукових) дій у суді: експертизи, допиту обвинуваченого, свідків, потерпілого, експерта, пред'явлення для впізнання, огляду³.

Однак і дотепер не всі науковці вважають за необхідне використання тактичних прийомів і методів судом. Навіть більше, деякі з них категорично заперечують існування тактики суду. Будучи найактивнішим супротивником розповсюдження положень криміналістичної науки на діяльність суду О. Я. Баєв стверджує, що тактика як спосіб дій існує там і тільки там, де є необхідність попереджати й (або) переборювати безпосередню або опосередковану протидію оптимальному (або хоча б раціональному чи такому, що таким уявляється) досягненню інтересів суб'єкта, що діє в цих умовах.

¹ Шепитько В. Ю. Дialeктика криміналістической тактики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2011. Вип. 11. С. 5–16.

² Якушин С. Ю. Криміналістическая тактика: современные тенденции развития. *Союз криміналістов и кримінологов*. 2014. № 1. С. 61–63.

³ Юсупов В. Сучасні напрями розвитку криміналістики в Україні. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 3. С. 163–166.

Якщо немає потенційної або реальної протидії, немає потенційної або реальної конфліктності будь-чиїх інтересів у досягненні суб'єктом мети — немає потреби в тактиці. Натомість скрізь, де є хоча б елементи потенційної або реальної конфліктності, де є необхідність попереджати або переборювати чиюсь протидію — є тактика. В силу принципового значення наведеного положення, автор ще раз наголошує: «Саме останнім і обумовлюється саме існування тактики в тій чи іншій області, сфері людської, тим більше професійної діяльності»¹.

На глибоке переконання О. Я. Баєва, не суд як такий, а дві сторони, що змагаються в суді (обвинувачення і захисту) є суб'єктами криміналістичної тактики при судовому розгляді кримінальних справ: прокурор — державний обвинувач і адвокат — захисник підсудного. Саме вони, здійснюючи кожен свою процесуальну функцію, використовують тактичні засоби для збирання, подання, дослідження доказів і переконання суду в правомірності й обґрунтованості обраної позиції. Завдання ж суду, на його думку, лінійна. Полягає вона в перевірці «на міцність» в умовах змагального судового слідства і судового розгляду двох версій — обвинувачення та захисту по кожній з обставин, що підлягають доказуванню в кримінальній справі, формування переконання щодо правдивості однієї з них і досягнення за результатами цього кінцевої мети своєї діяльності — здійснення правосуддя².

Невтомному критику сучасної криміналістики О. С. Александрову видається, що її представники у своїх наукових побудовах оперують інквізиційними стереотипами. Їм, нібито, притаманне уявлення, що судове слідство, яке він також називає судовим розглядом, є продовження попереднього

¹ Баєв О. Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Следственная тактика : научно-практическое пособие. Москва : Экзамен, 2003. С. 12–13.

² Баєв О. Я. Сущность криминалистической тактики и ее субъекты. Проблемы современной криминалистики и основные направления ее развития в XXI веке: матер. междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 60-летию кафедры криминалистики Урал. гос. юрид. ун-та, г. Екатеринбург, 6 октября 2017 года. Екатеринбург, 2017. С. 28–34.

слідства — писемного мовлення слідчого, представленого у вигляді «кримінальної справи». Відповідно, на його думку, відмінність між судовим доказуванням і доказуванням на досудовій підготовці не проводиться¹.

Поділяючи думку професора Александрова про те, що «...активний суд укупі з прокурором і слідчим стає загрозою не тільки для прав особистості, але й для істини...»², О. Я. Баєв у свою чергу пише, що тільки «інквізиційне» розуміння функції суду може дозволити вважати його суб'єктом криміналістики, для якого у зв'язку з цим і будуть розроблятися відповідні прийоми і засоби³.

Дозволимо собі не погодитися з цими судженнями. Насправді «криміналістика зобов'язана своїм народженням не розшуковому процесу, а зовсім навпаки — змагальному і змішаному типам кримінального процесу»⁴. Розшуковий процес не потребує від суду застосування науково обґрунтованих рекомендацій з дослідження доказів, при оцінці яких «розсуд судді зводиться до мінімуму, а його дії визначаються нормативними правилами»⁵. При інквізиційному порядку суддя був в основному реєстратором подій⁶. Отримання зізнання обвинуваченого розглядалося як найкоротший шлях до істини. Зізнання добувалося за допомогою тортур і було достатнім для

¹ Александров А. С. Криминалистическая тактика и уголовно-процессуальная стратегия. Криминалистическая тактика: современное состояние и перспективы развития: сб. матер. 56-х криминал. чтений: в 2-х ч. Москва : Академия управления МВД России, 2015. С. 29–36.

² Александров А. С. Состязательность и объективная истина. *Библиотека криминалиста. Научный журнал*. 2012. № 3 (4). С. 142–157.

³ Баєв О. Я. Самоидентифікація сучасної криміналістики (об'єкт, предмет і суб'єктна система сучасної криміналістики). *Научный журнал*. 2012. № 4 (5). С. 308–323.

⁴ Подольный Н. А. Криминалістика і состязательность в уголовном процессе. *Библиотека криминалиста. Научный журнал*. № 4 (9). 2013. С. 263–275.

⁵ Уголовный процесс : учебник / А. В. Смирнов, К. Б. Калиновский ; под общ. ред. А. В. Смирнова. Москва : КНОРУС, 2008. С. 57.

⁶ Там само. С. 56.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз винесення обвинувального вироку навіть без його підтвердження іншими доказами¹.

На зміну добре відомим методам інквізиції якраз і прийшла криміналістика як наука, що вивчає злочинну діяльність, узагальнює досвід розкриття та розслідування злочинів, розробляє положення, на підставі яких створюються рекомендації з оптимізації судово-слідчої практики. По суті, зародження криміналістики, як виду діяльності, а потім і її теоретичне осмислення було відповіддю на веління нового часу, який повернув до кримінального судочинства змагальні засади, за яких відшукування істини колишніми засобами було справою немислимою. Як будь-яка інша наука виникає у відповідь на потреби суспільно-історичної практики, так і поява криміналістики (в тому числі й криміналістичної тактики) була продиктована необхідністю боротьби зі злочинністю в умовах, коли уповноважені суб'єкти втратили звичні їй досі здавалося надійні засоби протидії злочинним проявам.

Криміналістика як наука прикладна функціонує в умовах позитивного права, яке має для неї методологічне значення, окреслюючи предметне поле наукових пошуків, визначаючи шлях досягнення поставлених перед нею задач. То ж міркування криміналіста, який здійснює наукову діяльність в рамках публічно-змагального процесу, притаманного національним системам романо-германської правової сім'ї, про те, чи потрібна професійному судді тактика в чисто змагальному процесі, за наявності повноцінного суду присяжних і тому подібних атрибутів англо-американського судочинства, уявляється марним і безплідним теоретизування, що позбавляє криміналістику її прагматичної цінності.

Безспірно, «сутність явища пізнається не на нижчих, а на вищих щаблях його розвитку». Однак залишимо процесуалістам «...встановлення тих ідеалів, до яких має прагнути законодавство»². На рівні тактики, і в цьому ми повністю згодні з О. С. Александровим, ідеологічний вибір не

¹ Петрухин И. Роль признания обвиняемого в уголовном процессе. *Российская юстиция*. 2003. № 2. С. 24–26.

² Михайловский И. В. Основные принципы организации уголовного суда. Томск, 1905. С. 92.

робиться. Він робиться на рівні теорії кримінального процесу, теорії доказів¹. Звичайно, нездоланної стіни між процесуальними нормами і тактичними правилами немає. Спільність мети зумовлює розробку криміналістикою тактики відповідно до вимог кримінального процесу². І саме тому норми кримінального процесуального законодавства, що регламентують порядок проведення попереднього й судового слідства, є одним з об'єктів вивчення, як для науки кримінального процесу, так і для криміналістики³, яка аналізує закон в цілях з'ясування сутності, спрямованості закону, щоб своїми засобами, прийомами, методами сприяти більш ефективній його реалізації⁴. Звісно, кожен криміналіст, як учений юрист, вправі висловити власну думку з будь-якого правового питання, в якому вважає себе достатньо компетентним, проте в науковій роботі не повинен захоплюватися дослідженням глибинних проблем і тенденцій розвитку кримінального процесуального права, норми якого становлять для нього науковий інтерес лише остільки, оскільки теоретичні положення й практичні рекомендації, що розробляються криміналістичною наукою повинні беззаперечно відповідати вимогам чинного законодавства.

Разом із тим, щоб уникнути методологічних помилок криміналіст повинен чітко розуміти в умовах якого типу кримінального процесу він здійснює свою діяльність. Тому не станемо заперечувати, що зі зміною типу кримінального процесу змінюється технологія доведення процесуальної істини та відповідно — криміналістична тактика суб'єкта

¹ Александров А. С. Криміналістическая тактика и уголовно-процессуальная стратегия. Криміналістическая тактика: современное состояние и перспективы развития: сб. матер. 56-х криминал. чтений: в 2-х ч. Москва : Академия управления МВД России, 2015. С. 29–36.

² Винберг А. И. О научных основах криміналістической тактики. *Правоведение*. 1965. № 3. С. 78–83.

³ Криміналістическая тактика : учеб. пособие / под общ. ред. А. Г. Филишова. Москва : Юрайт, 2016. С. 14.

⁴ Комиссаров В. И. Криміналістическая тактика: история, современное состояние и перспективы развития. Москва : Юрлитинформ, 2009. С. 15.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз

доказування¹, але в такому разі вимагаємо аргументовано продемонструвати ті кардинальні зміни концептуального порядку в позитивному праві (тільки без посилань на таку, що набила оскому «відмову від радянської правової доктрини»), які перетворюють його в зовсім іншу культурно-типологічну сутність і вимагають у зв'язку з цим відмови криміналістики від традиційної спрямованості на розробку засобів встановлення об'єктивної істини в кримінальному провадженні. Ми готові погодитися з тим, що криміналістична тактика слідує за правом і навіть визнати, що вона є стосовно нього вторинною, але якщо те до чого нас закликають — «...це неминучість, це майбутнє, яке нас очікує і яке ... все одно прийде»², то дочекайтесь доки те «майбутнє» стане правовою реальністю, а вже потім закликайте криміналістів до ідеологічних змін. «...Наявність революціонерів ще не означає того, що склалася ситуація, в якій неминуча наукова революція в криміналістиці. Така революція породжується наявністю не тільки революціонерів, а й відповідних передумов, яких ... у даний час немає»³.

Насмілимося заперечити шановному професору Баєву і в тому, що незначна кількість виправдувальних вироків, за його твердженням, пов'язана з психологічною установкою суддів на боротьбу зі злочинністю, яка передбачає наявність тактики цієї боротьби⁴. Знання тактичних прийомів і методів необхідні судді зовсім не для переслідування злочинця, але для встановлення істини у справі. Така вже сутність публічно-змагального процесу, який передбачає доказову активність суду, покладаючи на професійного суддю обов'язок вирішувати

¹ Александров А. С. Криминалистическая тактика и уголовно-процессуальная стратегия. Криминалистическая тактика: современное состояние и перспективы развития: сб. матер. 56-х криминал. чтений: в 2-х ч. Москва : Академия управления МВД России, 2015. С. 29–36.

² Там само.

³ Подольный Н. А. Криминалистика и состязательность в уголовном процессе. *Библиотека криминалиста. Научный журнал.* № 4 (9). 2013. С. 263–275.

⁴ Баев О. Я. Самоидентификация современной криминалистки (объект, предмет и субъектная система современной криминалистки). *Научный журнал.* 2012. № 4 (5). С. 308–323.

не тільки питання права, але й питання, що відносяться до фактичних обставин кримінального провадження — питання факту. І до тих пір, доки суддя буде відповідальним за обґрунтованість вироку, він потребуватиме ефективних засобів встановлення істини, які йому здатна запропонувати криміналістична тактика. Причину ж справді не дуже значної, з країнами заходу, питомої ваги виправдувальних вироків¹ необхідно, думається, шукати у відмінностях національних систем кримінальної юстиції, в різниці підходів до організації досудового розслідування, судової статистики тощо.

Так, наприклад, зважаючи на якість документування й адміністративного розслідування правопорушень, часткова криміналізація яких, має відбутися в Україні у зв'язку з ухваленням закону про кримінальні проступки, що передбачено п. 1 розділу X КПК, з великою часткою імовірності можна прогнозувати істотне збільшення числа виправдувальних вироків після введення згаданого закону в дію. Не слід також забувати про закриті провадження, за якими слідчі й прокурори припинили кримінальні переслідування з реабілітуючих підстав і, по суті, виправдали переслідувану особу. За умови, що всі без винятку кримінальні провадження після оголошення про підозру переходять під юрисдикцію суду, кількість виправдувальних вироків відповідно зростає. Не зайве згадати й про те, що при відмові прокурора від обвинувачення (хоча такі випадки не надто нечисленні й скоріше є винятком із загального правила) суд замість того, аби виправдати обвинуваченого, змушений закрити провадження у справі (ч. 2 ст. 26 КПК).

Звертає на себе увагу в цьому зв'язку й кількість затверджених судом процесуальних угод, а також вироків постановлених виключно на підставі визнання обвинуваченим своєї вини². Очевидно впровадження в кримінальний процес

¹ За даними судової статистики в Україні процент виправданих осіб від числа засуджених становив: 2016р. – 0,98 %; 2017р. – 0,92 %; 2018р. – 1,02 % (Див.: Судова влада України / Офіційний сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/)

² Протягом 2018 року судами першої інстанції затверджено 9901 угод про визнання винуватості та 8193 угод про примирення, що становить 20,59 % від кількості засуджених осіб (Див.: Судова влада

подібних процедур не в останню чергу переконає окремих криміналістів у відсутності необхідності розробки тактичних рекомендацій для суду, який в їх розумінні стає «реєстратором подій», що відбуваються в залі судового засідання. Однак, чи завжди без дослідження будь-яких доказів суд може бути впевненим, що обставини, визнані сторонами встановленими і як такі не потребують перевірки, відповідають фактичним обставинам кримінального провадження? І чи не ховається за угодою «тактична» хитрість слідчого, котрий зумів за відсутності достатньої кількості допустимих доказів, переконати сторону захисту в їх непохитності або іншими методами схилити підозрюваного до співпраці? Не виключено, що при ретельному дослідженні доказової бази у таких справах в процесі судового розгляду може бути встановлена неспроможність обвинувачення, що тягне виправдання особи, притягнутої до кримінальної відповідальності.

Показовими в цьому плані є результати роботи Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, згідно з якими за період з 16 серпня до 15 листопада 2018 року українські суди винесли 89 вироків у кримінальних справах, пов'язаних зі збройним конфліктом, з яких 52 вирокі ґрунтувались на угодах про визнання винуватості. У 23 з таких випадків сторона обвинувачення не надала жодних доказів вини обвинувачених, через що важко оцінити, чи була дотримана належна правова процедура або ж обвинувачені були засуджені через судові помилки. У 20 випадках засуджені особи визнали свою вину. При цьому задокументовано 5 випадків, де особи, які утримувалися під вартою і заперечували висунуті їм обвинувачення, у підсумку уклали угоду про визнання винуватості, тому що не бачили жодних інших можливостей бути звільненими до закінчення судового розгляду. У зв'язку з наведеним Управлінням Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини висловлено занепокоєння тим, що деякі особи, затримані у зв'язку з конфліктом, могли визнати вину під примусом, що становить порушення однієї з основних

процесуальних гарантій — не бути примушеним свідчити проти самого себе чи до визнання себе винним, зокрема за допомогою психологічного тиску¹.

Тож, на нашу думку, названі процедури вимагають від судді ще ґрунтовніших криміналістичних знань і тактичних навичок. Якщо для слідчо-прокурорської тактики актуальним є «...емпірію-теоретичне прочитання методів прямого і непрямого переконання протидіючої сторони в необхідності сприяння розслідуванню, загладжуванню заподіяної злочином шкоди»², то для тактики суду важливою є розробка прийомів встановлення продуктивного контакту з учасниками процесуальних угод, методів безпомилкового розпізнавання брехні чи омани, визначення правильності розуміння обвинуваченим змісту визнаних обставин, з'ясування добровільності волевиявлення, яке не повинно бути наслідком застосування насильства, примусу, погроз або обіцянок чи впливу будь-яких інших факторів. Відтак розробка психологічних основ тактики так званих компромісних процедур в кримінальному провадженні — один з перспективних напрямків розвитку криміналістичної тактики, а тактика суду, на який покладена відповідальність за відповідність затверджені угоди вимогам закону, є визначальною.

За категоричним твердженням О. Я. Баєва, законодавець, по суті, закрити питання про суд як суб'єкт криміналістики, однозначно визначивши її споживачів при судовому розгляді кримінальних справ — професійних представників сторін в суді. Отже, у системі криміналістичної тактики, — на думку автора, — можна виділити дві самостійні

¹ Доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини щодо ситуації з правами людини в Україні (16 серпня – 15 листопада 2018 року). С. 15–16. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/24thReportUkraineAugust_November2018_UKRANIAN.pdf (дата звернення 21.09.2019).

² Попова И. А., Полстовалов О. В. Тактико-криміналістическое обеспечение компромиссных процедур в уголовном судопроизводстве. Москва : Издание Государственной думы (электронное), 2012. С. 81. URL: <http://duma.gov.ru/media/files/5AmNqmi20piOib6DSXEUJx9p7gjNz8Gd.pdf>.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз підсистеми: тактика кримінального переслідування (слідчого й державного обвинувачення) і тактика адвокатська (тактика професійного захисту від підозри або обвинувачення у вчиненні злочину як на досудовому слідстві, так і в суді). Немає ні тактики суду як такої, ні тактики судового слідства як такого. Є тактика підтримання державного обвинувачення в суді, і є тактика професійного захисту від державного обвинувачення, висунутого й підтримуваного в суді¹.

Однак, за справедливим зауваженням В. Л. Кудрявцева, зазначений підхід призводить криміналістичні дослідження до збіднення, внаслідок неправильного тлумачення норм кримінально-процесуального закону, що регулюють діяльність суду у сфері доказування без урахування їх конституційно-правової інтерпретації². Суду, як і для прокурору, попри відмінність їх функцій, ухвалення законного, обґрунтованого й справедливого вироку (встановлення істини) необхідно розглядати як основну мету кримінального процесу, до якої вони повинні прагнути як представники держави³. Суд є суб'єктом доказової діяльності хоча б тому, що, здійснюючи функцію правосуддя, саме суд і ніхто інший вінчає процес доказування законним, обґрунтованим і вмотивованим рішенням, шлях до якого лежить через перевірку допустимості наданих сторонами доказів, оцінку їх правдивості та достатності для ухвалення остаточного вердикту. Перевірка й оцінка доказів — елементи доказування, зміст яких полягає у визначенні надійності джерела того чи іншого доказу, зіставленні його з іншими, наявними в матеріалах кримінального провадження або отриманими в процесі судового розгляду фактичними даними, необхідними для

¹ Баев О. Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Следственная тактика: научно-практическое пособие. Москва: Экзамен, 2003. С. 8–9.

² Кудрявцев В. Л. Криміналістика на страже конституційної законності: деякі проблеми реалізації в уголовном судопроизводстве. *Библиотека криминалиста. Научный журнал*. 2015. № 1 (18). С. 253–257.

³ Карабанова Т. Н. Судебное следствие в уголовном процессе Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2008. С. 9.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз підтвердження або спростування допустимості чи достовірності наданих суду доказів. Для цього суд за законом має право за власною ініціативою допитати свідка, експерта, призначити експертизу, витребувати документи, відновити з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірку їх доказами, якщо обвинувачений в останньому слові повідомить про нові обставини, які мають істотне значення для кримінального провадження тощо.

Відтак, твердження про те, що суд не є суб'єктом кримінального процесуального доказування є, щонайменше, не коректним. На думку С. А. Шейфера, право суду збирати нові докази є безсумнівним. Це необхідно для перевірки вже наявних у кримінальній справі доказів, для усунення прогалин у доказовому матеріалі, що стосується істотних обставин справи, для того, щоб мотивувати підсумкове рішення по справі, привести докази, на яких заснований висновок суду. Інше становище змушувало б суд виносити вирок, усвідомлюючи, що він не відтворює дійсних обставин досліджуваної події, тобто є необґрунтованим¹. Отримання судом фактичних даних з метою перевірки вже наявних у справі доказів, не суперечить принципу змагальності сторін, за яким залишається право заперечувати проти отримання й дослідження таких доказів в судовому провадженні, заперечувати їх належність, допустимість і достовірність. Позбавлення ж суду відповідних повноважень, виключення його з процесу доказування означає обмеження принципу вільної оцінки доказів, посягання на незалежність та самостійність судді в ухваленні рішень за внутрішнім переконанням.

За твердженням професора Баєва, криміналістична тактика — це частина науки криміналістики, яка не просто розробляє на основі відповідних наукових положень рекомендації з організації та планування, визначення лінії поведінки суб'єктів і прийомів проведення окремих дій. Криміналістична тактика, все це вивчає і розробляє, по-перше, для цілком певних умов — умов потенційної або реальної конфліктності інте-

¹ Шейфер С. А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования. Москва : Норма, 2009. С. 30–31.

ресів суб'єктів, що взаємодіють в кримінальному судочинстві. По-друге, в чітко визначених цілях — для подолання реально-го і попередження потенційного безпосередньої або опосередкованої протидії з боку суб'єктів, що мають інші інтереси, ніж інтереси (цілі діяльності) суб'єкта, для якого даний вид тактики вивчається і розробляється¹.

В цілому доводи О. Я. Баєва та його прибічників можна звести до наступного. Криміналістична тактика існує тільки в конфліктних умовах, протиборства сил з різними цілями, а отже вона не властива діяльності судді. «Чи потрібна неупередженому арбітру тактика, — ставить питання В. В. Конін і сам же на нього відповідає: — Вважаємо, що ні. Тактика як вид діяльності існує тільки там, де мають місце суперництво, протиборство, де стикаються інтереси груп, що суперечать один одному (мета сторони обвинувачення — довести вину підсудного, мета сторони захисту прямо протилежна)». Виходячи з того, що суд не має суперників, автор робить висновок про те, що у нього не може бути й тактики².

Г. О. Шумак у свою чергу наголошує, що тактика — це обрання оптимального способу дії в умовах протиборства, розбіжності інтересів учасників певної діяльності³. Схожі думки висловлюють В. П. Бахін і Н. С. Карпов, котрі вважають, що тактика необхідна там, де зустрічається протидія цілям предметної діяльності або досягненню конкретного результату і спрямована на його подолання чи нейтралізацію. У найбільш загальному вигляді вона полягає в умінні «перехитрити» протидіючу сторону шляхом маскуванню своїх намірів, шляхом

¹ Баєв О. Я. Сущность криминалистической тактики и ее субъекты. Проблемы современной криминалистики и основные направления ее развития в XXI веке: матер. междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 60-летнему юбилею кафедры криминалистики Урал. гос. юрид. ун-та, г. Екатеринбург, 6 октября 2017 года. Екатеринбург, 2017. С. 28–34.

² Конин В. В. Тактика и истина в судебном разбирательстве. Воронежские криминалистические чтения: сб. науч. трудов / под. ред. О. Я. Баева. Вып. 6. Воронеж, 2005. С. 108–112.

³ Криминалістика : учеб. пособие / А. В. Дулов и др. ; под ред. А. В. Дулова. Минск : ИП «Экоперспектива», 1998. С. 261.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз введення в оману, спонукання до певних дій¹. Такої ж точки зору дотримується В. К. Весельський, який відзначає, що криміналістична тактика — це вміння (здібність) перехитрити особу, яка протидіє встановленню об'єктивної істини².

Однак тактику не можна зводити тільки до тих прийомів і рекомендацій, які спрямовані на подолання протидії, опору зацікавленої сторони (підозрюваний, обвинувачений, лжесвідок і т.п.). Тактичні прийоми можуть бути спрямовані на подолання добросовісної помилки, на розширення й поглиблення дослідження у справі. Іншими словами, кінцевим головним завданням усіх тактичних рекомендацій і положень є встановлення об'єктивної істини у справі. Тому криміналістична тактика має значення не тільки для викриття винного, а й для встановлення непричетності до злочину особи, необґрунтовано запідозреної або притягнутої до кримінальної відповідальності³, що особливо важливо для перевірки обвинувальної тези судом.

Інакше кажучи, тактика — це не тільки протидіюча сила, але й надійний інструмент у руках судово-слідчого й оперативного працівника⁴, а отже виключення суду з-поміж суб'єктів криміналістичної тактики, засноване на такому однобічному розумінні її сутності, уявляється неприпустимим. На обґрунтування цього твердження наведемо наступні міркування.

Стосовно конфліктності.

Вважається, що кримінальне судочинство конфліктне за своєю природою⁵, адже в основі кожного злочину лежить кон-

¹ Конин В. В. Тактика и истина в судебном разбирательстве. Воронежские криминалистические чтения: сб. науч. трудов / под. ред. О. Я. Баева. Вып. 6. Воронеж, 2005. С. 108–112.

² Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 1999. С. 4.

³ Криміналістика : учебник для вузов / И. Ф. Герасимов и др. ; под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. Москва : Высшая школа, 2000. С. 228.

⁴ Шепитько В. Ю. Теория криминалистической тактики : монография. Харьков : Гриф, 2002. С. 11-12.

⁵ Астафьев А. Ю. Этико-правовые аспекты взаимодействия председательствующего судьи с участниками уголовного процесса. Судебная власть и уголовный процесс. 2015. № 4. С. 155.

флікт правопорушника із законом, з інтересами суспільства й держави¹. Будучи похідним від конфлікту кримінального, процесуальний конфлікт, на думку М. Ю. Лебедева, є нормальним і неминучим проявом правових зв'язків і відносин між учасниками кримінально-процесуальної діяльності, котрі переслідують різні, частіше за все несумісні цілі протягом як окремих етапів розслідування, так і всього ходу провадження по кримінальній справі².

Проте беззастережно погодитися з таким уявленням про зміст відносин, що виникають між суб'єктами кримінального процесу, не можна. Конфлікти в кримінальному провадженні дійсно можливі, але аж ніяк не «неминучі» й тим паче не «нормальні». Основою кожного конфлікту є протиріччя. Однак далеко не кожне протиріччя переростає в конфлікт. Протиріччя значно глибше, ніж конфлікт, що зумовлює необхідність філософського підходу до розуміння його сутності як центрального елементу закону єдності та боротьби протилежностей.

З позиції діалектики, як методологічної основи вивчення будь-яких явищ дійсності, єдність завжди відносна, тоді як боротьба абсолютна, вона властива всім системам живої й неживої природи. Форми боротьби різноманітні й різнопланові. Як зазначає А. М. Авер'янов, битва, змагання, конкуренція, відштовхування, протидія та ін. — все це боротьба, але боротьба, яка має різні наслідки, яка призводить до різних результатів. Разом з тим на філософському рівні узагальнення всі ці явища визначаються як боротьба³. Відтак уявлення про боротьбу тільки як про жорстке протистояння непримиренних сторін є надто спрощеним і таким, що збіднює методологічний потенціал діалектичного підходу до розуміння боротьби та її значення в розвитку буття, мислення й пізнання.

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики : учебное пособие для вузов. В 3 т. Т. 3. Москва, 2001. С. 153. URL: file:///D:/КРИМИНАЛИСТИКА/Курс_криминалистики_В_3-х_т_Т.3_Белкин_Р.С_2001_3-е_изд..pdf(дата звернення 05.09.2019).

² Лебедев Н. Ю. К вопросу о понятии уголовно-процессуальных конфликтов. *Известия Алтайского государственного университета*. 2009. № 2. С. 92–94.

³ Аверьянов А. Н. Системное познание мира: методологические проблемы. Москва : Политиздат, 1985. С. 124–125.

Протилежності, звичайно, протистоять одна одній, що, як правило, призводить до різноспрямованого характеру їх діяльності. Проте, якби взаємовідносини між протилежностями зводилися тільки до протистояння, то ні про який розвиток систем не могло б бути й мови, що немислимо з діалектичної точки зору. Прояв сутності взаємодії протилежностей набагато різноманітніший. Протилежності, часто перебуваючи в системах різного порядку, в процесі взаємодії утворюють деяку динамічну структуру, самі при цьому залишаючись системними утвореннями з властивими кожній системі внутрішніми та зовнішніми протиріччями.

О. Р. Ратинов свого часу писав, що психологічну боротьбу не можна розглядати як війну з обвинуваченим. У кримінальному процесі борються не з обвинуваченим як особистістю, а з окремими проявами відсталого свідомості низинних спонукань, за краще в цій особистості, тобто, по суті, беруть участь в тій боротьбі, яка відбувається у внутрішньому світі людини¹. Слова відомого криміналіста наводять на думку про те, що протиріччя існують не тільки між окремими сутностями, а й між протилежними сторонами однієї сутності. Людина як жива, відкрита, складна система, активно взаємодіючи з навколишнім інформаційним середовищем, щось пізнає й запам'ятовує, але щось неминуче забуває. За необхідності відтворення колись сприйнятого, усвідомлення факту його забування викликає у людини негативні емоції, породжуючи внутрішнє протиріччя, яке виходить за межі особистості й стає зовнішнім, коли забування, як параметр, що характеризує стан однієї системи, перешкоджає функціонуванню іншої системи в процесі їх взаємодії.

Добросовісний свідок, який прагне сприяти своїми показаннями з'ясуванню певних подій, ототожнюється метою з судом, для якого ці свідчення необхідні, щоб здійснити свою процесуальну функцію — ухвалити правильне рішення у справі. Не зважаючи на це між ними, як двома протилежностями єдиної системи «допит», може виникнути протиріччя внаслідок забування свідком обставин, які в момент їх сприйняття здавалися йому не суттєвими, але виявилися важливими для

¹ Ратинов А. Р. Советская судебная психология. Москва : Знание, 1967. С. 30.

встановлення істини в кримінальному провадженні. Ця боротьба між бажанням і можливістю згадати забуте вимагає особливих методів, спрямованих на його актуалізацію. Як відзначають психологи, «відсутність відтворення лише свідчить про недоступність матеріалу на момент його запиту»¹. Одного разу сприйнята інформація не зникає безслідно, але стає більш важкодоступною і вимагає спеціальних прийомів активації пам'яті, розробка яких відноситься до предметного поля криміналістичної тактики, що інтегрує необхідні для цього знання з області психології людини. Кожен суддя повинен досконало володіти цими прийомами і тактично грамотно їх застосовувати.

Із загальнотеоретичної точки зору присутність боротьби може мати місце у відносинах між елементами однієї системи (внутрішньосистемна боротьба) і між окремими елементами або групами елементів різних систем, а також між окремими елементами (підсистемами) однієї системи з іншою системою і, нарешті, між цілісними системними утвореннями (зовнішня боротьба). У процесі безперервного руху систем та елементів усередині кожної з них, під впливом внутрішніх і зовнішніх протиріч відбувається їх об'єднання й роз'єднання, зміна складу, структури та форм взаємодії системних об'єктів від протистояння до сприяння. Останнє, втім, не скасовує, закладеної в сутності природи систем, боротьби, характер якої змінюється відповідно трансформаціям системних зв'язків (внутрішніх і зовнішніх).

Завжди й за будь-яких обставин суперечливі відношення між елементами залишаються. Вони можуть загострюватися або згладжуватися, висуватися на перший план або переходити в тінь, змінювати форму прояву і т.д., але зникають лише зі зникненням системи². Тому було б помилкою вважати, що в системі, що досягла єдності на основі ситуаційного збігу інтересів з деяких питань, боротьба припиняється.

Єдність досягається завжди лише за окремими параметрами, важливим для існування й окремих елементів, і систе-

¹ Нуркова В. В., Гфман А. А. Забвение: проблема наличия следа памяти, его допустимости и намеренного контроля. *Национальный психологический журнал*. 2016. № 3 (23). С. 64–71.

² Аверьянов А. Н. Системное познание мира: методологические проблемы. Москва : Политиздат, 1985. С. 152.

ми, що ними утворюється¹. Відсутність гострого конфлікту, таким чином, не є свідченням відсутності протиріччя — потенційного, латентного, приглушеного, так би мовити, суперництва між тими учасниками процесу, метою яких є встановлення істини у справі й тими, дійсні обставини кримінального провадження якими визнаються лише за умови, що це відповідає їх інтересам і лише остільки, оскільки дозволяє пом'якшити покарання. При цьому суд також не повинен виключати того, що безконфліктність ситуації може вказувати на позапроцесуальну домовленість сторін, які прагнуть з тих чи інших міркувань спотворити істину, поборником якої в такому випадку залишається суддя, як суб'єкт, до професійних обов'язків якого віднесено ухвалення законного, обґрунтованого та вмотивованого рішення у справі.

Наївно вважати, що співпраця зі слідством і судом — це завжди результат тяжких душевних переживань, які привели винуватого до розуміння порочності своєї поведінки, глибокого каяття, бажання спокутувати провину тощо. Напевно, такі випадки трапляються, проте як правило явка з повинною стає наслідком усвідомлення безвиході, коли поліція, що називається «наступає на п'яти», фінал близький, викриття неминує. Нерідко явка з повинною є результатом «компромісу» правоохоронців із затриманим. Каються підозрювані (обвинувачувані) також здебільшого під тиском неспростовних доказів, будучи готовими не вагаючись змінити позицію в разі виявлення істотних прогалин або дефектів доказової бази. Демонстрація каяття ще не означає, що боротьба закінчилась і той, хто «покаявся» відмовиться від можливості уникнути відповідальності з'явившись у нього така нагода. Не варто забувати й про те, що кожен злочинець, навіть той, що визнав свою провину і заявив про каяття, свідомо чи підсвідомо намагається згладити гострі кути, «обілити» себе, постати перед судом жертвою збігу тяжких життєвих обставин, що в більшості випадків суперечить істині, яку слід відстоювати, використовуючи тактичні прийоми подолання омани або відвертої брехні.

Для усвідомлення ролі суду та правильного розуміння факторів, які впливають на формування тактичних завдань,

¹ Там само. С. 127.

що постають у зв'язку з необхідністю отримання відомостей, які мають значення для правильного вирішення справи, важливо з'ясувати міжелементні зв'язки системи судового провадження, яке характеризується наявністю більшого, у порівнянні з досудовим розслідуванням, кола осіб, що беруть участь у розгляді справи й виконують кожен свою процесуальну функцію, стикаючись при цьому з різноманітними протиріччями. Найбільш типовим в системі «кримінальне провадження» є протиріччя між сторонами, котрі, слід зазначити, так само як правило утворюють системи, що складаються з декількох суб'єктів, які у свою чергу можуть розглядатися як системи «...в усьому багатстві їх змісту і з усіма їхніми індивідуальними якісними особливостями»¹. Нерідко можна також спостерігати протиріччя між представниками однієї сторони, між окремими представниками різних сторін, між сторонами (стороною або одним з її представників) і судом. Можливі й цілком припустимі протиріччя між членами колегії суддів, як з питань прийняття процедурних рішень, так і в оцінці доведеності фактичних обставин або їх правової кваліфікації.

Окрема процесуальна дія з її неповторним складом учасників, кожен з яких має власні цілі, ціннісні орієнтири, поведінкові особливості, також часто демонструє наявність всіляких протиріч. В системі судового допиту, наприклад, взаємодіє кілька елементів (суб'єктів), цілі яких не завжди збігаються, відповідно й відносини всередині цієї системи мають різний характер: хтось має на меті отримання від допитуваного достовірних відомостей про відомі йому обставини та всіляко цьому сприяє, хтось навпаки не бажає розкриття дійсних обставин справи і прагне цьому перешкодити, намагаючись заплутати, спантеличити допитувану особу, викликати у неї розгубленість, змусити втратити послідовність думки, спонукати до оцінювальних суджень щодо певних подій і одночасно посіяти внутрішній сумнів у правильності їх сприйняття та продемонструвати, таким чином, невпевненість допитуваного з метою дискредитації його показань.

Регулятивна роль суду в цьому хитросплетінні зв'язків і відносин з неминучістю передбачає наявність тих чи інших

¹ Аверьянов А. Н. Системное познание мира: методологические проблемы. Москва : Политиздат, 1985. С. 134.

протиричч як неодмінної складової будь-якої взаємодії. Суддя повинен навчитися виявляти, адекватно оцінювати та вміло управляти протириччями, спрямовуючи їх у конструктивне русло. Передбачення характеру розвитку ситуації та обрання відповідної тактики дозволяє суду найбільш ефективно впливати на сторони, не доводячи протириччя до крайнього стану, який перешкоджає просуванню процесу до мети судового пізнання — встановлення істини у справі. Водночас слід пам'ятати, що суб'єктивне втручання суду в природний хід змагання сторін допустимо лише остільки, оскільки це необхідно для виключення подібного роду крайнощів.

Цікавими в цьому плані є міркування висловлені в статті доктора психологічних наук А. Ю. Панасюка, котрий ділить конфліктні ситуації, що виникають у судовому засіданні, на об'єктивні, які виникають із протилежності процесуальних функцій, здійснюваних обвинуваченням і захистом і сприяють досягненню істини в судочинстві, та суб'єктивні, причиною яких є характерологічні особливості учасників судового розгляду: невитриманість, невихованість тощо. Перші з них суддя повинен підтримувати, всіляко сприяти виникненню об'єктивного конфлікту між прокурором і захисником, стимулювати сторони до протиборства, активного висловлення своїх позицій, їх захисту і спростуванню іншою стороною¹. Конфлікти суб'єктивні «...суддя повинен гасити, спираючись або на санкції, або на знання психології, особливостей соціальних чи професійних груп, та й у цілому — особистості»².

Отже, основою конфлікту в суді можуть виступати об'єктивні й суб'єктивні фактори. До перших відносяться норми кримінального процесуального законодавства, до других — професійні та міжособистісні відносини. І суд, не будучи стороною, але учасником конфлікту, повинен вміти одні з них підтримати, а інші — припинити. Тактичні навички при цьому вкрай необхідні.

Стосовно протидії сил, які мають різні цілі.

¹ Панасюк А. Ю. Разрешение конфликтных ситуаций: стратегия и тактика судьи. *Российская юстиция*. 1997. № 5. С. 51–52.

² Корневский Ю. В. Криминалістика для судового следствия. Москва : Изд-во: АО «Центр ЮрИнфоР», 2001. С. 161.

Криміналістична тактика в процесі її становлення не пов'язувалася з протидією певним силам. Так, наприклад, автори одного з перших вітчизняних підручників криміналістики поряд із терміном «кримінальна тактика» використовували новий для того часу термін — «тактика розслідування злочинів», що розглядалася як «...система прийомів досудового слідства, які дають можливість на основі вивчення особливостей кожної конкретної слідчої справи найбільш ефективно і з найменшою витратою сил та засобів реалізувати в цій справі вимоги кримінального матеріального й процесуального права»¹.

На відміну від окремих криміналістів, які безумовно детермінують застосування тактики вважають конфлікт взаємодіючих сторін, фахівці інших галузей знання не переймаються застосуванням терміну «тактика» щодо тих видів діяльності, які ще більш віддалені від умов конфліктності аніж діяльність судова. Добре відома, скажімо, тактика лікування або тактика пожежогасіння. Пожежники протистоять вогневій стихії, медики — хворобі. При цьому боротьба за майно чи здоров'я та життя людей, не маючи в своїй основі міжособистісних конфліктів, стає ефективною лише за умови її тактично грамотної організації. Так само й суд, не маючи особистих супротивників, щоразу бореться за встановлення істини й торжество справедливості, за особистість правопорушника, за те, щоб по можливості повернути суспільству гідного громадянина, аби покарання не стало тільки карою чи, що ще гірше, лише помстою або ізоляцією від соціуму. І для цього також необхідна спеціальна тактика.

Щоб протистояти спробам злочинців уникнути справедливого покарання і водночас запобігти судовим помилкам, в умовах змагального процесу насамперед прокурор повинен повною мірою володіти знаннями в області методики розслідування окремих видів і груп злочинів, умінням застосовувати розроблені криміналістикою тактичні прийоми та технічні засоби в умовах судового розгляду. Такі ж знання потрібні, зрозуміло, й іншим професійним учасникам судового розгляду, зокрема захисникам (адвокатам). А суддям такі знання потрібні на рівні, що перевищує рівень будь-якого

¹ Криміналістика : учебное пособие / под. ред. А. Я. Вышинского. Москва : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. С. 4—5.

учасника кримінального провадження, оскільки остаточне рішення в більшості судових ситуацій приймає саме суддя з урахуванням думок сторін.

На практиці одна сторона може переважати іншу не з об'єктивних, а із суб'єктивних причин — неможливість запросити кваліфікованого адвоката, недостатній професіоналізм обвинувача або захисника тощо. За таких обставин доказова активність суду не повинна сприйматись як боротьба із сильнішою стороною. Ця активність спрямована на вирівнювання змагання. «Тому якщо сторони відмовляються від доповнення судового слідства, головуючий повинен мати право ініціювати дослідження фактів, наявних в матеріалах справи, що не були досліджені з ініціативи сторін. У цій ситуації, забезпечивши сторонам максимальну можливість доводити правоту своєї позиції, суд не буде знаходитися в залежності від них, їх професіоналізму, зацікавленості, вміння працювати в стадії судового розгляду»¹.

Професійними цілями суду є вирішення справи на підставі повного, всебічного й неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження. В цьому плані на суд впливають дві протилежні за цілями сторони, які прагнуть схилити його або до засудження або до виправдання обвинуваченого. Завдання суду — скласти ці два вектори в один — вірний, спрямований на досягнення мети правосуддя.

Стосовно подолання перешкод.

Саморух будь-якого предмету дослідження (фізичного, хімічного, соціального та іншого) впливає з необхідністю з його суперечливості². Центральним протиріччям дослідницької діяльності є протиріччя між знанням і незнанням. Поступальне подолання цього протиріччя просуває процес пізнання до досягнення його мети — набуття нового знання. В процесі кримінального процесуального доказування, як особливої форми пізнання, протиріччя на шляху до досягнення істини мо-

¹ Даровских С. М. Некоторые дискуссионные вопросы реализации принципа состязательности в суде первой инстанции. *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Право.* 2008. Вып. № 28 (128). С. 37–42.

² Казеннов А. С. Диалектика как высший метод познания. Санкт-Петербург : Изд-во Политех ун-та, 2011. С. 13.

жуть бути обумовлені не тільки протидією зацікавлених осіб та конфліктами, але й психологічними особливостями учасників судового розгляду, їхніми взаєминами, недостатньою активністю однієї зі сторін, помилками й прогалинами досудового слідства тощо. Навіть загальні положення й принципи судового розгляду, які ставлять суддю й усіх учасників судового розгляду в певні рамки і змушують їх діяти у відповідних умовах, можна розцінити як деяку перешкоду, тому що не всі засоби й методи досягнення істини при цьому доступні. Суд повинен обрати такий тактично правильний хід судового розгляду, щоб усі ці перешкоди були успішно подолані.

З огляду на те, що законодавець виключив суд з-поміж суб'єктів, на яких покладено обов'язки зі збирання доказів, деякі судді вважають себе вільними від застосування будь-яких заходів щодо відшукання істини у справі під загрозою обвинувачення у схиленні на ту чи іншу сторону та порушенні, таким чином, принципу змагальності. Такому стану справ певною мірою сприяє позиція окремих науковців, які, наголошуючи на арбітральній ролі суду в змагальному процесі, не вважають його суб'єктом криміналістичної тактики, обмежуючи діяльність судді лише забезпеченням реалізації прав і обов'язків сторін кримінального провадження у процесі доказування (доведення перед судом своєї правової позиції)¹. В результаті суд дійсно схиляється на сторону обвинувачення або захисту, але не тому, що перевірів їх доводи, а тому що одна з них була більш переконливою, підготовленою, мала для цього більше ресурсів і можливостей.

Така ситуація видається неприпустимою. Суд — не просто арбітр у спорі між сторонами обвинувачення та захисту. З'ясування обставин справи не може обмежуватися дослідженням виключно тих доказів, які надані сторонами, коли сторона обвинувачення не зуміла з тих чи інших причин належним чином обґрунтувати обвинувачення в суді або сторона захисту не змогла справитися зі своїми обов'язками. Суд повинен вирішити справу відповідно до дійсної правоти тієї чи іншої сторони для того, щоб винести законне, обґрунтоване та справедливе рішення.

¹ Плотинский Ю. М. Модели социальных процессов: учебное пособие для высших учебных заведений. Москва : Логос, 2001. 296 с.

Необхідність (за певних обставин) доказової активності суду визначається, перш за все, більш потужними, у порівнянні з захистом, матеріальними, технічними, кадровими, інтелектуальними ресурсами обвинувачення і покликане збалансувати можливості сторін щодо збирання доказів, адекватної оцінки судової ситуації, обрання відповідної лінії процесуальної поведінки та прийняття тактичних рішень тощо. За словами О. Я. Баєва, суд лише «створює необхідні умови» для здійснення сторонами їх такої діяльності, в межах, наданих йому чинним кримінально-процесуальним законом, організовує і «структурує» судовий процес¹. Та чи можна бути керівником (організатором, спрямовувачем) процесу, не розбираючись у змістовній суті того, що відбувається, не вмючи помітити й оцінити замасковані ходи учасників? Підтримуючи у цьому питанні позицію В. П. Бахіна та Н. С. Карпова, зазначимо: відповідь однозначна — ні²! Головуючий за законом (ст. 321 КПК) зобов'язаний керувати ходом судового засідання, спрямовуючи судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження.

Проводячи судові дії за клопотанням сторін або за власною ініціативою, суд повинен створити сторонам умови для реалізації їх тактичного арсеналу і водночас не допустити порушення принципу рівноправності та змагальності сторін. Щоб правильно організувати й успішно провести судове слідство, не допустивши при цьому обвинувального ухилу та необґрунтованого потурання доводам захисту, потрібен не просто професіоналізм, а найвища майстерність, яка не приходить сама собою, а викристалізовується у головуючих суддів роками на основі підбору, розробки, застосування конкретних методичних рекомендацій, які прямо не вказані в КПК. Основний

¹ Баєв О. Я. Сущность криминалистической тактики и ее субъекты. Проблемы современной криминалистики и основные направления ее развития в XXI веке: матер. междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 60-летнему юбилею кафедры криминалистики Урал. гос. юрид. ун-та, г. Екатеринбург, 6 октября 2017 года. Екатеринбург, 2017. С. 28–34.

² Бахин В. П., Карпов Н. С. Состязательность — новая сущность нашей правовой системы или создание ее видимости? *Криміналістичний вісник*. Київ, 2004. № 1 (1). С. 13–19.

критерій допустимості таких рекомендацій такий же, як і для тактичних прийомів¹.

Діяльність суду щодо здійснення доказування не порушує принципу змагальності, не доводить ні вину, ні невинність обвинуваченого. Діяльність суду при збиранні, перевірці й оцінці доказів в рамках судового розгляду необхідна для винесення справедливого й обґрунтованого вироку², що може вважатися таким тільки за умови відповідності висновків суду дійсним обставинам справи, встановлення яких неможливе без залучення криміналістичних знань (у тому числі тактичних). В суді існує необхідність у використанні тактичних прийомів проведення судових дій, застосування науково-технічних засобів (наприклад, звукозапису, відеоконференцзв'язку та ін.) і криміналістичних прийомів, методичних рекомендацій з розгляду окремих категорій кримінальних справ³.

У змагальному кримінальному процесі суд повинен зберігати провідну роль в дослідженні доказів, інакше він перетвориться в орган, що формально оцінює зусилля сторін: перемати в суді буде не справедливість, а той, хто виявився спритнішим, хитрішим у використанні матеріалів кримінальної справи, а змагальність з гарантії встановлення істини може перетворитися в формальну перешкоду успішному доказуванню в судовому розгляді⁴. Тому слід підтримати позицію тих криміналістів, котрі вважають, що розширення змагальних засад кримінального судочинства не знімає з порядку денного розвитку науки криміналістики і напрямку розробки відповідних рекомендацій для стадії судового провадження, а навпаки

¹ Гавло В. К., Жегалов Е. А. Тактика и методика судебного следствия. *Известия Алтайского государственного университета*. 2004. № 2. С. 64–71.

² Цехомская Е. В. Организация криминалистического обеспечения судебного разбирательства уголовных дел : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2013. 23 с.

³ Шепитько В. Ю. Проблемы формування тактики судового слідства. Воронежские криминалистические чтения: сб. науч. трудов. Вып. 16 / под ред. О. Я. Баева. Воронеж, 2014. С. 263–275.

⁴ Кокорев Л. Д., Кузнецов Н. П. Уголовный процесс: доказательства и доказывание. Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1995. С. 244.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз вважають перспективною й актуальною розробку тактики ведення судового слідства¹.

Підсумовуючи вищенаведене, ще раз підкреслимо, що протиріччя, які лежать в основі боротьби протилежностей, є невіддільною частиною будь-якої форми взаємодії. Відтак, говорячи про цільову спрямованість діяльності суб'єктів криміналістичної тактики, передусім, очевидно, слід вести мову не скільки про конфлікт, протиборство та подолання спротиву, стільки про усунення протиріч, що неминуче виникають в ході реалізації учасниками кримінального провадження (в тому числі судом) своїх процесуальних функцій. Адже термін «тактика», запозичений з області військової науки, набув у криміналістиці іншого лексичного значення. А суть переносного значення слова, як відомо, полягає в тому, що воно пов'язує два різних за змістом поняття лише загальними точками дотику. Щодо тактики, яка присутня наразі в різних сферах людської діяльності, такою точкою слід вважати те загальне, що притаманне розумінню всякого виду тактичної діяльності як сукупності засобів і прийомів здійснення наміченої мети. Ця ознака в силу своєї всезагальності стає домінуючою у формуванні поняття «тактика», відсуваючи на другий план конфліктність, наявність якої у зв'язку з цим не має принципово детермінуючого значення².

При розв'язанні проблем криміналістичного забезпечення судової діяльності неможливо обійти питання співвідношення тактики й методики судового розгляду кримінальних справ. В. К. Гавло та Є. А. Жегалов вважають, що діяльності суду з організації та проведення судового розгляду, дослідження доказів і проведення судових дій є реалізацією не тактики, а методики судового слідства³. З цього приводу зауважимо, що методика судового провадження

¹ Ищенко Е. П., Топорков А. А. Криминалистика : учебник / под ред. Е. П. Ищенко. Москва : Контакт, ИНФРА-М, 2006. С. 19.

² Мирошніченко Ю. М. К вопросу о корреляции понятий криминалистической тактики и технологии. *Leges i viam*. 2019. № 1. С. 88–92.

³ Гавло В. К., Жегалов Е. А. Тактика и методика судебного следствия. *Известия Алтайского государственного университета*. 2004. № 2. С. 64–71.

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз

дійсно існує, але не можна відкидати й тактику суду. Причина цьому досить проста — неможливо розробити досконалу систему методик слідства, що підходила б для кожного конкретного злочину навіть у межах одного виду чи групи правопорушень. Ці недоліки криміналістичної методики повинні в кожному конкретному випадку компенсуватися використанням тактичних прийомів та методів.

Криміналістична тактика, як і криміналістична техніка, акумулює те спільне, що корисне для розслідування злочинів усіх видів. Це визначає їх зміст і відрізняє від криміналістичної методики, в якій це загальне наповнюється специфікою, характерною для розкриття та розслідування посягань того чи іншого виду. Іншими словами, тактика, абстрагуючись від цієї специфіки, розглядає лише загальне, значуще, наприклад, для проведення допиту, обшуку, перевірки показань на місці, інших слідчих дій¹. Наведене положення справедливе для судового розгляду в тій же мірі, що й для досудового розслідування.

В цілому ж питання співвідношення криміналістичної тактики та криміналістичної методики, характеру зв'язків між ними та можливість їх подальшого розвитку лежить в площині однієї з центральних проблем криміналістики, при розробці якої слід виходити з того, що криміналістична тактика обмежена лише загальним вивченням організації судової, слідчої та експертної діяльності, тоді як криміналістична методика, використовуючи розробки криміналістичної тактики, так само як і криміналістичної техніки, застосовує їх для розслідування та судового розгляду конкретних видів і груп злочинів. За справедливим висловом О. Ю. Корчагіна, система криміналістичних рекомендацій, використовуваних в окремому судовому розгляді, — це сполучення положень організації, судової методики й судової тактики. Методика розробляє науково-практичні рекомендації з оптимального сполучення судових дій по різних категоріях кримінальних справ. Такі рекомендації засновані на положеннях про тактику проведення цих дій. У цьому виражається сполучення судової тактики й судової методики. Проявляється воно як при

¹ Ищенко Е. П., Топорков А. А. Криминалистика : учебник / под ред. Е. П. Ищенко. Москва : Контакт, ИНФРА-М, 2006. С. 328.

розробці теоретичних положень методики, так і на практиці — у конкретному судовому розгляді. Вектор тактичних прийомів детермінований положеннями організації, структурою судових дій¹.

Повертаючись до визначення місця тактики суду в системі криміналістики, нагадаємо, що при побудові структурної моделі системи «криміналістична тактика» слід мати на увазі специфіку функцій суб'єктів тактико-криміналістичної діяльності, що повинна враховуватися при розробці відповідних наукових положень і спеціальних практичних рекомендацій з підготовки, проведення й використання результатів певних процесуальних дій. Водночас необхідно пам'ятати про деяку відносність такої систематизації, зважаючи на те, наприклад, що «загальні положення та принципи криміналістичної тактики є підсистемою загальної теорії криміналістики й представляють розвиток і поглиблення системно-діяльнісного аналізу криміналістичної діяльності»². У такому ж кореляційному зв'язку із системами вищого порядку знаходиться тактика суду, під якою ми розуміємо систему наукових положень криміналістики та розроблених на їх основі рекомендацій щодо планування, організації, раціонального здійснення судового розгляду кримінальних справ шляхом визначення оптимальної послідовності дослідження доказів та застосування науково обґрунтованих прийомів підготовки й проведення окремих процесуальних і судових дій слідчого характеру з метою встановлення істини у кримінальному провадженні.

На думку фахівців в області системного аналізу, між частинами цілого і їх ознаками можуть бути певні кількісні відповідності, які сприяють їх спільній та узгодженій взаємодії³. На нашу думку, ці відповідності стосуються не тільки кількісних,

¹ Корчагин А. Ю. Организационно-тактические и методические основы криминалистического обеспечения судебного разбирательства уголовных дел : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2007. С. 25.

² Криминалистика : учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. Москва : Юрист, 2005. С. 236.

³ Самыгин Л. Д. О сущности и содержания следственной тактики. *Вестник Московского университета. Сер. 11: Право.* 1989. № 1. С. 28.

але й змістовних характеристик підсистем. Як відомо, система криміналістики починається теоретико-методологічним розділом, але кожен наступний розділ має свій теоретичний підрозділ. Частина системи, що мають свою внутрішню структуру звуться підсистемами. Назвою «підсистема» підкреслюється, що така частина повинна мати властивості системи, зокрема деякі інтегративні властивості (властивості цілісності). Цим підсистема відрізняється від простої групи елементів, для якої не сформульована підціль і не виконуються властивості цілісності¹.

Всі компоненти криміналістичної тактики пов'язані між собою й утворюють єдину систему знань, поділ якої на підсистеми має відносно умовний характер, оскільки «загальне» й «особливе» в кожній підсистемі є водночас частиною (а іноді віддзеркаленням) «загального» й «особливого» усїєї системи загалом. В цьому нам бачиться логіка і внутрішня гармонія системи, що об'єднує об'єкти, які є близькими за внутрішньою будовою. Об'єднавшись, вони утворюють систему, побудовану за правилами, покладеними в основу їх власної організації, а отже всі підсистеми влаштовані за аналогією з материнською системою. Таким чином, очевидно, реалізується принцип «...ізоморфізму всіх підсистем одна одній за ступенем необхідної різноманітності»².

У цьому ще раз переконують положення, висловлені свого часу академіком П. К. Анохіним, який у відповідь на питання щодо відмінностей в архітектурі функціонування різних за ступенем складності та ієрархічним статусом систем, доходить фундаментального висновку про те, що «...всі функціональні системи незалежно від рівня своєї організації та від кількості компонентів, з яких вони складаються, мають принципово одну й ту ж функціональну архітектуру...»³.

¹ Воропай Н. И. Теория систем для электроэнергетиков : учебное пособие. Новосибирск : Наука, Сибирская издательская фирма РАН, 2000. С. 16.

² Артамонов Г. Н. Системное управление развитием интеллектуального потенциала учащейся молодежи : дис. ... д-ра социолог. наук: 22.00.08. Москва, 2016. С. 274.

³ Анохин П. К. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем. *Принципы системной организации функций*. Москва : Наука, 1973. С. 44.

Підбиваючи підсумок, зауважимо, що виокремлення із системи підсистем нижчого порядку можливе, але необхідне за умови доцільності такої операції, яка може бути пов'язана, зокрема, з необхідністю вивчення окремого компонента системи, котрий, попри те, що є системоутворюючим елементом цілісного явища, має певну специфіку. Саме тому тактика суду, будучи системною складовою судової тактики, яка у свою чергу є підрозділом тактики криміналістичної, подібно системам вищого рівня повинна мати свої власні положення про філософсько-правові основи, історію, поняття, зміст, структуру, предмет, принципи, завдання, джерела, суб'єкти, тактичну характеристику умов судового розгляду, наукові засади його організації та планування, судові ситуації, моделювання, прогнозування, об'єднані в загальній частині, а також, згруповані в особливій частині, засоби, прийоми та методи, що використовуються при проведенні окремих судових дій (допит, огляд, пред'явлення для впізнання, використання спеціальних знань тощо)¹.

На останок хотілося б окреслити деякі перспективи розвитку судової тактики й зокрема тактики суду в кримінальному провадженні, у зв'язку з чим відзначимо, що й дотепер у навчальній літературі криміналісти, розрізняючи в структурі криміналістичної тактики слідчу тактику і тактику судову², присвячують свої роботи вивченню виключно тактики досудового розслідування, забуваючи про тактику судового прова-

¹ Мирошніченко Ю. М. Про деякі загальносистемні властивості криміналістичної тактики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 1. С. 176–180. URL: <http://www.lsej.org.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-uncategorised/105-1-2019-ukr> (дата звернення 03.09.2019).

² Балашов Д. Н., Балашов Н. М., Маликов С. В. Криміналістика : учебник. Москва : ИНФРА-М, 2005. 503 с.; Криміналістическая тактика : учеб. пособие / под общ. ред. А. Г. Филиппова. Москва : Юрайт, 2016. 207 с.; Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів / В. О. Коновалова та ін. ; ред. В. Ю. Шепітько ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, Академія правових наук України. Харків : Право, 1998. 375 с.; Лапач В. А. Система объектов гражданских прав: теория и судебная практика. Москва : Юридический центр Пресс, 2002. 568 с.

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз дження, про специфіку судових ситуацій та судових версій, про особливості судового допиту, огляду, інших процесуальних дій слідчого характеру. Поза увагою залишається надзвичайно важливий для ефективного судочинства напрямок криміналістичної тактики — організація та планування судового розгляду. Думається, це яскраве свідчення того, що проблематика використання судом криміналістичних знань вимагає окремих глибоких розробок.

Зважаючи на те, що вузівська освіта влаштована за принципом спеціалізації юридичних кадрів з метою їхньої підготовки до майбутньої практичної діяльності, запропонований підхід, на нашу думку, має бути використаний для розробки навчальної дисципліни «Тактика суду в кримінальному провадженні», яка успішно могла б викладатися в межах магістерських програм за правничою спеціальністю задля поглиблення знань з обраного студентами напрямку підготовки, а також при спеціальній підготовці кандидатів на посаду судді та підвищені фахового рівня суддівського корпусу в Національній школі суддів України. «Наявність та достатній рівень правових та спеціальних криміналістичних знань у суддів надає їм змогу більш ефективно, в тактичному плані, будувати судові засідання, провадити окремі слідчі дії та оцінювати зібрані на досудовому слідстві докази. Криміналістичні знання сприяють підвищенню якості здійснення судочинства та винесенню законних, обґрунтованих та справедливих вироків, є невіддільною частиною фахової підготовки суддів та обов'язковим елементом їх кваліфікаційної характеристики»¹.

Тим же шляхом має рухатися розробка наукових положень тактики підтримання державного обвинувачення в суді й організація опанування нею у відповідних навчальних закладах, адже «для результативного підтримання державного обвинувачення в суді вкрай необхідне знання та вміння використання прокурором тактичних прийомів надання і дослідження зібраних на попередньому слідстві доказів, вміння тактично грамотно формувати позицію звинувачення й

¹ Чучукало О. І. Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2004. С. 14.

обирати лінію своєї поведінки в судовому розгляді, встановлювати психологічний контакт з іншими учасниками кримінального процесу, долати активну протидію з боку захисту, домагатися, зрештою, винесення законного та обґрунтованого обвинувального вироку»¹.

Іншими актуальними напрямками розвитку судової тактики, на думку В. Ю. Шепітька є: 1) формування змісту і визначення її ролі як відповідної підгалузі криміналістичної тактики; 2) встановлення тактичної своєрідності судового процесу; 3) розробка тактичних моделей судового слідства; 4) пропозиція найбільш оптимальних тактичних засобів судового слідства (тактичних прийомів і їх систем, тактичних рекомендацій, судових тактичних операцій, систем судових дій); 5) побудова тактики окремих судових дій (судового допиту, судового огляду, слідчого експерименту, пред'явлення для впізнання, призначення судової експертизи та ін.); 6) визначення тактичних особливостей у використанні спеціальних знань в суді².

Залишаються актуальними й вимагають подальшого дослідження на основі положень чинного законодавства проблеми планування судового провадження, зокрема в аспекті забезпечення безперервності судового розгляду. Необхідно продовжити розробку теорії судових ситуацій, тактичних рішень, тактики судового допиту та інших процесуальних дій. Цілковито нових тактичних напрацювань потребує специфічна діяльність слідчого судді³.

Цілий блок криміналістичних рекомендацій, що входять до розділу «Криміналістична тактика» і «Тактика судового

¹ Кисленко І. Л. Криміналістические основы поддержания государственного обвинения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Саратов, 2010. С. 14.

² Шейфер С. А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования. Москва : Норма, 2009. 125 с.

³ Мирошніченко Ю. М. Про деякі загальносистемні властивості криміналістичної тактики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 1. С. 176–180. URL: <http://www.lsej.org.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-uncategorised/105-1-2019-ukr> (дата звернення 03.09.2019).

слідства», фактично заблокований і не затребуваний у зв'язку з розслідуванням і розглядом більшості кримінальних справ в особливому, спрощеному порядку¹. Тому надзвичайно важливою з позиції сучасних тенденцій кримінального судочинства є розробка тактико-криміналістичних рекомендацій по забезпеченню судового провадження на підставі процесуальних угод та інших особливих порядків кримінального провадження (спрощеного, спеціального та ін.).

З огляду на тривалу дискусію щодо об'єкта і предмета криміналістики Г. М. Меретуков серед основних завдань, які вимагають свого вирішення, називає необхідність: вдосконалення криміналістичної тактики проведення судових дій, здійснюваних під час судового слідства; вдосконалення криміналістичного забезпечення судового розгляду (організації, тактики і методики); виявлення і дослідження форм протидії в ході судового розгляду окремих видів злочинів і на їх основі розробка методів, прийомів їх нейтралізації і подолання².

В контексті останнього слід зазначити, що, як і будь-яке інше позитивне явище, поглиблення демократичних засад кримінального судочинства в напрямку забезпечення прав і свобод особистості має протилежний бік — чим ширші права, тим ширші можливості й різноманітніші способи зловживання ними. В процесуальному відношенні суб'єктивним правам учасників кримінального провадження кореспондують обов'язки суду. Зловживання правом в кримінальному процесі розглядається як його використання всупереч інтересам особистості, суспільства і держави. Частіше за інші використовуються маніпуляції спрямовані на затягування процесу, ускладнення судового дослідження, виведення судді зі стану емоційної рів-

¹ Николюк В. В. Уголовное судопроизводство и криминалистика: взаимодействие, сближение, отчуждение в условиях реформирования УПК РФ и модернизации научных стандартов. *Вестник Восточно-Сибирского института МВД России*. 2016. № 2 (77). С. 23.

² Меретуков Г. М. Еще раз об объекте и предмете криминалистики. Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. № 96 (02). С. 633–652. URL: <http://ej.kubagro.ru/2014/02/pdf/44.pdf>.

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз

новаги зі сподіванням на прояв упередженості як привід для заяви про відвід, допущення процесуальних помилок, які можуть бути використані при оскарженні вироку тощо.

У цьому зв'язку важливо розуміти, що держава в особі суду має забезпечити не тільки дотримання процесуальних прав обвинуваченого, але й захистити інших учасників кримінального провадження, і, зрештою, інтереси суспільства, від зловживання правом. Успішне вирішення цієї задачі можливе шляхом розробки допустимих криміналістичних засобів протидії правосуддю, тактичних методів впливу на відповідного суб'єкта з метою обмеження можливостей зловживання правом. З огляду на те, що кримінальне процесуальне законодавство не містить визначення поняття «зловживання правом», його доказування є проблематичним. Тому протистояти зловживанню правом виключно процесуальними засобами навряд чи можливо, необхідний комплексний підхід, що включав би тактичні прийоми та процесуальні рішення. Його розробка — одне з перспективних завдань судової тактики як підрозділу науки криміналістики.

ВИСНОВКИ

Оригінальність і новизна наукових досліджень складних явищ, до числа яких, безумовно, належить криміналістична тактика, можуть бути досягнуті завдяки розширенню методологічних підходів до їх вивчення. Застосування системного підходу, покладеного в основу даного дослідження, дозволило дійти наступних висновків.

I

1. Проблема створення теоретичної моделі криміналістичної тактики може бути вирішена шляхом застосування системного підходу, в основі якого лежить принцип ізоморфізму (гомоморфізму) структур, що є важливим теоретичним підґрунтям для використання в процесі дослідження системи «криміналістична тактика» як наукових положень, розроблених загальною теорією систем, так і системних досліджень в галузях природничо-наукових та науково-технічних знань.

1.1. Система пізнається, через з'ясування її властивостей. Функціональність властива криміналістичній тактиці остільки, оскільки вона, як і будь-яка інша система, виконує ряд внутрішніх і зовнішніх функцій, головними з яких є функції пізнавальна та практична. Крім двох основних, найбільш загальних, теорія криміналістичної тактики виконує евристичну, прогностичну, інтегруючу, комунікативну, методологічну, конструктивну, регулятивну, освітню, критичну функції. При розгляді тактики як форми практичної діяльності ті ж самі функції набувають додаткових смислових значень.

1.2. Функціонування системи підпорядковане прагненню до корисного результату, досягненню якого передують побудова «дерева цілей». Основною з них в системі «криміналістична тактика» є щонайшвидше розкриття злочинів, встановлення істини у справі, забезпечення справедливого судового рішення.

В ієрархічній системі цілей ця загальна мета конкретизується підпорядкованими їй цілями проведення окремих слідчих дій.

2. Вивчення такої властивості систем як цілісність переконала нас у відсутності вагомих підстави для вилучення з розділу «криміналістична тактика» вчення про організацію криміналістичної діяльності, оскільки не можна відривати від організації і планування те, що організується і планується, інакше останнє стає безпредметним і безсистемним конгломератом обов'язкових або рекомендованих до виконання дій.

2.1. Емерджентні властивості криміналістичної тактики проявляються в тому, що окремі тактичні прийоми не мають тих властивостей, якими наділяє систему «слідча дія» їх комбінація, що забезпечує досягнення системою поставленої мети — встановлення того чи іншого елемента предмета доказування. Так само окремо взяті слідчі дії не мають того доказового значення, яким володіє їх сукупність, що утворює доказову базу в конкретному кримінальному провадженні, тобто систему фактичних даних як завершене, цілісне знання про подію злочину.

2.2. Ієрархічність криміналістичної тактики, як системи наукових положень, полягає в тому, що її окремі компоненти можуть розглядатися як відносно самостійні системи нижчого порядку (слідча тактика, тактика обвинувачення, тактика суду). Водночас сама криміналістична тактика є підсистемою вищої системи, якою є наука криміналістика. В прикладному плані можна говорити про те, що сукупність тактико-криміналістичних прийомів і методів судового дослідження утворює систему, яка в сукупності з системами науково-технічних та методичних засобів входить до системи вищого рівня, що зветься криміналістичним забезпеченням процесу доказування, котра у свою чергу є складовою вищої стосовно неї системи під назвою «кримінальне провадження».

2.3. Стимульваність системи, як реакція на впливи середовища на систему, означає необхідність оперативного реагування криміналістичної тактики на зміни, що відбуваються в системах законодавства, правозастосовної практики, злочинного світі. Результатом такої реакції має стати поява нових і розвиток наявних теоретичних положень та розроблених на їх основі практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності криміналістичної діяльності.

2.4. Процес розвитку криміналістичної тактики в системі науки криміналістики характеризує її як динамічну систему. В практичному сенсі, властива криміналістичній тактиці динамічність, дозволяє досягнення корисного результату в тій чи іншій ситуації, що забезпечується наявністю у суб'єкта криміналістичної діяльності достатніх знань і вмінь, які уможливають своєчасне реагування на мінливу слідчо (судову) ситуацію шляхом мобілізації необхідних для цього інтелектуальних, організаційних, технічних ресурсів з метою спрямування розвитку ситуації у напрямку досягнення мети кримінального провадження.

2.5. Властивість інгерентності вимагає узгодженості наукових положень криміналістичної тактики із загальною теорією криміналістики, а розроблених нею практичних рекомендацій з потребами їх споживачів та вимогами правових та етичних норм. Не менш важливим для криміналістичної тактики є прикладний аспект інгерентності, адже від того наскільки є злагодженою діяльність правоохоронних органів і посадових осіб щодо профілактики злочинності, узгодженими дії членів слідчо-оперативної групи з розкриття конкретного злочину, продуктивною взаємодія судді з апаратом суду при організації судового розгляду і, зрештою, наскільки особистість слідчого (прокурора, судді), як система соціально значущих рис людини, його можливості, ступінь сформованості професійної ідентичності узгоджується з виконуваними ним функціями в цілому чи стосовно конкретної ситуації, значною мірою залежить реалізація завдань системи «криміналістична тактика».

2.6. Інтегративність, як системна властивість криміналістичної тактики, визначається її відкритістю, взаємозв'язками з навколишнім середовищем і насамперед з іншими частинами криміналістики, а також з низкою загальних та спеціальних наукових дисциплін, серед яких філософія, логіка, етика, психологія, конфліктологія, наука управління, інформатика, теорія ігор, окремі положення яких діалектично осмислюються, творчо переробляються і пристосовуються вченими для вирішення завдань криміналістичної тактики.

2.7. Оптимальність — одна з основних властивостей системи «криміналістична тактика», яка буквально просякнута оптимальністю: прийомів і методів судового дослідження; тактичних рішень; порядку здійснення доказової діяльності; умов застосування тактичних прийомів; лінії поведінки тощо.

3. Важливим методом встановлення системних закономірностей є типологізація досліджуваного об'єкта. Криміналістична тактика, як результат інтелектуальної діяльності людини, є штучною системою. Разом із тим, будучи однією з підсистем науки криміналістики, тактика може розглядатися як соціальна система, покликана своїми засобами сприяти справі боротьби зі злочинністю, ефективному вирішенню соціальних (кримінально-правових) конфліктів. Безперервний інформаційний обмін із зовнішнім середовищем (іншими системами), характеризує криміналістичну тактику як відкриту систему. Наявність у системі «криміналістична тактика» значної кількості елементів, внутрішніх і зовнішніх зв'язків, здатність до подальшого розвитку характеризує її як складну динамічну систему що функціонує в рамках кримінального процесуального закону. Здатність тактики адаптуватися до зміни умов зовнішнього середовища та змінювати структуру при взаємодії системи з оточенням, зберігаючи при цьому цілісність, здатність формувати можливі варіанти поведінки й обирати з них найкращі відносить її до розряду функціональних систем.

3.1. Криміналістична тактика демонструє ознаки самоорганізації, першою серед яких є здатність до взаємодії з середовищем через одержувану ззовні інформацію, під впливом якої в системі відбуваються структурні зміни, спрямовані на забезпечення її ефективного функціонування.

3.2. Розглядаючи криміналістичну тактику як складну систему можна дійти висновку про те, що феномен криміналістичної тактики має два рівні свого втілення. Один з них — теоретичний являє собою систему наукових положень і розроблених на їх основі тактико-криміналістичних засобів, інший — практичний, представляється сукупністю окремих прийомів і методів, відібраних слідчим (прокурором, суддею) для вирішення тактичних завдань, та комплексом послідовних опера-

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз цій з їх реалізації. В першому випадку криміналістична тактика класифікується як абстрактна система, у другому — як реальна.

3.3. Різноманітність криміналістичних ситуацій, унікальність того чи іншого злочину, неповторність умов його розслідування, визначає багатоваріантність сценаріїв розвитку кожної конкретної ситуації, вимагаючи творчого підходу до вирішення складних тактичних завдань, що характеризує криміналістичну тактику як нелінійну систему.

3.4. Порівняння криміналістичної тактики з групою технологічних систем, приводить до висновку про те, що при розв'язанні питання про співвідношення понять «тактика» й «технологія» слід виходити з розуміння того, що технологічність — одна з безлічі властивостей теорії та практики криміналістичної тактики, як і в цілому науки криміналістики та криміналістичної діяльності, різні напрями якої можуть бути більш або менш технологічними. Технологічний же підхід — не що інше як окремих випадок підходу системного, з позиції якого розглядаються як системи-предмети, так і системи-явища, системи-процеси. Технологічний підхід, таким чином — це системний підхід до вивчення, розуміння та конструювання (моделювання) процесів.

3.5. Будучи системою відносно детермінованою, достатньо організованою, криміналістична тактика, поряд із цим, демонструє деякі ознаки стохастичних, ігрових систем. Зовні суперечлива, така типологічна характеристика, насправді, є проявом діалектичного різноманіття властивостей розглядуваного об'єкта, наявності в ньому протилежних тенденцій і сторін, конкуренція яких виступає рушійною силою розвитку системи, спонукальним фактором пошуку розв'язання проблем.

II

1. При дослідженні системи не можна обмежуватися вивченням її нинішнього стану, необхідно по можливості простежити всю її історію в динаміці, з'ясувати причини виникнення системи, визначити системи, з яких вона виростала, встанови-

ти з якими системами і яким чином взаємодіяла в процесі свого розвитку. У зв'язку з цим актуальним завданням сучасної криміналістики є створення науково обґрунтованої періодизації процесу розвитку як криміналістичного знання в цілому, так і окремих криміналістичних феноменів.

1.1. Щоб періодизація могла виконувати свої пізнавальні функції в її основу має бути покладено симбіоз часового, просторового, подієвого та змістовного критеріїв. За допомогою першого з них виділяються стадії зародження, становлення та подальшого розвитку криміналістичного знання. В середині цих стадій виокремлюються певні етапи, які повинні відповідати принципу системної завершеності, що означає наявність тих же фаз життєвого циклу: виникнення, становлення, розвиток і перетворення (перехід у нову якість). Просторовий критерій передбачає визначення країн, в яких найбільш активно розвивалася криміналістика на тому чи іншому історичному етапі. Подієвий критерій дозволяє зосередитися на значущих для історії криміналістики подіях та особистостях, які здійснили особливий вплив на хід її розвитку. Нарешті, суть змістовного критерію полягає в необхідності визначення різних наукових шкіл, напрямків, теорій, концепцій, що визначили магістральні напрямки розвитку криміналістичного знання на тому чи іншому етапі його історії.

2. Відомості про способи розкриття злочинів, що являють собою зародки криміналістичних знань, накопичувались і передавались від покоління до покоління як корисний досвід відповідної діяльності. Виникла в ході історичного розвитку необхідність передачі накопиченого досвіду встановлення злочинців, практичних навичок їх викриття стала істотною передумовою формування криміналістичних знань, у міру накопичення яких людина перейшла до їх узагальнення, систематизації спочатку в усній формі, а з появою писемності — в різноманітних текстах.

2.1. Оскільки криміналістичне знання формувалось у сфері діяльності людини з вирішення об'єктивно наявної конфронтації між суспільством і тією його частиною, діяльність якої суперечила громадським інтересам в силу порушення загальноприйнятих правил поведінки, можна стверджувати, що важливою передумовою, яка задає внутрішній стимул гене-

зису криміналістичного знання, стало прагнення до вирішення даного протиріччя, що виникає внаслідок обмеженості повсякденних знань людини і вимагає спеціалізації знань у відповідній сфері діяльності. З цієї точки зору етапи еволюції криміналістичного знання, а отже, й криміналістичних засобів і методів уявляються послідовною зміною періодів в процесі вирішення цього протиріччя.

2.2. Основним критерієм періодизації історії криміналістики є характер знання, за яким в історії даної науки можна виділити два найбільші часові відрізки: 1) донаукове накопичення криміналістичного знання та 2) розвиток криміналістики як науки. Донауковий або як його ще називають період передісторії криміналістики тривав з часів виникнення перших криміналістичних знань до кінця XIX століття. Цей період у свою чергу поділяється на дві стадії: 1) зародження елементів криміналістичної тактики (з давніх часів до 30-х років XIX ст.); 2) формування теоретичних передумов відповідної галузі криміналістичного знання (30-ті роки XIX ст. — кінець XIX ст.).

2.3. Другий період в історії криміналістичної тактики — період її становлення й розвитку як складової науки криміналістики також має дві стадії. Перша з них — становлення криміналістичної тактики характеризується двома чітко вираженими етапами: 1) кінець XIX ст. — 30-і рр. XX — формування криміналістичної тактики як підсистеми криміналістики; 2) 30-80-ті рр. XX ст. — етап становлення криміналістичної тактики як самостійного розділу науки криміналістики.

2.4. Друга стадія власне науково періоду розвитку криміналістичної тактики — функціонування криміналістичної тактики в рамках зрілої науки (80-ті рр. XX ст. — наш час). На цій стадії об'єктивно сформувались два етапи, вододілом яких стало закінчення періоду, умовно званого епохою «радянської криміналістики», в руслі якої за інерцією продовжувала рухатися наша наука протягом перших десяти років незалежності України.

2.5. Розпочатий, таким чином, з 2001 року період новітньої історії криміналістичної тактики триває до теперішнього часу і характеризується двома подіями, що

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз

визначили вектор її розвитку. Першою з них є втілення в життя так званої «малогої судової реформи», яка істотно змінила правила кримінального судочинства і зажадала відповідних коректив його тактико-криміналістичного забезпечення, другою — прийняття Кримінального процесуального кодексу України 2012 року, що поклало початок формуванню нової кримінально-правової реальності, до викликів якої криміналістика виявилася не цілком готовою.

2.6. Це ставить перед вченими та практиками низку актуальних завдань, серед яких як удосконалення тактики допиту, огляду, обшуку, пред'явлення для впізнання, так і розробка прийомів проведення нових для нашого судочинства слідчих дій, таких як одночасний допит двох і більше осіб, слідчого експерименту. Гостро потребує тактико-криміналістичного забезпечення весь спектр негласних (розшукових) слідчих дій. Існує нагальна необхідність розробки тактичних рекомендацій щодо засобів забезпечення кримінального провадження, подолання протидії досудовому розслідуванню та судовому розгляду кримінальних справ, захисту учасників кримінального процесу.

2.7. Нове може народитися тільки зі старого, але відбувається це лише тоді, коли старе з якихось причин перестає нас задовольняти, коли з'являються досі невідомі науці явища, які вона не здатна пояснити або пояснює незадовільно. Кризи, що розуміється таким чином, в криміналістичній науці немає, оскільки всі об'єкти, що відносяться в даний час до предметного поля криміналістики можуть бути пояснені на основі наявної, добре розробленої гносеологічної концепції. Всі актуальні проблеми криміналістики, які подаються як її криза, слід віднести до складнощів перехідного періоду, пов'язаного з необхідністю пристосування до нового середовища.

III

1. Ієрархія структури криміналістики побудована таким чином, що різні рівні (підсистеми) шикуються в ній за правилом, згідно з яким кожна структурна одиниця несе певне функціональне навантаження, виконуючи свої, часто строго рег-

ламентовані, завдання. Водночас кожен наступний рівень виникає на основі попереднього, відтворюючи багато його структурно-функціональних особливостей. Виходячи з цього, криміналістична тактика, як частина науки криміналістики, містить деякі теоретичні, методологічні та наукознавчі положення криміналістики.

1.1. Кожна окрема теорія, що входить до складу першого розділу криміналістики, так само як і вся її система має ієрархічну будову, утворену багатьма різного рівня подібності підсистемами. Таким чином, окремі криміналістичні теорії поряд з елементами загальної теорії криміналістики можна описати як пов'язані між собою вертикальні «стрижні», що складають у своїй нерозривній єдності та взаємозв'язку структуру криміналістики, добре помітну при горизонтальних зрізах цього «пучка». В результаті утворюються певні частини (рівні), на яких кожна з окремих теорій (стрижнів, зв'язаних у пучок) набуває властивостей, характерних для предметної області криміналістичної техніки, тактики або методики. Такі відрізки, залишаючись складовими вертикальних «стрижнів» (окремих теорій), одночасно у вигляді своєрідної мозаїки заповнюють структуру розділів, які у свою чергу можуть бути нарізані на тонші шари, що утворюють підсистеми: для криміналістичної техніки це судова трасологія, балістика, графологія та ін.; для тактики — слідча і судова тактика; для методики — окремі криміналістичні методики. Таким чином стають наочними горизонтальні й вертикальні зв'язки структурних компонентів і підсистем системи криміналістики.

1.2. Побудова моделі досліджуваної системи передбачає застосування підходу, згідно з яким об'єкт моделюється за певними критеріями: змістовним, структурним, функціональним. Відповідно до цього створюються модель складу, модель структури або функціональна модель системи, остання з яких описує механізм її функціонування у взаємозв'язку з внутрішніми та зовнішніми елементами, основними з яких у складних соціальних системах є суб'єкти відповідного процесу. Кожен з них в середині системи виконує певну функцію, спрямовану на забезпечення досягнення нею своєї мети. Можливість створення моделі системи «криміналістична тактика» забезпечується

розумінням необхідності урахування при цьому процесуальних функцій її суб'єктів.

2. Судова тактика є підрозділом криміналістичної тактики та охоплює тактику підтримання обвинувачення прокурором і тактику вирішення справи судом. Попри різні процесуальні функції, прокурор і суд мають одну мету — встановлення істини в кримінальному провадженні.

2.1. Прагнення всіх елементів будь-якої системи до досягнення глобальної мети, якою для суб'єктів криміналістичної тактики завжди є встановлення істини у справі, виключає з їх числа адвоката-захисника, діяльність якого не завжди спрямована на досягнення цієї мети, його професійний обов'язок — за будь-яких обставин захищати інтереси обвинуваченого, від позиції якого він не вправі відступити. Впровадження до криміналістики підсистеми з іншими, діаметрально протилежними цілями руйнує систему науки криміналістики.

2.2. Тактика захисту повинна розглядатися криміналістикою, як тактика протидії сили. Подібно до того, як криміналістика не розробляє, але вивчає злочинну діяльність (поведінку злочинця до, під час і після вчинення правопорушення), тактика захисту не розробляється, але вивчається криміналістикою для озброєння суб'єктів криміналістичної діяльності знаннями про можливі варіанти поведінки підозрюваного (обвинуваченого) та адвоката, що представляє його інтереси. Тільки в такому значенні адвокатська діяльність може розглядатися як один з елементів предмета криміналістики загалом і криміналістичної тактики, зокрема.

2.3. Тактика захисту має вивчатися в межах теорії адвокатської діяльності. До проблемної області криміналістики слід віднести розробку рекомендацій з аналізу, оцінки, прогнозування, моделювання розвитку ситуацій кримінального провадження з огляду на позицію сторони захисту та її врахування суб'єктами криміналістичної діяльності при реалізації тактичних задач розслідування та судового розгляду кримінальних справ.

3. Суд є суб'єктом доказової діяльності, оскільки саме суд і ніхто інший вінчає процес доказування законним, обґрунтованим і вмотивованим рішенням, шлях до якого лежить через перевірку допустимості наданих сторонами

доказів, оцінку їх достовірності та достатності для ухвалення остаточного вердикту. Перевірка й оцінка доказів — елементи доказування, зміст яких полягає у визначенні надійності джерела того чи іншого доказу, зіставленні його з іншими, наявними в матеріалах кримінального провадження або отриманими в процесі судового розгляду фактичними даними, необхідними для підтвердження або спростування допустимості чи достовірності наданих суду доказів. Для цього суд за законом має право за власною ініціативою допитати свідка, експерта, призначити експертизу, витребувати документи, відновити з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірку їх доказами, якщо обвинувачений в останньому слові повідомить про нові обставини, які мають істотне значення для кримінального провадження тощо.

3.1. При визначенні детермінанти тактичної діяльності уявлення про боротьбу тільки як про жорстке протистояння непримиренних сторін є надто спрощеним і таким, що збіднює методологічний потенціал діалектичного підходу до розуміння боротьби та її значення в розвитку буття, мислення й пізнання. Говорячи про цільову спрямованість діяльності суб'єктів криміналістичної тактики, слід вести мову не скільки про конфлікт, протиборство та подолання спротиву, стільки про усунення протиріч, що неминуче виникають в ході реалізації учасниками кримінального провадження (в тому числі судом) своїх процесуальних функцій.

3.2. Центральним протиріччям дослідницької діяльності є протиріччя між знанням і незнанням. Поступальне подолання цього протиріччя просуває процес пізнання до досягнення його мети — набуття нового знання. В процесі кримінального процесуального доказування, як особливої форми пізнання, протиріччя на шляху до досягнення істини можуть бути обумовлені не тільки протидією зацікавлених осіб та конфліктами, але й психологічними особливостями учасників судового розгляду, їхніми взаєминами, недостатньою активністю однієї зі сторін, помилками й прогалинами досудового слідства тощо.

3.3. Термін «тактика», запозичений з області військової науки, набув у криміналістиці іншого лексичного значення, а суть переносного значення слова полягає в тому, що воно по-

в'язує два різних за змістом поняття лише загальними точками дотику. Щодо тактики, яка присутня наразі в різних сферах людської діяльності, такою точкою слід вважати те загальне, що притаманне розумінню всякого виду тактичної діяльності як сукупності засобів і прийомів здійснення наміченої мети. Ця ознака в силу своєї всезагальності стає домінуючою у формуванні поняття «тактика», відсуваючи на другий план конфліктність, наявність якої у зв'язку з цим не має принципово детермінуючого значення.

3.4. Тактика суду в кримінальному провадженні — це система наукових положень криміналістики та розроблених на їх основі рекомендацій щодо планування, організації, раціонального здійснення судового розгляду кримінальних справ шляхом визначення оптимальної послідовності дослідження доказів та застосування науково обґрунтованих прийомів підготовки й проведення окремих процесуальних і судових дій слідчого характеру з метою встановлення істини у кримінальному провадженні.

3.5. Всі компоненти криміналістичної тактики пов'язані між собою і утворюють єдину систему знань, поділ якої на підсистеми має умовний характер, оскільки «загальне» й «особливе» в кожній підсистемі є водночас частиною (а іноді віддзеркаленням) «загального» й «особливого» усієї системи загалом. В цьому полягає логіка та внутрішня гармонія системи, що об'єднує об'єкти, які є близькими за внутрішньою будовою. Об'єднавшись, вони утворюють систему, побудовану за правилами, покладеними в основу їх власної організації, а отже всі підсистеми влаштовані за аналогією з материнською системою.

3.6. Виокремлення із системи підсистем нижчого порядку можливе, але необхідне за умови доцільності такої операції, яка може бути пов'язана, зокрема, з необхідністю вивчення окремого компонента системи, котрий, попри те, що є системоутворюючим елементом цілісного явища, має певну специфіку. Саме тому тактика суду, як системна складова судової тактики, що у свою чергу є підрозділом тактики криміналістичної, подібно системам вищого рівня повинна мати власні положення про філософсько-правові основи, історію, поняття, зміст, структуру, предмет, принципи, завдання, джерела, суб'єкти, тактичну характеристику умов судового розгляду, наукові за-

сади його організації та планування, судові ситуації, моделювання, прогнозування, об'єднані в загальній частині, а також, згруповані в особливій частині, засоби, прийоми й методи, які використовуються при проведенні окремих судових дій (допит, огляд, пред'явлення для впізнання, використання спеціальних знань тощо).

3.7. Окреслюючи коло перспективних напрямків розробки тактико-криміналістичних засобів для потреб судового провадження, слід відзначити необхідність забезпечення високого рівня організації судової діяльності. Актуальними залишаються і вимагають подальшого дослідження на основі положень чинного законодавства проблеми планування судового провадження, зокрема в аспекті забезпечення безперервності судового розгляду. Необхідно продовжити розробку теорії судових ситуацій, тактичних рішень, тактики судового допиту та інших процесуальних дій. Цілком нових тактичних напрацювань потребує специфічна діяльність слідчого судді. Надзвичайно важливою з позиції сучасних тенденцій кримінального судочинства є розробка тактико-криміналістичних рекомендацій по забезпеченню судового провадження на підставі процесуальних угод та інших особливих порядків кримінального провадження (спрощеного, спеціального та ін.). Окремої уваги вимагає розробка допустимих криміналістичних засобів протидії правосуддю, тактичних методів впливу на відповідних суб'єктів з метою обмеження можливостей зловживання правом.

3.8. Зважаючи на те, що вузівська освіта влаштована за принципом спеціалізації юридичних кадрів з метою їхньої підготовки до майбутньої практичної діяльності, доцільною є розробка і впровадження програми навчальної дисципліни «Тактика суду в кримінальному провадженні», яка успішно могла б викладатися в межах магістерських програм за правничою спеціальністю задля поглиблення знань з обраного студентами напрямку підготовки, а також при спеціальній підготовці кандидатів на посаду судді та підвищені фахового рівня суддівського корпусу в Національній школі суддів України. Тим же шляхом має рухатися процес підготовки майбутніх прокурорів та удосконалення практичних навичок підтримання державного обвинувачення діючими працівниками органів прокуратури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверьянов А. Н. Системное познание мира: методологические проблемы. Москва : Политиздат, 1985. 263 с.
2. Александров А. С. Криминалистическая тактика и уголовно-процессуальная стратегия. Криминалистическая тактика: современное состояние и перспективы развития: сб. матер. 56-х криминал. чтений: в 2-х ч. Москва : Академия управления МВД России, 2015. С. 29–36.
3. Александров А. С. Состязательность и объективная истина. *Библиотека криминалиста. Научный журнал*. 2012. № 3 (4). С. 142–157.
4. Александров И. В. Криминалистика: тактика и методика : учебник. Москва : Юрайт, 2016. 313 с.
5. Анохин П. К. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем. *Принципы системной организации функций*. Москва : Наука, 1973. С. 5–61.
6. Антонов А. В. Системный анализ : учебник. Москва : Высшая школа, 2004. 454 с.
7. Аполов О. Г. Теория систем и системный анализ: курс лекций. Уфа, 2012. 274 с.
8. Ароцкер Л. Е. Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве уголовных дел. Москва : Юрид. лит., 1964. 223 с.
9. Артамонов Г. Н. Системное управление развитием интеллектуального потенциала учащейся молодежи : дис. ... д-ра социолог. наук: 22.00.08. Москва, 2016. 500 с.
10. Астафьев А. Ю. Этико-правовые аспекты взаимодействия председательствующего судьи с участниками уголовного процесса. *Судебная власть и уголовный процесс*. 2015. № 4. С. 151–155.
11. Аутлев Ш. В. Противодействия в ходе судебного следствия по уголовным делам в суде первой инстанции и меры по его преодолению : автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Ростов-на-Дону, 2011. 28 с.

12. Бабаев О. С. Концептуальные основы и тенденции развития криминалистической тактики : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1998. 151 с.

13. Баев М. О., Баев О.Я. Защита от обвинения в уголовном процессе. Воронеж, 1995.

14. Баев М. О., Баев О. Я. Стратегические принципы тактики защиты по уголовным делам. Криминалистические аспекты профессиональной защиты по уголовным делам: сб. науч. тр. Екатеринбург, 2001. С. 5–12.

15. Баев О. Я. Избранные работы по проблемам криминалистики и уголовного процесса: сборник. Москва : ЭКСМО, 2011. URL: http://kalinovsky-k.narod.ru/b1/Baev_izbrannoe_2011.pdf (дата звернення: 28.12.2018).

16. Баев О. Я. Криминалістика: лекційний курс. Москва : ЮСТИЦІЯ, 2017. 372 с.

17. Баев О. Я. О некоторых проблемах современной отечественной криминалистики и возможных направлений их разрешения. *Воронежские криминалистические чтения*. 2018. № 3 (20). С. 96–104.

18. Баев О. Я. Предмет криминалистики и теория судебных доказательств. *Правоведение*. 1983. № 3. С. 96–100.

19. Баев О. Я. Самоидентификация современной криминалистики (объект, предмет и субъектная система современной криминалистики). *Научный журнал*. 2012. № 4 (5). С. 308–323.

20. Баев О. Я. Сущность криминалистической тактики и ее субъекты. Проблемы современной криминалистики и основные направления ее развития в XXI веке: матер. междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 60-летию юбилею кафедры криминалистики Урал. гос. юрид. ун-та, г. Екатеринбург, 6 октября 2017 года. Екатеринбург, 2017. С. 28–34.

21. Баев М. О. Тактические основы деятельности адвоката-защитника в уголовном судопроизводстве. Воронеж : ВГУ, 2004. 220 с.

22. Баев О. Я. Криминалістическа тактика і уголовно-процесуальний закон. Воронеж : ВГУ, 1977. 114 с.

23. Баев О. Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Следственная тактика : научно-практическое пособие. Москва : Экзамен, 2003. 432 с.

24. Балашов Д. Н., Балашов Н. М., Маликов С. В. Криминалистика : учебник. Москва : ИНФРА-М, 2005. 503 с.

25. Барцицька А. А. Криміналістичні технології: сутність та місце в системі криміналістичної науки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2011. 19 с.

26. Баршев Я. Основания уголовного судопроизводства, с применением к российскому уголовному судопроизводству. Санкт-Петербург, 1841. 326 с.

27. Бахин В. П., Карпов Н. С. Понятие и сущность криминалистической тактики. Современные проблемы криминалистики: труды Академии управления. Москва : Акад. управления МВД России. 1998. С. 9–19.

28. Бахин В. П., Карпов Н. С. Состязательность — новая сущность нашей правовой системы или создание ее видимости? *Криміналістичний вісник*. Київ, 2004. № 1(1). С. 13–19.

29. Бахин В. П. Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики: лекция. Киев : Нац. акад. внутр. дел Украины, 1999. 34 с.

30. Бахин В. П., Весельський В. К. Тактика допиту : навч. посібник. Київ : Правник, 1997. 63 с.

31. Белкин Р. С. История отечественной криминалистики. Москва, 1999. URL: [file:///C:/Users/1/AppData/Local/Temp/Rar\\$DIa7184.774/Белкин%20РС%20История%20отечественной%20криминалистики.pdf](file:///C:/Users/1/AppData/Local/Temp/Rar$DIa7184.774/Белкин%20РС%20История%20отечественной%20криминалистики.pdf) (дата звернення 05.09.2019).

32. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. Москва : Норма, 2001. 240 с.

33. Белкин Р. С. Курс криминалистики : учебное пособие для вузов. В 3 т. Т. 2. Москва, 2001. URL: file:///C:/Users/1/Downloads/%D0%9A%D1%83%D1%80%D1%81%20%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8.%20%D0%92%203-%D1%85%20%D1%82.%20%D0%A2.2._%D0%91%D0%B5%D0%B%D0%BA%D0%B8%D0%BD%20%D0%A0.%D0%A1_2001,%203-%D0%B5%20%D0%B8%D0%B7%D0%B4..pdf (дата звернення 25.08.2019).

34. Белкин Р. С. Курс криминалистики : учебное пособие для вузов. В 3 т. Т. 3. Москва, 2001. URL: file:///D:/КРИМИНАЛИСТИКА/Курс_криминалистики._В_3-х_т._Т.3._Белкин_Р.С._2001,_3-е_изд..pdf(дата звернення 05.09.2019).

35. Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособие : 3 т. Т. 1. Москва, 2001. URL: http://crimlib.info/images/a/af/%D0%9A%D1%83%D1%80%D1%81_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D0%92_3-%D1%85_%D1%82._%D0%A2.1._%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%BA%D0%B8%D0%BD_%D0%A0.%D0%A1_2001,_3-%D0%B5_%D0%B8%D0%B7%D0%B4..pdf (дата звернення: 24.08.2019).

36. Белкин Р. С. Ленинская теория отражения и методологические проблемы советской криминалистики. Москва : ВШ МВД СССР, 1970. 130 с.

37. Белкин Р. С., Винберг А. И. История советской криминалистики. Формирование частных криминалистических теорий (1940–1950-е гг.) : учеб. пособие. Москва : Академия МВД СССР, 1983. 77 с.

38. Белкин Р. С., Винберг А. И. История советской криминалистики. Этап возникновения и становления науки (1917–1930-е годы) : учеб. пособие. Москва : Академия МВД СССР, 1982. 70 с.

39. Белкин Р. С. Общая теория советской криминалистики. Саратов : СГУ, 1986. 397 с.

40. Бердникова О. П. Взаимодействие следователя и органа дознания по делам, приостановленным за неустановлением виновных лиц. *Российский юридический журнал*. 2012. № 6 (87). 154–158.

41. Бессонов Г. О тактике судебного следствия. *Советская юстиция*. 1988. № 13. С. 26–28.

42. Бишевец О. В. До питання про поняття тактики державного обвинувачення та засоби. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 128–132.

43. Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука). В 2 кн. Кн. 1 / редкол. Л. И. Абалкин

(отв. ред.) и др.; отд-ние экономики АН СССР; ин-т экономики АН СССР. Москва : Экономика, 1989. 304 с.

44. Бозров В. Судебное следствие и криминалистика. *Советская юстиция*. 1990. № 8. С. 11–12.

45. Бостан С. К., Бостан Л. Н. К вопросу о периодизации всеобщей истории государства и права: традиции и новации в подходах. *Историко-правовые проблемы: новый ракурс*. 2011. № 4–1. С. 180–194.

46. Быховский И. Е. Процессуальные и тактические вопросы системы следственных действий : автореф. ... дис. д-ра юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1976. 24 с.

47. В Совете Института криминалистики Прокуратуры СССР. Вопросы системы советской криминалистики и места в ней следственной тактики. *Советская криминалистика на службе следствия*. Вып. 7. Москва, 1956. С. 153–164.

48. Васильев А. Н. Предмет криминалистики. *Социалистическая законность*. 1967. № 1. С. 29–33.

49. Васильев А. Н. Следственная тактика и ее место в системе криминалистики. *Советская криминалистика на службе следствия*. Москва, 1961. Вып. 15. С. 5–47.

50. Васильев В.Л. Юридическая психология : учебник. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 608 с.

51. Вейнгарт А. Уголовная тактика: руководство к расследованию пре ступлений / пер. с нем. В. М. Боремовича. Овруч, 1910. 463 с.

52. Весельський В. К. Основні напрями розвитку криміналістичної тактики. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): наук.-практ. журн*. 2011. Вип. 24. С. 135–142.

53. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 1999. 16 с.

54. Винберг А. И. Криминалистика. Раздел I. Введение в науку : учеб. пособие. Москва : ВШ МВД РСФСР, 1962.

55. Винберг А. И. О научных основах криминалистической тактики. *Правоведение*. 1965. № 3. С. 78–83.

56. Вільгушинський М. Й. Тактика судового слідства в системі криміналістики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2009. 19 с.

57. Возгрин И. А. Введение в криминалистику. История, основы теории, библиография. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003. 475 с.
58. Возгрин И. А. Криминалистическая тактика: понятие и предмет исследования. *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*. № 1. 1999. С. 47–50.
59. Волобуев А. Ф. Криміналістика в умовах реформування кримінального судочинства. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3 С. 151–157.
60. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1997. 48 с.
61. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : монография / под ред. проф. Н. П. Яблокова. Калининград : Калининград ун-т, 1997. 248 с.
62. Воробьёв В. А., Березовская Ю. В. Теория систем и системный анализ. Стохастические системы : учебное пособие. Архангельск : ИПК САФУ, 2012. 147 с.
63. Воробьёв Г. А. О предмете тактики судебного следствия. *Правоведение*. 1973. № 6. С. 58–63.
64. Воропай Н. И. Теория систем для электроэнергетиков : учебное пособие. Новосибирск : Наука, Сибирская издательская фирма РАН, 2000. 273 с.
65. Выдря М. М. Участники судебного разбирательства и гарантии их прав. Краснодар : КубанГУ, 1979. 101 с.
66. Гавло В. К., Жегалов Е. А. Тактика и методика судебного следствия. *Известия Алтлтайского государственного университета*. 2004. № 2. С. 64–71.
67. Гастев Ю. А. Гомоморфизмы и модели (логико-алгебраические аспекты моделирования). Москва : Наука, 1975. 152 с.
68. Гейдес М. А. Общая теория систем (Системы и системный анализ). Москва : ГЛОБУС-ПРЕСС, 2005. 216 с.
69. Головин А. Ю. Криминалистическая систематика : монография / под общ. ред. Н. П. Яблокова. Москва : ЛексЭст, 2002. 305 с.
70. Головин А. Ю. Криминалистика: почему вредны «Идеи кризиса»? *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2017. № 3–2. С. 9–13.

71. Головин А. Ю., Яблоков Н. П. Криминалистика: природа и система. Москва : Юристъ, 2005. 174 с.
72. Головин М. В. Проблемы целеопределения в расследовании : монография / под. ред. В. Д. Зеленского. Краснодар : КубГАУ, 2004. 128 с.
73. Голунский С. А. Допрос на предварительном следствии. Ашхабад : ВЮА, 1942.
74. Горбачев А. В., Колотушкин С. М. Принципы и законы криминалистики в системе ее теории. *Вестник криминалистики*. 2006. Вып. 1 (17). С. 8–12.
75. Горев А. Э. Основы теории транспортных систем : учеб. пособие. Санкт-Петербург : СПбГАСУ, 2010. 214 с.
76. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Москва : ЛексЭкс, 2002. 1088 с.
77. Даков С. В. Криминалистическая тактика: генезис и перспективы развития : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Санкт-Петербург, 1999. 177 с.
78. Даровских С. М. Некоторые дискуссионные вопросы реализации принципа состязательности в суде первой инстанции. *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Право*. 2008. Вып. № 28 (128). С. 37–42.
79. Диязитдинова А. Р., Кордонская И. Б. Общая теория систем и системный анализ. Самара : Поволжский государственный университет телекоммуникаций и информатики, 2017. 125 с.
80. Доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини щодо ситуації з правами людини в Україні (16 серпня – 15 листопада 2018 року). URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/24thReportUkraineAugust_November2018_UKRANIAN.pdf (дата звернення 21.09.2019).
81. Драпкин Л. Я. Развитие криминалистики и трансформация определения ее предмета. *Библиотека криминалиста. Научный журнал*. 2012. № 4(5). С. 324–327.
82. Дудник І. М. Вступ до загальної теорії систем : посібник. Полтава, 2010. 129 с.
83. Дяблова Ю. Л. К вопросу о понятии технологии в криминалистике. *Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки*. 2009. № 2–2. С. 295–301.

84. Егоров К. С. Проблемы криминалистического обеспечения судебного следствия : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1994. 232 с.
85. Жамиева Р. М. Тактика защиты по уголовным делам: к вопросу об объекте и предмете криминалистики. *Вестник Южно-уральского государственного университета*. 2007. № 28. С. 44–46.
86. Журавель В. А. Направления модернизации криминалистических методик. Криміналістика ХХІ століття: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 25–26 листоп. 2010 р. Харків, 2010. С. 292–297.
87. Журавель В. А. Об'єкт і предмет криміналістики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 3 (90). С. 120–131.
88. Зашкільняк Л. О. Періодизація в історії. *Енциклопедія історії України: в 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Ін-т історії України НАН України*. Київ : Наукова думка, 2011. Т. 8 : Па – Прик. С. 152–153.
89. Зашляпин Л. А. Организация профессиональной защиты: отношение к объектной области криминалистики, соотношение с иными понятиями. Профессиональная деятельность адвоката как объект криминалистического исследования: сб. науч. тр. Екатеринбург : Чароид, 2002. С. 170–173.
90. Зорин Г. А. Криминалистическая рефлексия в процессах расследования, обвинения и защиты : учебное пособие. Гродно : ГрГУ, 2003. 109 с.
91. Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики. Минск : Амалфея, 2000. 416 с.
92. Зорина М. Г. Криминалистическая стратегия и тактика государственного обвинения в суде : пособие / под ред. Г. А. Зорина. Гродно : ГрГУ, 2002. 121 с.
93. Зотов Д. В. Уголовно-процессуальное доказывание и научно-технические достижения: теоретические проблемы : монография. Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2005. 200 с.
94. Интеграция современного научного знания / под ред. Н. Т. Костюк. Киев : Вища школа, 1984. 184 с.
95. История и философия науки : учеб. пособие / под общ. ред. М. Г. Федотовой ; Минобрнауки России, ОмГТУ. Омск : Изд-во ОмГТУ, 2018. 372 с.

96. История и философия науки : учеб. пособие / Н. В. Бряник и др. ; под общ.ред. Н. В. Бряник, О. Н. Томюк ; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2014. 288 с.

97. Ищенко Е. П. История развития науки криминалистики. История юридических наук в России: сб. статей. Москва : Изд-во МГЮА, 2009. С. 172–192.

98. Ищенко Е. П. Криминалистика: курс лекций. Москва : Юридическая Фирма «КОНТАКТ» ; АСТ-Москва, 2007. 416 с.

99. Ищенко Е. П., Топорков А. А. Криминалистика : учебник / под ред. Е. П. Ищенко. Москва : Контакт, ИНФРА-М, 2006. 784 с.

100. Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень : монографія / за ред. І. П. Красюка. Київ : НАВСУ, 2003. 359 с.

101. Каган М. С. Проблемы методологии гуманитарного познания. Избранные труды: для вузов. Москва : Юрайт, 2018. 321 с.

102. Каган М. С. Человеческая деятельность. (Опыт системного анализа). Москва : Политиздат, 1974. 328 с.

103. Казеннов А. С. Диалектика как высший метод познания. Санкт-Петербург : Изд-во Политех ун-та, 2011. 96 с.

104. Карабанова Т. Н. Судебное следствие в уголовном процессе Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2008. 30 с.

105. Караваев Н. Л. Принципы методологи системного исследования. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусство*. 2013. № 5. Ч. 2. С. 74–76.

106. Каск Л. И. Системный подход в познании государства и права. *Правоведение*. 1977. № 4. С. 31–40.

107. Качала В. В. Основы теории систем и системного анализа : учеб. пособие. Москва : Горячая линия – Телеком,, 2007. 216 с.

108. Ким Д. В. Ситуационный подход как методологическая основа предварительного расследования и судебного разбирательства уголовных дел : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Барнаул, 2006. 49 с.

109. Кисленко И. Л. Криминалистические основы поддержания государственного обвинения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Саратов, 2010. 32 с.

110. Кисленко С. Л. Понятие и сущность тактики судебного следствия. *Российский судья*. 2002. № 9. С. 26–29.

111. Кисленко С. Л., Комиссаров В. И. Судебное следствие: состояние и перспективы развития. Москва : Юрлитинформ, 2003. 176 с.

112. Кисленко С. Л. Тактика судебного следствия и ее место в системе криминалистики : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Саратов, 2002. 217 с.

113. Князьков А. С. Криминалистика: курс лекций / под ред. проф. Н. Т. Ведерникова. Томск : ТМЛ-Прогресс, 2008. 1128 с.

114. Князьков А. С. Криминалистическая технология и криминалистическая тактика: проблемы соотношения понятий. *Вестник Томского государственного университета*. 2010. № 338. С. 123–127.

115. Кобылинская С. В. Криминалистические проблемы организации судебного разбирательства уголовных дел в суде первой инстанции : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2009. 25 с.

116. Кобылинская С. В. Криминалистические проблемы организации судебного разбирательства по уголовным делам в суде первой инстанции : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2009. 175 с.

117. Когутич І. І. Про систему криміналістичної тактики та короткий аналіз її складових. *Держава і право*. № 45. С. 441–446.

118. Когутич І. І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2010. 529 с.

119. Когутич І. І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 38 с.

120. Кокорев Л. Д., Кузнецов Н. П. Уголовный процесс: доказательства и доказывание. Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1995. 272 с.

121. Колесниченко А. Н., Матусовский Г. А. Вопросы программирования деятельности следователя. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1980. Вып. 21. С. 43–47.
122. Колмаков В. П. О теоретических основах систематизации методов, приемов и средств советской криминалистики. *Правоведение*. 1965. № 4. С. 115–122.
123. Комаров И. М. Общие положения тактики поддержания государственного обвинения в суде первой инстанции. *Научные ведомости. Серия: Философия. Социология. Право*. 2010. № 2(73). Вып. 11. С. 126–130.
124. Комиссаров В. И. Криминалистическая тактика: история, современное состояние и перспективы развития. Москва : Юрлитинформ, 2009. 192 с.
125. Комиссаров В. И. Научные, правовые и нравственные основы следственной тактики / под ред. А. Н. Васильева. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1980. 124 с.
126. Комісарчук Р. В. Мета та завдання вчення про криміналістичну технологію. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 172–175. URL: http://lsej.org.ua/5_2017/46.pdf (дата звернення 08.10.2019).
127. Конин В. В. Тактика и истина в судебном разбирательстве. Воронежские криминалистические чтения: сб. науч. трудов / под. ред. О. Я. Баева. Вып. 6. Воронеж, 2005. С. 108–112.
128. Кононюк А. Е. Обобщенная теория моделирования. Начала. К. 1. Ч.1. Київ : Освіта України, 2012. 602 с.
129. Кононюк А. Е. Системология. Общая теория систем. В 4-х кн. К. 1. Киев : Освіта України, 2014. 564 с.
130. Копнин П. В. Гносеологические и логические основы науки. Москва : Мысль, 1974. 310 с.
131. Кореневский Ю. В. Криминалистика для судебного следствия. Москва : Изд-во: АО «Центр ЮрИнфоР», 2001. 198 с.
132. Кореневский Ю. В. Криминалистика и судебное следствие. *Советское государство и право*. 1987. № 4. С. 56–63.
133. Корма В. Д., Образцов В. А. Парадигма криминалистики: от Ганса Гросса до наших дней. Криминалистика – прошлое, настоящее, будущее: достижения и перспективы развития: матер. междунар. науч.-практ. конф., г. Москва, 16 октября 2014 года. Москва, 2014. С. 53–56.

134. Корнев Г. П. Методологические проблемы уголовно-процессуального познания. Нижний Новгород : Изд-во Новгор. ВШ МВД РФ, 1995. 194 с.

135. Корчагин А. Ю. Организационно-тактические и методические основы криминалистического обеспечения судебного разбирательства уголовных дел : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2007. 44 с.

136. Корчагин А. Ю. Организационно-тактические и методологические основы криминалистического обеспечения судебного разбирательства уголовных дел : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2008. 355 с.

137. Косарев С. Ю. Криминалистические методики расследования преступлений: генезис, современное состояние, перспективы развития : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Санкт-Петербург, 2005. 401 с.

138. Краткий философский словарь / под ред. А. П. Алексеева. Москва : Проспект, 2004. 496 с.

139. Криминалистика : учебник / под ред. А. И. Винберга. Москва : Госюриздат, 1959.

140. Криминалистика : учеб. пособие / А. В. Дулов и др. ; под ред. А. В. Дулова. Минск : ИП «Экоперспектива», 1998. 415 с.

141. Криминалистика : учебник / Е. П. Ищенко, А. А. Топорков ; под ред. Е. П. Ищенко. Москва : Юридическая фирма «КОНТРАКТ», «ИНФРА-М», 2006. 748 с.

142. Криминалистика : учебник / З. Е. Шиманова и др. ; под ред. Г. Г. Зуйкова и Р. С. Белкина ; Высшая школа МВД СССР. Москва : НИ и РИО, 1970. Т. 2. 478 с.

143. Криминалистика : учебник / Н. С. Алексеев и др. ; отв. ред. И. Ф. Крылов. Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1976. 591 с.

144. Криминалистика : учебник / Н. А. Бурнашев и др. ; под ред. А. Г. Филиппова (отв. ред.), А. Ф. Вольнского. Москва : Спартак, 1998. 543 с.

145. Криминалистика : учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. Москва : Юристъ, 2005. 781 с.

146. Криминалистика : учебник / под общ. ред. Е. П. Ищенко, А. Г. Филиппова ; под ред. В. Д. Зеленского, Г. М. Меретукова. Москва : Высшее образование, 2007. 743 с.

147. Криминалистика : учебник / под ред. И. В. Александрова. Москва : Юрайт, 2018. 376 с.

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз

148. Криміналістика : учебник / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. Москва : Юрид. лит., 1988. 670 с.

149. Криміналістика : учебник / Р. С. Белкин и др. ; под ред. Р. С. Белкина, Б. А. Викторова. Москва : Юрид. лит., 1976. 552 с.

150. Криміналістика : учебник / Т. В. Аверьянова и др. ; под ред. Р. С. Белкина. Москва : НОРМА, 1999. 971 с.

151. Криміналістика : учебник для вузов / И. Ф. Герасимов и др. ; под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. Москва : Высшая школа, 2000. 672 с.

152. Криміналістика : учебник. Кн. I. Техника и тактика расследования преступлений / Н. Бобров и др. ; под ред. А. Я. Вышинского. Москва : Советское законодательство, 1935. 272 с.

153. Криміналістика : учебное пособие / под ред. А. Я. Вышинского. Москва : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938.

154. Криміналістика : учебник / Т. В. Аверьянова и др. ; под ред. Р. С. Белкина. Москва : НОРМА, 2000. 990 с.

155. Криміналістика : учебник / Т. В. Аверьянова и др. ; под ред. Р. С. Белкина. Москва : НОРМА, 2003. 973 с.

156. Криміналістика : учебник / Т. В. Аверьянова и др. ; под ред. Р. С. Белкина. Москва : НОРМА, 2006. 992 с.

157. Криміналістическая тактика : учеб. пособие / под общ. ред. А. Г. Филиппова. Москва : Юрайт, 2016. 207 с.

158. Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 544 с.

159. Криміналістика : підручник / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2008. 464 с.

160. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів / В. О. Коновалова та ін. ; ред. В. Ю. Шепітько ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, Академія правових наук України. Харків : Право, 1998. 375 с.

161. Криміналістика. Питання і відповіді : навч. посіб. / А. В. Кофанов та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 280 с.

162. Крылов И. Ф. Очерки истории криминалистики и криминалистической экспертизы. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1975. 188 с.

163. Кубицкий Ю. М. Криминалистическая и судебно-медицинская экспертиза. Ашхабад : ВЮА, 1942.

164. Кубицкий Ю. М. Осмотр места происшествия по уголовным делам. Ашхабад : ВЮА, 1942.

165. Кудрявицкий А. С. Оперативно-розыскное и криминалистическое обеспечение судебного разбирательства дел о преступлениях, совершаемых организованными преступными обществами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Тюмень, 2011. 26 с.

166. Кудрявцев В. Л. Криминалистика на страже конституционной законности: некоторые проблемы реализации в уголовном судопроизводстве. *Библиотека криминалиста. Научный журнал*. 2015. № 1 (18). С. 253–257.

167. Кудряшев А. Ф., Елхова О. И. Новизна в философских исследованиях. *Вестник Башкирского университета*. 2014. № 4. С. 1489–1494.

168. Куликова О. Б. Философия познания: анализ основных проблем. Общая характеристика методов научного познания : учеб.-метод. пособие. Иваново, 2008. 90 с.

169. Кустов А. М. Истоки, источники и история криминалистической науки : пособие. Москва, 2011. 116 с.

170. Кустов А. М. История российской криминалистики: второй этап и развития. *Проблемы местного самоуправления*. 2008. № 5. С. 41–53.

171. Кустов А. М. История российской криминалистики: первый этап возникновения и развития. *Проблемы местного самоуправления*. 2008. № 4. С. 29–42.

172. Кустов А. М. Этапы развития предмета и объектов криминалистики. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2016. № 3–2. С. 71–77.

173. Лавров В. П. Предмет, история и методология криминалистики. Москва : ЮИ МВД РФ, 1994. 48 с.

174. Лапач В. А. Система объектов гражданских прав: теория и судебная практика. Москва : Юридический центр Пресс, 2002. 568 с.

175. Ларкін М. О., Сабадаш В. П. Криміналістика : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 228 с.

176. Лебедев Н. Ю. К вопросу о понятии уголовно-процессуальных конфликтов. *Известия Алтайского государственного университета*. 2009. № 2. С. 92–94.

177. Лебедев С. А. Основные эпистемологические концепции естествознания. *Вестник Московского университета. Сер. 7: «Философия»*. 2014. № 2. С. 58–75.

178. Лекторский В. А. Эпистемология классическая и неклассическая, Москва : Эдиториал УРСС, 2001. 256 с.

179. Лившиц Е. М., Белкин Р. С. Тактика следственных действий. Москва : Новый Юрист, 1997. 176 с.

180. Лук'янихін В. О., Лук'янихіна О. А. Застосування загальної теорії систем до управління природокористуванням. *Вісник Сумського державного університету. Серія: «Економіка»*. 2003. №6(52). С. 166–174.

181. Марина Е. А. К вопросу о тактике защиты в системе криминалистики. *Известия Оренбургского государственного аграрного университета*. 2011. №1 (29). С. 244–246.

182. Медведев Н. Н. Теоретические основы расследования. Краснодар : Изд-во Кубанского ун-та, 1977. 104 с.

183. Меретуков Г. М. Еще раз об объекте и предмете криминалистики. Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. № 96(02). С. 633–652. URL: <http://ej.kubagro.ru/2014/02/pdf/44.pdf>.

184. Метеленко Н. Г. Підприємство як інститут національної економіки з погляду системних позицій. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2007. № 1. С. 32–39.

185. Мирошніченко Ю. М. К вопросу о корреляции понятий криминалистической тактики и технологи. *Leges i viata*. 2019. № 1. С. 88–92.

186. Мирошніченко Ю. М. Про детермінанти тактики суду в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. Вип. 35. Т. 2. 2018. С. 84–87.

187. Мирошніченко Ю. М. Про деякі загальносистемні властивості криміналістичної тактики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 1. С. 176–180. URL: <http://www.lsej.org.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-uncategorised/105-1-2019-ukr> (дата звернення 03.09.2019).

188. Мирошниченко Ю. М. Тактика суду в кримінальному провадженні: генеза та перспектива. *Слово національної школи суддів України*. 2013. № 1 (2). С. 83–97.

189. Мирошниченко Ю. М. Тактика суду в системі криміналістики. *Development and modernization of the legal systems of Eastern Europe: experience of Poland and prospects of Ukraine*: Collective monograph. Vol. 3. Lublin: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2017. P. 147–164.

190. Мирошниченко Ю. М. Типологическая характеристика системы «криминалистическая тактика»: первое приближение. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2019. № 1. С. 192–195.

191. Митричев С. П. Теоретические основы советской криминалистики (Введение в науку) : учебное пособие. Москва : ВЮЗИ, 1965. 92 с.

192. Михайловский И. В. Основные принципы организации уголовного суда. Томск, 1905. 220 с.

193. Научная конференция по работам, выполненным в 1955 году: тезисы докладов. Харьков, 1956. 71 с.

194. Никифоров В. М. Обыск. Ашхабад : ВЮА, 1943. 52 с.

195. Николюк В. В. Уголовное судопроизводство и криминалистика: взаимодействие, сближение, отчуждение в условиях реформирования УПК РФ и модернизации научных стандартов. *Вестник Восточно-Сибирского института МВД России*. 2016. № 2 (77). С. 14–24.

196. Нуркова В. В., Гфман А. А. Забывание: проблема наличия следа памяти, его допустимости и намеренного контроля. *Национальный психологический журнал*. 2016. № 3 (23). С. 64–71.

197. Острогляд О. В., Береський Я. О. Окремі теоретичні аспекти розуміння тактики захисту в кримінальному процесі України. *Науково-інформаційний вісник*. 2012. № 5. С. 129–135.

198. Панасюк А. Ю. Разрешение конфликтных ситуаций: стратегия і тактика судьи. *Российская юстиция*. 1997. № 5. С. 51–52.

199. Пантелеев И. Ф. Теоретические проблемы советской криминалистики. Москва : ВЮЗИ, 1980. 96 с.

200. Петровский Н. А. Аналогия в юриспруденции и правоприменительной практике. *Вестник Адыгейского государственного университета*. 2005. № 3. С. 128–132.

201. Петрухин И. Роль признания обвиняемого в уголовном процессе. *Российская юстиция*. 2003. № 2. С. 24–26.

202. Плотинский Ю. М. Модели социальных процессов: учебное пособие для высших учебных заведений. Москва : Логос, 2001. 296 с.

203. Погорельский М. А., Сергеева Д. Б. Тактика захисника: поняття, зміст та місце в системі криміналістичної тактики. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 113–123.

204. Подольный Н. А. Криминалистика и состязательность в уголовном процессе. *Библиотека криминалиста. Научный журнал*. № 4 (9). 2013. С. 263–275.

205. Попелюшко В. О. Стратегія і тактика захисту в судовому розгляді справи. *Вісник Академії адвокатури України*. 2008. Вип. 12. С. 96–98.

206. Попов В. И. Из истории дореволюционной криминалистики. *Вопросы криминалистики*. Москва, 1962. Вып. 6–7. С. 24–28.

207. Попова И. А., Полстовалов О. В. Тактико-криминалистическое обеспечение компромиссных процедур в уголовном судопроизводстве. Москва : Издание Государственной думы (электронное), 2012. 176 с. URL: <http://duma.gov.ru/media/files/5AmNqmi20piOib6DSXEUJx9p7gjNz8Gd.pdf>.

208. Popper Karl R. A Word of Propensities: Two New Views of Causality / Popper Karl R. A. Word of Propensities. Bristol : Thoemmes, 1990, pp. 1–26.

209. Пьянков В. А., Лепенков А. Д. Общая теория систем и системный анализ : учебное пособие / под. ред. А. В. Пянкова. Челябинск : Издательский центр ЮУрГУ, 2013. 104 с.

210. Радянська криміналістика. Криміналістична техніка і слідча тактика : підручник / Л. Ю. Ароцкер та ін.; за ред. В. П. Колмакова. Київ : Виц. шк., 1973. 296 с.

211. Ратинов А. Р. Советская судебная психология. Москва : Знание, 1967. 32 с.

212. Россинская Е. Р. К 95-летию профессора Р. С. Белкина. Краткий биографический очерк. *Теория и практика судебной экспертизы*. Т. 12. 2017. № 3. С. 8–14.

213. Рубис А. С. Основы теории криминалистического обеспечения деятельности прокурора в сфере борьбы с преступностью : монография. Минск : Харвест, 2006. 416 с.

214. Румянцева И. В. Ситуационный подход в судебном следствии суда I инстанции : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Калининград, 2004. 189 с.

215. Садовский В. Н. Основания общей теории систем. Москва : Наука, 1974. 280 с.

216. Садохин А. П. Концепции современного естествознания : учебник для студентов вузов, обучающихся по гуманитарным специальностям и специальностям экономики и управления. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. 447 с.

217. Салтвевський М. В. Криміналістика : підручник. У 2 ч. Ч. 2: Методика і тактика. Харків : Консум, 2001. 528 с.

218. Самошина З. Г. Исторический очерк развития криминалистики в МГУ. Москва : Изд-во МГУ, 1982. 81 с.

219. Самыгин Л. Д. О сущности и содержании следственной тактики. *Вестник Московского университета. Сер. 11: Право.* 1989. № 1. С. 70–78.

220. Саркисян Р. Е. Управление сложными организационно экономическими системами. Основы теории : учебное пособие. Ч. 1. Москва : МИИТ, 2011. 215 с.

221. Селиванов Н. А. Советская криминалистика. Система понятий : монография. Москва : Юрид. лит., 1982. 150 с.

222. Сеницын Е. В. Тектология А. Богданова и современные методы анализа сложных систем. *Вестник международного института А. Богданова.* 2000. № 1. С. 49–57.

223. Системний аналіз сталого розвитку : навч. посібник / В. П. Бех та ін. ; за заг. ред. В. П. Беґа, М. В. Туленкова. Київ : МП «Леся», 2015. 512 с.

224. Системный анализ : учебник и практикум для академического бакалавриата / под общ. ред. В. В. Кузнецова. Москва : Юрайт, 2017. 270 с.

225. Смахтин Е. В. Криминалистика: кризис или необходимость уточнения содержания предмета? *Российское право: Образование. Практика. Наука.* 2017. № 5 (101). С. 26–32.

226. Советская криминалистика. Теоретические проблемы : монография / Н. А. Селиванов и др. Москва : Юрид. лит., 1978. 192 с.

227. Сокол В. Ю. Затянувшийся триумф теории отражения в отечественной криминалистике : монография. Краснодар, 2019. 324 с.

228. Сокол В. Ю. Кризис отечественной криминалистики : монография. Краснодар : КрУ МВД России, 2017. 332 с.

229. Сорока К. О. Основы теорії систем і системного аналізу : навч. посібник. Харків : ХНАМГ, 2004. 291 с.

230. Специализированный курс криминалистики : учебник / В. П. Бахин и др. ; отв. ред. М. В. Салтевский. Київ : НИиРИО КВШ МВД СССР, 1987. 384 с.

231. Степанюк Р. Л., Лапта С. П. Щодо природи криміналістичної науки. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 211–223.

232. Степанюк Р. Л., Лапта С. П. Шляхи розвитку уявлень про природу та зміст криміналістичної науки в Україні. Актуальні проблеми криміналістики та судової експертології: матер. міжвідом. наук.-практ. конф., м. Київ, 22.11.2018 р. Київ, 2018. С. 381–383.

233. Степин В. С. Типы научной рациональности и синергетическая парадигма. *Сложность. Разум. Постнеклассика*. 2013. № 4. С. 45–59.

234. Степин В. С. Философия науки. Общие проблемы : учебник для аспирантов и соискателей ученой степени кандидата наук. Москва : Гардарики, 2006. 384 с.

235. Степичев С. С. О системе советской криминалистики. *Правоведение*. 1968. № 4. С. 65–66.

236. Строгович М. С. Предмет криминалистики и ее соотношение с уголовным процессом. *Труды Военно-юридической академии*. Ашхабад, 1942. С. 4–12.

237. Стьопін В. Типологія наукової раціональності і синергетика. *Філософія освіти*. 2017. № 1 (20). С. 6–29.

238. Судаков К. В. Теория функциональных систем как основа модульного образования в высшей школе. *Знание. Понимание. Умение*. 2006. № 4. С. 39–42.

239. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ : учеб. пособие. Киев : МАУП, 2003. 368 с.

240. Сухов С. П. К вопросу о структуре и содержании криминалистической тактики. Теоретические проблемы криминалистической тактики: межвуз. сб. науч. трудов. Свердловск, 1981. С. 18–27.

Ю. М. Мирошніченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз

241. Сухов С. П. Тактические особенности судебного следствия : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.717. Москва, 1972. 24 с.

242. Сухов С. П. О месте тактики судебного следствия в системе науки советской криминалистики. Сб. аспирант. работ / отв. за вып. В. М. Семенов. Свердловск, 1969. Вып. 10. С. 176–181.

243. Сычева О. И. Тактика судебного следствия : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Казань, 2009. 219 с.

244. Танасевич В. Г. О предмете советской криминалистики (в порядке обсуждения). *Вопросы борьбы с преступностью*. 1976. № 24. С. 108–130.

245. Тарасенко Ф. П. Прикладной системный анализ : учебное пособие. Москва : КНОРУС, 2010. 224 с.

246. Тарасов-Родионов П. Советская криминалистика. *Социалистическая законность*. 1951. № 7. С. 6–15.

247. Тезиев Н. В. К вопросу о системе науки советской криминалистики. *Правоведение*. 1961. № 1. С. 148–156.

248. Теория информационных процессов и систем : учебник / Ю. Ю. Громов и др. Тамбов : Изд-во ФГБОУ ВПО «ТГТУ», 2014. 172 с.

249. Тихиня В. Г. Теоретические проблемы применения данных криминалистики в гражданском судопроизводстве. Минск : Выш. шк., 1983. 159 с.

250. Тищенко В. В., Барцицька А. А. Криміналістичні технології: поняття та напрямивикористання. *Криміналістика і судебна експертиза*. 2014. Вип. 59. С. 27–34.

251. Тищенко В. В., Барцицька А. А. Теоретичні засади формування технологічного підходу в криміналістиці : монографія. Одеса : Фенікс, 2012. 198 с.

252. Ткач Ю. Д. Теоретичні основи криміналістики (періодизація, поняття, система, міжнауковий статус) : монографія / за наук. ред. О. А. Кириченка. Одеса : Вид-во ОЮІ НУВС, 2007. 176 с.

253. Торвальд Ю. Век криминалистики / пер. с нем. Ф. М. Решетникова. Москва : Прогресс, 1991. 203 с.

254. Уголовный процесс : учебник / А. В. Смирнов, К. Б. Калиновский ; под общ. ред. А. В. Смирнова. Москва : КНОРУС, 2008. 704 с.

255. Ульянов В. Г. Государственное обвинение в Российском уголовном судопроизводстве (процессуальные и криминалистические аспекты) : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2002. 390 с.

256. Филиппов А. Г. Криминалістика і теорія професійної захисти по уголовным делам. *Вестник криминалистики*. 2003. Вып. 1(5). С. 15–21.

257. Филиппов А. Г. Некоторые теоретические проблемы современной российской криминалистики. *Jurisprudencij*. 2005. № 65 (57). С. 16–24.

258. Философия для аспирантов : учебное пособие / В. П. Кохановский и др. Ростов-на-Дону : Феникс, 2003. 448 с.

259. Хижняк Д. С. Методологические основы расследования транснациональных преступлений: модельный подход : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12. Саратов, 2018. 488 с.

260. Центров Е. Е. Парадигма криминалистической тактики и ее основные понятия. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2016. № 3. Т. 2. С. 137–144.

261. Центров Е. Е., Оршев В. А. Криминалістика і теорія професійної захисти. Актуальные проблемы современной криминалистики и судебной экспертизы: матер. междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 35-летию со дня образования кафедры криминалистики Акад. МВД Респ. Беларусь, г. Минск, 3 июня 2011 г. Минск, 2011. С. 118–120.

262. Цехомская Е. В. Организация криминалистического обеспечения судебного разбирательства уголовных дел : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2013. 23 с.

263. Цурлуй О. Ю. Субъекты криминалистической тактики. *Проблемы правоохранительной деятельности*. 2015. № 2. С. 43–48.

264. Цыпкин А. Л. Судебное следствие и криминалістика. *Социалистическая законность*. 1938. № 12. С. 43–46.

265. Черникова И. В. Типология науки в контексте современной философии науки. *Вопросы философии*. 2011. № 11. С. 71–78.

266. Чисніков В. М. Сисна поліція в Україні за часі Російської імперії (1880–1917 рр.): історико-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2017. 535 с.

267. Чучукало О. І. Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2004. 18 с.

268. Шавер Б. М. Предмет и метод советской криминалистики. *Социалистическая законность*. 1938. № 6. С. 56–82.

269. Шавер Б. М., Винберг А. И. Криминалистика : учебник. Москва : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. 200 с.

270. Шадрин В. С. Юбилейная конференция — веха в развитии института и криминалистики. *Криминалистика*. 2011. № 2 (9). С. 3–7.

271. Шаевич А. А. Криминалистика сегодня. *Криминалистика: вчера, сегодня, завтра*. 2017. № 2. С. 79–86.

272. Шалютин С. М. Об отражении как общем свойстве материи. Теория познания и современная наука: сборник статей. Москва, 1967. С. 74–109.

273. Шевчук В. М. Сучасний стан та тенденції розвитку криміналістики: актуальні проблеми сьогодення. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 146. С. 234–246.

274. Шейфер С. А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования. Москва : Норма, 2009. 125 с.

275. Шепитько В. Ю. Проблеми формування тактики судового слідства. Воронежские криминалистические чтения: сб. науч. трудов. Вип. 16 / под ред. О. Я. Баева. Воронеж, 2014. С. 263–275.

276. Шепитько В. Ю. Диалектика криминалистической тактики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2011. Вип. 11. С. 5–16.

277. Шепитько В. Ю. Изменчивость криминалистики в XXI веке и ее задачи в современных условиях. Криміналістика XXI століття: матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 25–26 листопада 2010 р. Харків, 2010. С. 55–59.

278. Шепитько В. Ю. Теория криминалистической тактики : монография. Харьков : Гриф, 2002. 349 с.

279. Шепитько В. Ю. Трансформації в кримінальному процесі та деякі тенденції криміналістики в сучасних умовах. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична*. 2015. Вип. 1. С. 201–207.

280. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика. Системно-структурний аналіз : монографія. Харків, 2007. 431 с.
281. Шеремет А. П. Криміналістика : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
282. Штанько В. И. Философия и методология науки : учебное пособие. Харьков : ХНУРС, 2002. 292 с.
283. Щербаковський М. Г. Методологія дослідження феномена судових експертиз. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2016. № 3 (75). С. 133–142.
284. Эксархопуло А. А. Постановка научной проблемы как начало формирования криминалистической теории. *Вестник Санкт-Петербургского государственного университета*. Сер. 14. 2014. Вып. 2. С. 104–113.
285. Эксархопуло А. А. Учение о предмете криминалистики как теоретическая база для постановки ее актуальных задач. *Библиотека криминалиста. Научный журнал*. 2012. № 3 (4). С. 37–46.
286. Эксархопуло А. А., Марченко И. А., Зайнуллин Р. И. Криминалистика: история и перспективы развития : монография. Москва : Юрайт, 2019. 167 с.
287. Юматов В. А. Технологические и организационные аспекты оптимизации деятельности специалистов и экспертов в уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Нижний Новгород, 2006. 21 с.
288. Юсупов В. Сучасні напрями розвитку криміналістики в Україні. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 3. С. 163–166.
289. Юсупов В. Ю. Криміналістика в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст. (історико-теоретичне дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 564 с.
290. Яблоков Н. П. Предисловие к книге: Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Москва : ЛексЭст, 2002. 1088 с.
291. Яблоков Н. П., Головин А. Ю. Криминалистика: природа и система Москва : Юристь, 2005. 174 с.
292. Яблоков Н. П. Нужно ли менять предметную область и систему криминалистики? Актуальні проблеми

Ю. М. Мирошниченко

Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз

криміналістики: матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 25–26 вересня 2003 р. Харків, 2003. С. 14–18.

293. Якимов И. Н. Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике. Москва : Изд-во НКВД РСФСР, 1925. 430 с.

294. Якушин С. Ю. Криминалистическая тактика: современные тенденции развития. *Союз криминалистов и криминологов*. 2014. № 1. С 61–63.

295. Якушин С. Ю. Понятие, задачи и средства тактико-криминалистического обеспечения предварительного и судебного следствия. *Известия Алтайского государственного университета*. 2010. № 2. С. 113–115.

296. Якушин С. Ю. Понятие, задачи и средства тактико-криминалистического обеспечения предварительного и судебного следствия по уголовным делам. *Ученые записки Казанского университета. Серия: «Гуманитарные науки»*. 2012. № 4. С. 217–231.

297. Якушин С. Ю. Понятие, задачи и средства тактико-криминалистического обеспечения предварительного и судебного следствия. *Известия Алтайского государственного университета*. 2010. № 2. С. 113–115.

298. Якушин С. Ю. Тактические задачи и средства их решения в уголовном судопроизводстве: основные итоги исследования. *Вестник экономики, права и социологии*. 2014. № 1. С. 111–115.

299. Яновська О. Ефективна реалізація функцій обвинувачення та захисту як умова змагального кримінального судочинства. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. № 2 (96). 2013. С. 16–19.

300. Япаскурт О. В. Методология познания осадочного процесса и некоторые итоги ее внедрения в практику научных работ. Обзор концептуальных проблем литологии / отв. ред. О. В. Япаскурт. Москва : ГЕОС, 2012. С. 4–33.

Наукове видання

Ю. М. Мирошніченко

**ТАКТИКА СУДУ
В СИСТЕМІ КРИМІНАЛІСТИКИ
структурно-функціональний аналіз**

Монографія